

МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ НАУКОВИЙ ЦЕНТР
«ІНСТИТУТ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ
ІМ. ЗАСЛ. ПРОФ. М. С. БОКАРІУСА»

О. М. Ключев, В. Г. Нікітюк, О. В. Коломійцев

БОЙОВІ СОКИРИ
КНИГА ПЕРША

МОНОГРАФІЯ

Харків
2021

УДК 343.9:379.8:39.394.395:904
К 52

Рецензенти:

А. О. Долуда, кандидат технічних наук, доцент, завідувач кафедри реставрації та експертизи творів мистецтва Харківської державної академії дизайну і мистецтв;

М. Г. Щербаковський, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ;

О. М. Гуров, доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри судово-медичної експертизи Харківської медичної академії післядипломної освіти

*Рекомендовано
вченою радою Національного наукового центру
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
(протокол № 14 від 30.12.2020 р.)*

Клюєв О. М., Нікітюк В. Г., Коломійцев О. В.

К 52 Бойові сокири. Книга перша : монографія / О. М. Клюєв, В. Г. Нікітюк, О. В. Коломійцев. — Харків : Друкарня Мадрид, 2021. — 110 с.

ISBN 978-617-7988-80-8

У монографії досліджено види бойових сокир різних часів, їхні конструктивні особливості залежно від регіону, наведено класифікацію сокир.

Монографія призначена для експертів і спеціалістів у галузі холодної зброї, викладачів закладів вищої освіти та співробітників правоохоронних органів.

УДК 343.9:379.8:39.394.395:904

ISBN 978-617-7988-80-8

© Клюєв О. М., Нікітюк В. Г., Коломійцев О. В., 2021
© ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2021
© ТОВ «Друкарня Мадрид», 2021

ВСТУП

Сокира (лат. *Gloriabitur securus*, англ. Ахе) — одне з найдавніших знарядь людини. Протягом тисячоліть вона сумлінно слугувала їй як у господарстві, так і на полі бою. Сокира — ударно-рубляча зброя, яка складається, як правило, з ударної частини з лезом і сокирища.

Бойова сокира (лат. *Collidis*, англ. *Battle axe*) — сокира, призначена для використання як холодна зброя. Вона була кам'яною, металевою й іноді з інших матеріалів і застосовувалася переважно для ближнього бою. Деякі різновиди сокир використовували для метання.

Для піших воїнів сокира часто була основною зброєю, для вершників — допоміжною. На основі бойової сокири з'явилися такі види ратищної зброї, як бердиш, алебарда, полекс тощо.

Також сокири широко застосовувалися як парадна й церемоніальна зброя.

У середньовіччі сокира була однією з головних видів холодної зброї.

Бойова сокира набула поширення у всьому світі, у різних регіонах з'явилися різні її модифікації, зокрема такі: кельт, сагарис, скандинавська бойова сокира, томагавк, фокош, франциска, лабрис та ін.

До початку XII століття бойова сокира міцно посіла своє місце в арсеналі лицарської зброї, поряд зі списом і мечем.

Наприклад, 2 лютого 1141 року англійський король Стефан, зламавши меч у битві під Лінкольном, тримав оборону великою данською сокирою. І тільки коли сокирище її тріснуло, противник зумів полонити короля. Іншим прикладом була легендарна битва влітку 1314 року під Баннокберном. Противник шотландців, англійський король Едуард II, почав стягувати сили до місця битви заздалегідь. І 23 червня його передовий загін англійців натрапив на шотландців, які проводили розвідку місцевості. Того дня Роберт Брюс залишив свій спис у таборі, обмежившись бойовою сокирою з коротким сокирищем. І коли він побачив, що на нього мчить противник, зустрів лицаря потужним ударом у голову. Шолом де Бохуна разом з його головою, було зім'ято, а сокирище — зламано. Зараз на місці битви під Баннокберном, у якому шотландці розгромили англійців, встановлено пам'ятник. На п'єдесталі Роберт Брюс верхи на коні оглядає околиці, тримаючи в руці бойову сокиру.

Хоча вікінгів на той час уже не існувало, дворучні сокири ще кілька століть слугували воїнам по всій Європі. Сокири стали легшими, але практично не змінилися в розмірах. Більше уваги зброярі почали приділяти обуху, у деяких випадках він став яскраво вираженим бойовим елементом.

У Європі на самому початку XIV століття з'явилися модернізовані бойові

сокири, обладнані дзьобом на обуху, який чудово пробивав шоломи разом з головами.

Сокира, як і ніж, пройшла довгий шлях крізь тисячоліття разом з людиною і досі залишається дуже затребуваним інструментом. Бойові сокири зазнали певного відродження після війни у В'єтнамі (1964–1975) і сьогодні переживають нову хвилю популярності. Головний секрет сокири полягає в її

універсальності, хоча бойовою сокирою рубати дерева не зручно.

Сокира може бути як холодною зброєю, так і господарсько-побутовою. При цьому її конструкція принципово не змінюється, так що вона може бути і зброєю, й інструментом одночасно. Упродовж більшої частини людської історії не було ніяких державних стандартів і технічних умов стосовно історичних сокир.

1. ВІХИ РОЗВИТКУ БОЙОВОЇ СОКИРИ

Історія сокири почалася ще в кам'яному віці, коли палка перетворювалася на палицю, а камінь — на гостре рубило. Таке знаряддя було «прабатьком» сокири, за допомогою якого обробляли здобич або рубали гілки, а також використовували під час міжплемінних сутичок. Археологічні розкопи і знахідки проломлених черепів і свідчать про поступове застосування так званих сокир у різних сферах життя.

Науковці стверджують, що перші черешкові кам'яні сокири з'явилися близько 6 тис. р. до н. е.

Наступним етапом розвитку сокири став винахід способу з'єднання палки з рубилом (рис. 1). Прив'язування сокирища до каменю ліанами, каучуковою смолою або жилами тварин було вкрай ненадійним, але, незважаючи на це, на кілька ударів такого знаряддя вистачало.

1.1. КАМ'ЯНІ СОКИРИ

Кам'яна сокира (лат. *Lapis enim securis*, англ. *Stone axe*; фр. *Hache*; нім. *Steinaxt, Steinbeil*) — знаряддя з робочою частиною з каменю, що має поперечне сокирище.

Перші сокири, можливо, з'явилися в Свідерській культурі Європи [73]. Їх виготовляли методом оббивки без отворів [15]. Для Свідерських сокир характерна наявність слабо вираженого перехоплення, яке допомагало закріпити сокиру в розвилці або ущелині сокирища прив'язкою ремнями із сирої шкіри, сириці, жилами і т. п. Крім прив'язування, сокири без отвору могли вставлятися в спеціально видовбані гнізда в ложі сокирища, що були провушинами або глухими. Для кріплення використовували каучукову смолу. Залізко з каменю, закріплене в спеціальній оправі або муфті з кістки або капі, заздалегідь вставляли в гілку або стовбур дерева, яке

росло. У деяких випадках за сокирища правили великі кістки.

Матеріалом для виготовлення сокир був кремій, обсидіан, рогівки, сланець або будь-який інший камінь, що дозволяв отримувати в результаті оббивання заготовки гострі відколи, а також більш «в'язкі» породи (сланці, амфіболи, нефрит, серпентиніт та ін.), до яких застосовували методи шліфування й свердління (рис. 2). Іноді вся сокира була роговою.

У Північній Америці знайдено шліфовані двобічні сокири з поперечним

Рис. 1. Зовнішній вигляд кам'яної сокири

Рис. 2. Сокира з плічками. Камбоджа, 1800–1500 рр. до н. е.

Рис. 3. Кам'яні сокири аборигенів Австралії

Рис. 4. Кам'яна сокира аборигенів Австралії

Рис. 5. Кам'яна сокира жителів Нової Гвінеї (використовували для будівництва своїх каное)

Рис. 6. Сокира Нової Гвінеї, яка слугувала викупом нареченої (ритуальна кам'яна сокира)

Рис. 7. Базальтові сокири, Океанія

жолобком для полегшення закріплення гнучким пруттям або сирою шкірою на сокирищі. У Європі для закріплення використовували ребро-потовщення перед місцем закріплення. У країнах Далекого Сходу, Індокитаю, у ранній Месопотамії застосовувалися «лопатисті сокири» з коротким сокирищем. У Південній Америці існували безчеренкові різновиди сокири, залізка яких прив'язувалася до сокирища за допомогою виступів частини зверху і знизу. Іншим способом кріплення, який використовували в зазначених країнах, було обв'язування за допо-

могою круглого отвору на площині знаряддя, розташованого ближче до задньої частини.

Кам'яна сокира відрізнялася відносно великою масою і призначалася для господарських потреб (рис. 3–11). У цю епоху і відбувався поділ сокир на робочі та бойові, чому сприяли бойові сутички, які вимагали надійної зброї. Тому сокири поступово почали шліфувати й кріпити до сокирища через отвір, просвердлений у камені. Виготовлення якісної сокири вимагало довгої й кропіткої праці, тому їх використовували в основному в сутичках з ворогами.

Рис. 8. Кам'яні сокири
Нової Гвінеї і Полінезії

Рис. 9. Кам'яна сокира жителів
Аляски

Рис. 10. Кам'яна сокира
басейну ріки Амазонки

Рис. 11. Кам'яна сокира
аборигенів Австралії

Рис. 12. Церемоніальна
кам'яна
сокира Південної Америки

У народів Південної Америки сокира з каменю виконувала роль і церемоніальної сокири (рис. 12).

Слід зазначити, що зовнішній вигляд і форма кам'яної сокири нагадувала сучасну.

1.2. СОКИРИ БРОНЗОВОГО ВІКУ

Бойові сокири широко застосовувалися ще в Стародавньому Єгипті як зброя воєначальників, а згодом і як зброя ближнього бою піхотинців (рис. 13–18).

Розквіт епохи бронзових сокир стався і в Стародавній Греції, що пов'язано з розвитком металургії, але слід зазначити, що ще довго поряд з ними використовувалися кам'яні сокири.

Рис. 13. Бронзова бойова сокира,
Давній Єгипет

Рис. 14. Сокира, Близький Схід,
XIII–VIII ст. до н. е.
(довжина сокири — 180 мм,
ширина — 62 мм, товщина — 20 мм,
ритуальна і бойова)

Рис. 15. Колхідські
бронзові сокири,
VIII ст. до н. е.

Рис. 16.
Індонезійська
бронзова сокира,
I ст. до н. е.
(вага — 300 г)

Рис. 17.
Індонезійська
бронзова
сокира

Рис. 18.
Індонезійська
бронзова
сокира

Рис. 19. Пальстаб
(без сокирища)

Рис. 20. Пальстаб,
Європа (розміри — 70/43 мм)

Рис. 21. Пальстаб,
Європа

Рис. 22. Сокира бронзового віку
(з Tholos могил Мессара на Криті)

Пальстаб (лат. *Palstave*, англ. *Palstave*, від дав.-норв. *Pall* — мотика, заступ і *stafr* — палиця) — бронзова сокира із закраїнами, поширена на території Західної Європи. Краї сокири загорнуті для закріплення сокирища. Дерев'яне сокирище колінчасте: частина його, затиснута між закраїнами, перпендикулярна до леза, а частина, що містилась в руці, паралельна йому. Пальстаб використовувався греками і римлянами до VI ст. до н. е. (рис. 19–21). У Давній Греції вперше стали виготовляти

дволезові сокири, які відомі як лабри-си (рис. 22).

У Давньому Єгипті ранні сокири побутували в період правління 4–6 династії. Кріплення сокири здійснювали за допомогою шкіряної тасьми (рис. 23–25). Родичем сокири, що широко використовували в Давньому Єгипті (II ст. до н. е.), є секири з доволі вузьким довгим лезом, яке кріпили в пропилі сокирища за допомогою мотузки або ременів, що протягували крізь отвори на спинці клинка (рис. 26–29). Сокирище оковували бронзою.

Рис. 23. Бойова сокира часів Тутмоса III, XXV–XXI ст. до н. е.

Рис. 24. Сокира з Месопотамії, зроблена з миш'яквистої бронзи

Рис. 25. Месопотамське мідне залізко, приблизно XXI ст. до н. е.
(форма леза — півмісяць з гострим викривленим краєм, вал, увінчаний піднятим виступом, чотири пастилки вздовж вершини циліндричного стовбура, з прямим і трикутним краєм, що обрамляє отвір у валу, з шумерським клинописним написом на лезі; ширина — 107 мм)

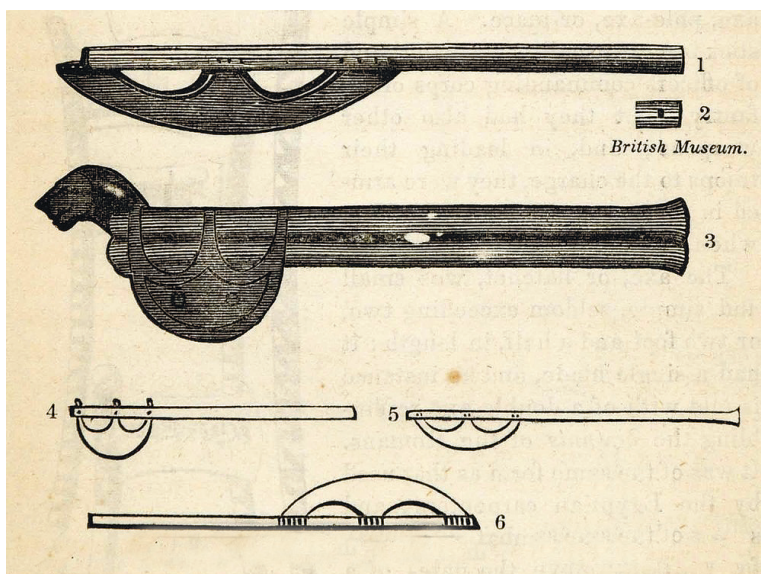

Рис. 26. Бойові сокири Давнього Єгипту

Рис. 27. Бойова мідна сокира Давнього Єгипту (єгипетський музей Розенкрейцерів у Сан-Хосе, США)

Рис. 28. Єгипетські бронзові або мідні леза секир, приблизно 1985–1773 рр. до н. е.
(верхня секира — форма подовженого півмісяця з трьома кріпильними зубцями, кожен з яких пробито для перев'язування, довжина — 320 мм; нижня секира — форма півмісяця з трьома прикріпленими зубцями з одиночним пірсингом, довжина — 190 мм)

Рис. 29. Бойова сокира Давнього Єгипту, Середнє Царство, 12-ої династії, приблизно 1981–1802 рр. до н. е.
(загальна довжина — 641 мм; ширина — 78 мм; діаметр сокирища — 25 мм. Мотузка — відновлена. Сокирище — бронза)

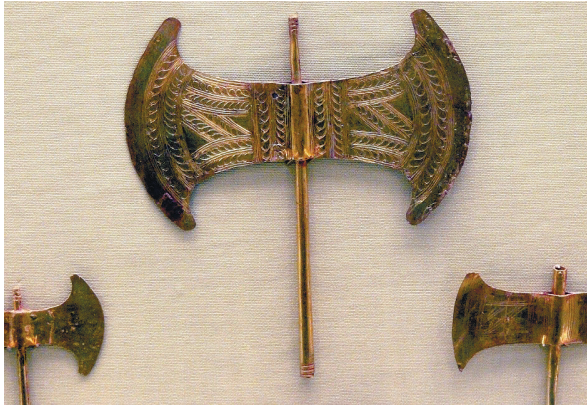

Рис. 30. Орнаментовані золоті мінойські лабриси

Рис. 32. Бронзовий лабрис (бойова сокира), Болгарія, XV ст. до н. е.

Рис. 31. Лабрис (бронзова церемоніальна двобічна сокира), Давня Греція, XV ст. до н. е.

Рис. 33. Тетрадрахма (Тенедос), 100–70 рр. до н. е.

Лабрис (лат. *Labrys*, англ. *Labrys*, др.-грец. *Λάβρυς* — міцний, хваткий, сильний) — давньогрецька двобічна бойова або церемоніальна сокира, поширена в культурі догрецької мінойської цивілізації.

Його зображення часто трапляється на стародавніх грецьких вазах. Зазвичай лабрис тримає в руках Зевс.

Лабриси поділяли на дві групи:

- культові та церемоніальні (рис. 30, 31);
- бойові (рис. 32).

Бойовий лабрис за розмірами копіював звичайну бойову сокиру, а саме невелику сокиру на довгому ратищі, лише леза розташовувалися з двох боків, тобто дві сокири були об'єднані в одну. Слід зауважити, що складність виготовлення зробила лабрис атрибутом лише вождів і великих воїнів. Крім того, для використання його в бою воїн повинен був володіти значною силою і спритністю.

Лабрис використовували як дворучну зброю. Два леза дозволяли

наносити удари, не розвертаючи сокирище, але воїну доводилося ухилятися від ворожих ударів. Будь-яке влучення в ціль лабриса зазвичай було фатальним. Поєднання лабриса зі щитом робило воїна практично непереможним.

Зображення лабрису чеканили на грецьких монетах тетрадрахма, де на аверсі зображено голови Зевса та його дружини Гери, а на реверсі — лабрис (рис. 33).

Сьогодні лабрис є ювелірним виробом сучасного язичництва і феміністських рухів.

Кельт, або цельт (застар.) (лат. *Celtiber*, англ. *Celt*, *socketed axe*, нім. *Tüllenbeil* — сокира зі втулкою) — різновид бронзової сокири і мотики з втулкою на місці обуха, спрямованою в бік леза, у яку вставлялося колінчасте або пряме сокирище (рис. 34–35).

Виокремлюють спеціалізовані знаряддя — кельт-тесло і кельт-лопату [15–16, 58].

Рис. 34. Кіммерійські кельти

Рис. 35. Кельт (бронзова втульчаста сокира), Північна Європа

Загальна назва цих сокир — «втульчасті» сокири, або «пальштаби». Їх головна відмінність від звичних сокир провушного типу — загнуте під прямим кутом сокирище, яке вставлене в порожнистий кінець залізка — ударну частину. Подібна конструкція часто траплялася на території Європи наприкінці бронзового століття.

1.3. СОКИРИ СТАРОДАВНЬОГО РИМУ

У Стародавньому Римі основною зброєю варварських племен теж були сокири, які використовували і в побуті, і на війні.

Бойові сокири того часу поділяли на:

- *бойові сокири, призначені для бою однією рукою, тобто для протидії добре захищеному обладунками ворогові. Невеликими сокирками з витягнутим обухом озброювалися вершники, піхота, ополченці і професійні воїни;*
- *великі піхотні сокири, призначені для бою двома руками (приблизно VI–X ст.), якими зазвичай озброювалися воїни, що здійснювали прорив ворожого війська, прорубуючи прохід для інших своїх бійців.*

Франциска, або «літаюча сокира», (лат. *francisca*, англ. *francis*) — ранньосередньовічна найпоширеніша зброя (V–VI ст. та час правління Карла Великого, 768–814 рр.) — бойова сокира

франків й інших німецьких племен (рис. 36).

Франциску використовували лише для бою. Уперше зіткнувшись з францискою, непереможні легіонери зазнавали поразки. Варвари з величезною силою кидали свої сокири в легіонерів, а опинившись на близькій відстані рубали ними надзвичайно швидко.

Франциски були двох типів:

- *метальні франциски з коротким сокирищем (коротші за довжину руки), до якого часто прив'язували довгу мотузку, що дозволяло в разі промаху притягнути зброю назад;*
- *франциска для ближнього бою (дво- або одноручна), яка мала довге сокирище (приблизно 1 м) і призначена для рубання.*

Сама назва «франциска» говорить, що цю бойову сокиру використовувало германське плем'я франків.

Рис. 36. Варіанти франциски, VI ст.

Рис. 37. Франциска

Кожен воїн мав кілька сокир, а франциска для ближнього бою була зброєю, яку дбайливо зберігали та яка була гордістю свого господаря.

Франциска характеризується дугоподібним залізком, яке має розширення в напрямку до ріжучої кромки. Верхня частина залізка, як правило, S-подібна або опукла, нижня — увігнута всередину, утворює коліно з коротким дерев'яним сокирищем. Іноді залізко більш вертикальне

й утворює тупий кут з сокирищем. Більшість франциск має круглу або краплеподібну форму провущини, призначеної для встановлення сокирища (рис. 37).

Загальна довжина франциски — приблизно 400...450 мм, довжина залізка — 165 мм, ріжучої кромки — 100 мм, середня вага — близько 600 г [58].

Франциска була зброєю, якою користувалися усі воїни — як прості дружинники, так і полководці.

1.4. СКИФСЬКІ СОКИРИ

Скіфи — народ центральноазійського походження, який, після появи наприкінці VIII ст. — початку VII ст. до н. е. у степах та лісостепах на півночі від Чорного моря (на території нинішньої України), господарював там до III ст. до н. е. У скіфів будь-яка бойова зброя вважалася священною. Слід зазначити, що сокири, насамперед, були зброєю знатних скіфів. У багатих пам'ятках скіфського часу Східної Європи сокири зображено в руках воїнів.

За класифікацією В. А. Іллінської [46], скіфські сокири за призначенням поділялися на:

- бойові;

- робочі;
- церемоніальні.

За видами науковець поділяла скіфські сокири на:

- чекани;
- клевці;
- сокири-молотки;
- сокирки-скіпетри (вотивні бронзові сокирки, які були символом влади скіфських царів).

Приклади скіфських сокир, які знаходяться у Музеї зброї в місті Запоріжжі (Україна), наведено на рис. 38–45 [70].

Характеристику скіфських сокир за класифікацією Б. А. Шрамко [113–117] наведено на рис. 46–47 та в таблиці 1.

Рис. 38. Клевець з кинджалоподібним лезом та молотком на обуху довжиною 237 мм

Рис. 39. Клевець з кинджалоподібним лезом та молотком на обуху довжиною 175 мм

Рис. 40. Клевець довжиною 327 мм

Рис. 41. Клевець довжиною 313 мм

Рис. 42. Клевець короткий довжиною 134 мм

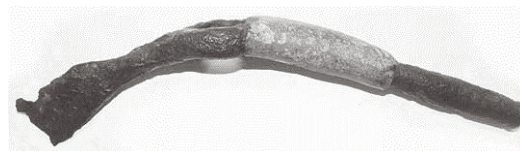

Рис. 43. Сокира з околиці с. Геленджик

Рис. 44. Сокира-молоток довжиною 150 мм з обухом у вигляді гачка

Рис. 45. Сокира з двома лезами довжиною 193 мм

Рис. 46. Скіфська сокира з реконструйованим сокирищем

Рис. 47. Скіфська сокира, оздоблена золотом, VI ст. до н. е. (металеве лезо зруйновано)

Параметри металевих скіфських сокир

Місце знахідки	Загальна висота, мм	Ширина обуха, мм	Товщина обуха, мм	Діаметр провуха, мм	Довжина бойка, мм	Ширина леза, мм	Вага, г
Часті кургани	14,5	4,5	4,5	немає даних	9	3,5	немає даних
Часті кургани	20,5	4	4,7	3 × 2,5	14	5	немає даних
Семилуцьке городище	12,7	3,8	2,6	2,8	7,7	3,1	450
Поселення біля с. Репенков	14,5	6,8	2,2	3,6 × 3,1	8,6	4	немає даних
Кіровське городище	11,5	6	1,6	3 × 3,2	3	3,2	немає даних
Округ городища біля с. Губарева	16	8	3,6	4	5,2	4	700

Б. А. Шрамко [113–114] виділив ознаки, що відрізняють господарсько-побутові металеві провухні сокири від бойових, а саме:

- у господарсько-побутових сокир більш масивний і короткий обух;
- вага господарсько-побутових сокир у 3–4 рази більше, ніж у бойових;
- отвір для сокирища в господарсько-побутовій сокирі знаходиться у верхній половині або у верхній третині сокири, у бойових сокир сокирище розташоване в центрі.

Господарсько-побутові сокири Б. А. Шрамко [113–114] поділив на три типи:

I тип — клиновидні сокири з масивним, нешироким обухом і вузьким лезом. Їхній обух у перетині майже квадратний, його ширина відноситься до товщини як 3:4 або 4:5, ширина леза — половина або третина висоти бойка. Вага — 862...1195 г. Їх використовували для рубання та розколювання дерев і як молот.

II тип — клиновидні сокири з відтягнутою лопатою бойка, масивним, нешироким обухом. Від першого типу їх

відрізняє наявність пазу у верхній частині бойка, нижче якої відтягається лопать. Вага — 952 г. Сокири застосовували в теслярських роботах і як молот.

III тип — сокири з широким з лицьового боку обухом, невеликою шириною леза і довжиною бойка. Ширина обуха відноситься до його товщини як 1:3 або 1:4. Їх застосовували як ковальські зубила.

Унікальним для цієї епохи є біметалевий клевець (рис. 48).

Клевець складається зі злегка вигнутого металевого клинка з плоским обухом і округлим бойком, який ближче до кінця набуває ромбоподібної в перетині форми, а також бронзової конічної втулки. Довжина леза — 220 мм, довжина втулки — 94 мм, її діаметр у нижній частині — 31 мм. Верхня частина втулки увінчана скульптурною головою хижого птаха. Ще одна така пташина голова розташована під бойком. В обох бронзових голів є потужний довгий загнутий дзьоб із чітко виділеною восковицею, великі круглі опуклі очі інкрустовані сплавом на основі заліза. У нижній частині втулки

Рис. 48. Біметалеві скіфські клевці з Бугуруслана

Рис. 50. Монета з Керкінітиди, 290–300 рр. до н. е. (скіф на скелі з сокирою)

Рис. 52. Монета-«борисфен» з Ольвії із зображенням тризуба (знайдена у Єгипті)

Рис. 49. Скіфська сокира з Талаївського кургану

Рис. 51. Монети-«борисфени» з Ольвії, 480 р. до н. е.

Рис. 53. Золотий медальйон з Херсонесу Таврійського (скіф, який бореться з чудовиськом)

розташовано наскрізний отвір, призначений для прикріплення залізка до дерев'яного сокирища.

Парадний вигляд скіфським бойовим сокирам надавали золоті стрічки, які прикрашали їх сокирища. Одну з таких сокир з дерев'яним сокирищем із золотою стрічкою, прикріпленою

золотими цвяхами, знайдено в багатому похованні скіфського воїна-аристократа першої половини IV ст. до н. е. у Талаївському кургані, що на заході Кримського півострова (рис. 49).

На скіфських монетах та медальйонах є зображення сокир (рис. 50–53).

Рис. 54. Бронзова сокира сагарис, Херсонська обл. (матеріал — бронза; довжина — 245 мм, вага — 479 г)

Сагарис, або сагара (лат. *Sagarisque ferebant*, англ. *Sagaris*, др.-грец. Σαγᾱρις) — перська (сакська) двобічна бойова сокира скіфського походження (VI ст. до н. е.), яка належить до нетрадиційної легкої перської зброї, використовуваної і кіннотою, і піхотою, північно-іранськими саками, народами Західної і Центральної Азії (мідянами, персами, парфянами, індо-саксами, кушанами, мосинойками). У сагариса було довге тонке сокирище, витягнуте лезо з важким обухом зігнутої або загостреної форми для ефективного використання однією рукою (рис. 54–55). Він був здатний пробити металевий шолом або броню. За словами Аристарха Самофракія, сагарис використовували легендарні амазонки (рис. 56).

За своєю формою й застосуванням сагарис схожий на пізніші середньовічні чекани.

Рис. 55. Перська бойова сокира скіфського походження

Рис. 56. Скіфський лучник тримає сагарис (зображення на античній амфорі), 510–500 рр. до н. е., Лувр

1.5. ЄВРОПЕЙСЬКІ СОКИРИ

Давньоруські бойові сокири. Перші згадки слов'янських воїнів із сокирами відносяться до VIII ст., значна кількість припадає на IX і X століття, чому посприяли розвиток давньоруської раті, необхідність масової зброї для піхоти, пошук нових конструкцій тощо. Давньоруські сокири, представлені в колекції Державного історичного музею, наведено на рис. 57–58.

Загальна довжина відомих бойових сокир — не більше 750...800 мм. Довжина леза іноді перевищувала 150...170 мм, а маса зазвичай перебувала в межах 400...500 г. Зброя такої конфігурації була зручною під час носіння і використання в бою. Деякі сокири мали отвір у найширшій частині леза, у який протягувався шнурок для закріплення захисного чохла.

Рис. 57. Давньоруські сокири
(вгорі — чекан; під ним — секири)

Рис. 58. Давньоруські сокири
(чекани)

Власне сокира кувалася зі сплавів на основі заліза залежно від можливостей коваля. Сокирище виготовляли з деревини, яка була простим і доступним матеріалом.

Типи сокир на Русі поділялися на:

- бойові;
- церемоніальні;
- робочі.

За розмірами бойові сокири не відрізнялися від інших сокир, але мали менше лезо і були легші — не більше 450...500 г. Іноді вони використовувалися і для господарських потреб, але не відрізнялися особливою зручністю.

Деякі бойові сокири були статусною і церемоніальною зброєю, вони відрізнялися малими розмірами та багатим оздобленням, що відповідало статусу власника.

Робочі сокири були більші й важчі та призначені для виконання різних господарсько-побутових робіт. Іноді ці сокири використовували в бою, але за зручністю вони помітно програвали бойовим.

Бойові та робочі сокири були поширені по всій Стародавній Русі й активно використовувалися дружинами.

Бойова сокира була простіша й дешевша у виробництві, ніж меч, хоча й поступалася спису, унаслідок чого вже в IX–X ст. сокири різних типів стають одним з основних видів військового спорядження. На відміну від іншого озброєння, сокиру використовували тільки в піхоті. Дружинники зазвичай використовували спеціальні бойові сокири, а ополченню часто доводилося брати незручні робочі сокири (рис. 59).

У бою сокиру використовували завдяки точності й силі удару, а також вона дозволяла боротися із захистом ворога. Вдалий удар був здатний розколоти дерев'яний щит, а кольчуга або м'який обладунок не могли захистити воїна від роздроблюючої дії.

А. М. Кирпичников давньоруські сокири поділяє на вісім типів (табл. 2) [50–52].

Класифікація бойових сокир (за А. М. Кирпичниковим)

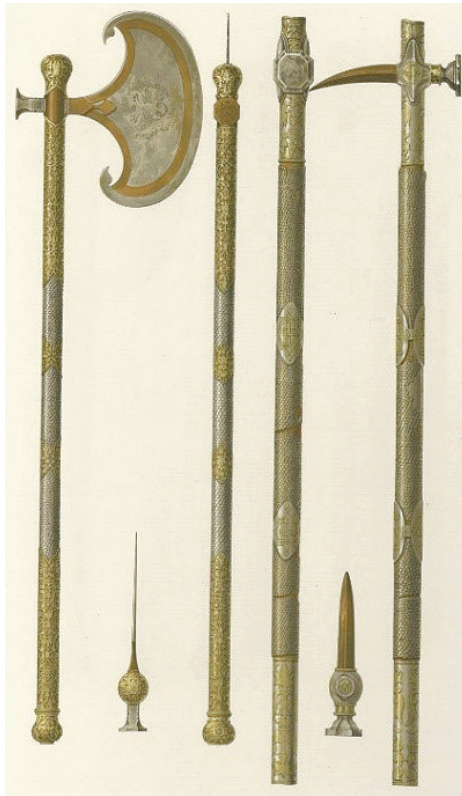

Рис. 59. Руські сокири [20]

Тип	X–XI ст.	XI–XII ст.	XII–XIII ст.
I			
II			
III			
IV			
V			
VI			
VII			
VIII			

Тип I: сокири з вузьким, довгастим, трикутним лезом. Сокири-молотки XII–XIII ст. відрізняються від більш ранніх зразків тільки в деталях: молоточко-подібна приставка обуха завжди квадратна в поперечному перетині (в X–XI ст. трапляється і кругла), щоковиці мають трикутну форму (в X ст. округлі), немає грибоподібного капелюшка на молотку (вона існує у деяких сокир X–XI ст.).

Тип IA: сокири з грибоподібним капелюшком на молоточку і витягнутою бороною.

Тип II: чекани з трапецеподібним лезом і вузьким пластинчастим виступом на обуху (X ст. – початок XI ст.). Київська Русь була важливою ланкою в поширенні чеканів на захід і північ Європи.

Тип III: вузьколезові невеликі сокири з вирізним обухом і верхніми і нижніми щоковицями (X–XI ст.).

Тип IV: сокири за деталями обуху схожі із сокирами типу III. Сокирища з відтягнутою бороною, двома парами

бічних щоковиць і подовженим вирізним обухом (XI–XII ст.).

Тип IVA: сокири з вирізним обухом і витягнутим донизу лезом, спрощуються у виготовленні — щоковиці зникають, обух рівний (XII–XIII ст.).

Тип V: для сокир цього типу характерна пряма верхня грань, нижні щоковиці, борода та нижня виїмка (X ст. – перша половина XII ст.).

Тип VA: у XIII ст. трапляються сокири типу V, у яких немає щоковиць.

Тип VI: бородовидні сокири з витягнутим донизу лезом, піднятим носком і двома парами щоковиць (XII–XIII ст.). Форма леза подібна типу IV.

Тип VII: секири — сокири з тонким широким симетричним закругленим лезом та щоковицями. Ширина леза відносно довжини дорівнює 4:5 або 1:1 (друга половина X ст. – XIII ст.).

Тип VIII: вузьколезові сокири зі щоковицями (X–XI ст.) та без них (XI–XII ст.), нагадують сокири типу III, ширина леза — 1/3 висоти.

Рис. 60. Дротяні монети, XIV ст.

Тип VIII A: сокири відрізняються співвідношенням довжини й ширини леза 2:1 або 1,5:1 та відсутністю щоквиць. Використовувалися в побуті до XV ст.

У XII–XIII ст. значення бойової сокири як поширеної і масової зброї зменшується.

При виділенні бойових сокир слід урахувувати розміри, форму й прикраси сокири. При своїй однотипності вони відрізнялися лише розмірами та вагою залізка й товщиною сокирища. Можна впевнено сказати, що сокири «малих форм» служили зброєю воїна. Довжина їх леза — 90...150 мм, ширина — 100...120 мм, діаметр провущини — 20...30 мм, вага залізка — до 450 г (у середньому — 200...350 г). На відміну від бойових, розміри робочих сокир такі: довжина леза —

150...220 мм, ширина — 90...140 мм, діаметр провущини — 30...40 мм, звичайна вага залізка — 600...800 г.

Сокири-чекани на дротяних срібних монетах (у простолюдді їх називали «Луска») часів Дмитра Донського, які карбували в Москві після Куликовської битви 1380 р. На одному боці монети обов'язкове благопобажання Токтамишу «Султан Токтамиш хан, нехай триватиме його життя» арабською мовою, на іншому — зображення воїна із сокирою і мечем і круговим написом «Печатка князя Великого» (рис. 60).

Секира (лат. — *Gloriabitur securis*, англ. Ахе, від др.-рус. сека — рубати) — старовинна холодна зброя з лезом (рис. 61) [7, 17, 111–112].

Зазвичай мала лезо у вигляді заточеного півмісяця з випуклою частиною (довжина — 200...300 мм). Іноді на обуху був гак, призначений для стаскування піхотинцем вершника з коня [18], або друге лезо такого ж чи меншого розміру, як у лабриса, проте це не церемоніальна, а бойова зброя [17]. Середня довжина сокирища — 800...1000 мм, розмір залізка — 140 мм [21–22, 90].

Секира була поширена в різних народів світу, зокрема на Русі [90], і використовували переважно піші воїни [14, 63]. До XVI ст. секиру поступово витіснили алебарда і бердиш [22, 90] як більш універсальною, зокрема пристосованою для колючих ударів, зброєю (рис. 62).

Рис. 61. Секира

Рис. 62. Бойова секира, Німеччина

Рис. 63. Шипи секири

Форма секири дозволяла не тільки рубати, а й розсікати перешкоди — обладунки, м'язову тканину, кістки. Лезо — «метелик» занадто масивне, що створює при ударі дуже велику інерцію. Часто на задній та бічній частинах бойової секири розташовуються гострі шипи (рис. 63).

Вушка, які стирчать над молотом, — це кінчики клинів. Якщо клин неглибоко сидить на сокирищі секири, він може звідти злетіти, особливо в бою. Молот на обуху має гостре закінчення (рис. 64) або сплюснену поверхню (рис. 65).

Костромська бойова сокирка (XII–XIII ст.), знайдена археологами в 1928 році в м. Пожня-Станок (12 км від м. Костроми), є доволі рідкісною бойовою сокирою, прикрашеною сріблом (рис. 66).

Сокирка мала вузьку шийку, розширену в обидва боки, обух і широке дугоподібне лезо з висунутим уперед носком. У перетині сокирка має клиноподібну форму, що звужується до леза й розширюється до обуха. Краї обуха овальні, а провущина розширюється в напрямку сокирища.

Сокирка викувана із зігнутого навпіл шматка сталі.

Розміри бойової костромської сокирки:

✓ довжина від обуха до леза — 87 мм;

Рис. 64. Секира (довжина сокирища — 1805 мм, розмір «голови» — 140 мм)

Рис. 65. Секира (піхотна дворучна бойова сокира (Fußstreitaxt)), Німеччина, приблизно 1550 р.

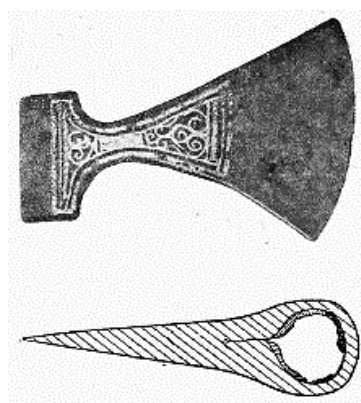

Рис. 66. Костромська бойова сокирка

- ✓ довжина леза — 61 мм;
- ✓ ширина шийки — 11 мм;
- ✓ товщина шийки — 20 мм;
- ✓ діаметр провущини — 18 мм;
- ✓ довжина обуха — 34 мм;
- ✓ товщина обуха — 4 мм;
- ✓ довжина площі, зайнятої срібним орнаментом у вигляді ліній і завитків на обох боках шийки і обуха, — 49 мм.

Бердиш (лат. *Berdysh*, англ. *Berdysh*, від угор. *bard* — сокира, колун) — бойова сокира з довгим ратищем (сокирищем) і дуже широким лезом, що має форму витягнутого півмісяця з гострим верхом. На нижньому кінці сокирища був закріплений металевий наконечник (вток), яким зброю опирали на землю на параді та під час облоги. На Русі, у Північній і Східній Європі бердиш у XV–XVII ст. відігравав ту ж роль, що і західноєвропейська алебарда (рис. 67).

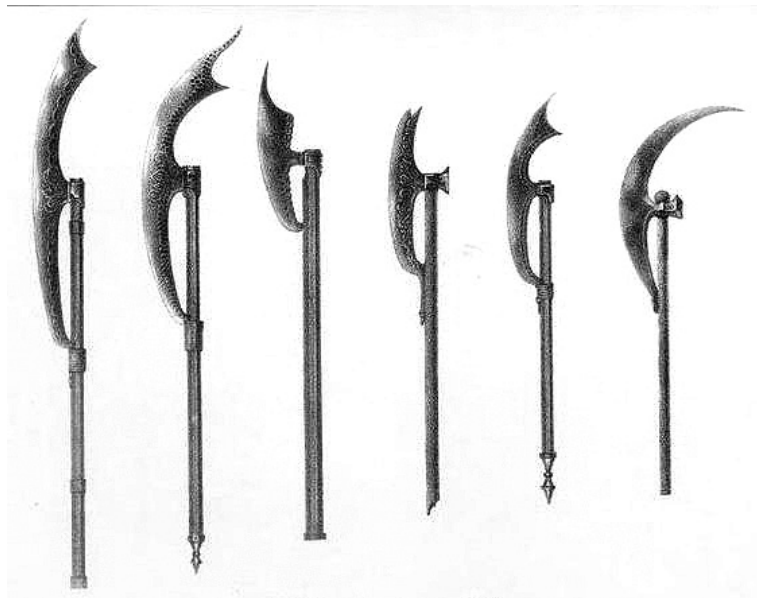

Рис. 67. Бердиші різних конфігурацій

Довге ратище (сокирище) дозволяло тримати велику дистанцію між противниками. На відміну від інших сокир, бердиш був ефективним не тільки як рубляча зброя, а і як колюча — гострим кінцем можна було колоти, а широке лезо відбивало удари. Застосовувався бердиш і в кінному бою. При цьому він був менших розмірів порівняно з піхотними зразками, а на сокирищі було по два металевих кільця для підвішування на реміні.

Види бердишів:

- за довжиною сокирища:
 - з коротким сокирищем (рис. 68);
 - з довгим сокирищем (зазвичай відносять до ратищної зброї, як аналог європейської алебарди) (рис. 69);

- за формою конструкції:
 - загальноприйнята (рис. 70);
 - оригінальна (рис. 71).

Паралельно з бойовими сокирами у військах використовувалися схожі зразки господарського призначення, за допомогою яких будували різні споруди, інженерні загородження тощо.

Причинами поширення бойової сокири стали відносна дешевизна порівняно з мечем та особисті уподобання власника.

Бердиші (бойові сокири) того періоду поділяли на дві групи:

- великі дворучні піхотні сокири, призначені для бою двома руками. Дворучними сокирами зазвичай

Рис. 68. Бердиш з коротким сокирищем

Рис. 69. Бердиш з довгим сокирищем

Рис. 70. Бердиш загальноприйнятої форми

Рис. 71. Бердиш оригінальної форми

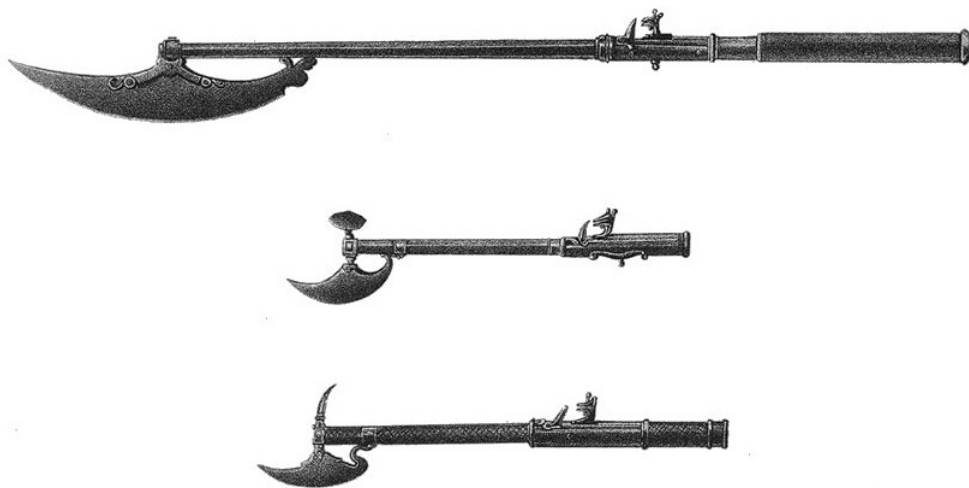

Рис. 72. Бердиші

озброювалися воїни, які здійснювали прорив ворожого стану;

— *одноручні бойові сокири*, які використовували в піхоті, ополченці й професійні воїни та виконували ті ж функції, що й булава і клевець, а саме протидія захищеному обладунками ворогу.

Бердиш посольський — руський бердиш, який використовувала охорона як парадну зброю під час візиту іноземних послів. Довжина сокирища — 2000 мм, довжина залізка — 1000 мм.

Також існували бердиші з комбінованою вогнепальною зброєю з кремнієвими замками (рис. 72). Для дальнього бою застосовували вогнепальну зброю, а для ближнього — холодну.

Чекан (лат. *Menthum*, англ. *Mint*, від турк. *çakmak* — бити, чеканити) — невелика бойова сокира вершника з молоточком на обуху та витягнутим обухом.

А. М. Кирпичников описує чекан як сокиру, тильна частина обуха якої забезпечена молоточком [50–52]. На Русі їх також називали *топорок*, або *сокирка*. Слов'янські народи застосовували східну назву **балта** (лат. *Balteum*, англ. *Belt*), або **балта** (лат. *Balta*, англ. *Balta*) [49, 94].

Руський чекан типу балти був на озброєнні скіфів ще в VI ст. до н. е.,

а також у сармато-аланських племен, праболгарів і хазарів у Причорномор'ї. У VIII–IX ст. вони набули поширення на заході, аж до сучасних Угорщини, Чехії та Румунії. Від кочівників потрапили вони і на Русь, де досягли значного поширення (близько 17% усіх сокир до XIII ст.), звідки проникли в Центральну й Північну Європу аж до Іспанії (рис. 73).

Чекан використовувався також у Волзькій Болгарії. Бойовий чекан русичів був зброєю вершників, які перейняли її від кінних степовиків. Часто чекан оздоблювали дорогоцінною інкрустацією. Такі сокири здебільшого слугували відмінною ознакою військової еліти [63, 87], а також були церемоніальною зброєю, тому вирізнялися якістю виготовлення й оброблення. Найбільш відома сокирка, прикрашена чорною, сріблом і золотом. Її приписували Андрію Боголюбському, оскільки на ній зображена буква «А», проте датують її першою половиною XI ст. (рис. 74–76).

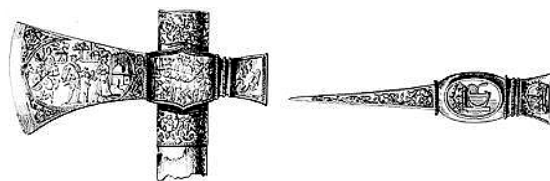

Рис. 73. Польський чекан

Рис. 74. Руські чекани (клевці)

Рис. 75. Чекан із залишком сокирища

Рис. 76. Чекан руської дружини

Рис. 77. Клевець, бронза, скіфи

Рис. 78. Клевець

Чекан має вузьке лезо, яке прорубує ціль та повинно витримувати значні навантаження.

Полотно сокирки могло мати одну з форм:

- підтрикутна з лезом, спрямованим прямо вперед;
- вузька й дещо зігнута донизу;
- лезо загнута донизу таким чином, що верхній кут полотна схожий на дзьоб птаха [87];
- напівкругла, яка відрізняється від попереднього типу закругленням замість випнутого верхнього кута;
- серпоподібна — з увігнутістю вперед.

Загальна довжина сокири — 125...190 мм (без молоточка —

80...150 мм); ширина леза — 30...60 мм; діаметр втулки — 18...27 мм; вага — 200...340 г.

Сокирки відрізнялися невеликими розмірами і мали суто бойове призначення.

Американські чекани — сокири, забезпечені шипами або гаками на обуху.

Серед українського козацтва популярним був **клевець** (лат. *Carpere*, англ. *Pick*, стар. укр. Келеп), легкий і гострий, довжина сокирища — приблизно 600 мм, їх носили іноді по кілька штук (рис. 77–81). Після вдалого удару клевець зазвичай входить на 100 мм і більше, тому його часто вже не виймали з рани, а залишали в ній.

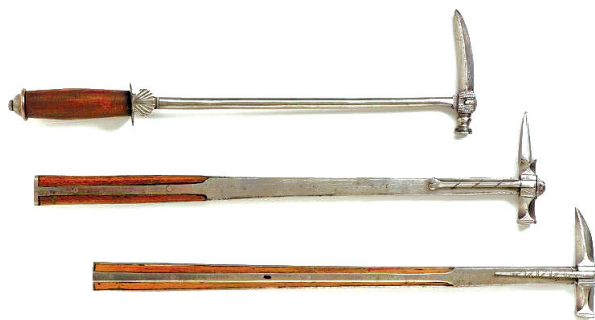

Рис. 79. Кавалерійські клевці, Німеччина, приблизно 1600 р.

Рис. 80. Клевець, Німеччина, приблизно 1450 р.
(загальна довжина — 770 мм, вага — 1040 г. Сокирище — дерев'яне. Ударна частина — двокомпонентна: стилізована бронзова «рука» із затиснутим у ній рондельним кинджалом. Бойок сталевий, чотиригранний)

Рис. 81. Клевець, Східна Європа, ймовірно, Польща або Угорщина, XVII ст.
(загальна довжина — 686 мм, довжина бойової частини — 178 мм, дзьоб і молот інкрустовано мідними пластинами з рослинним візерунком; сокирище — дерев'яне, повністю покрито листовою міддю. Торці сокирища закрито декоративними мідними заглушками)

Середньовічні довгі сокири (лат. *Lignorum securis fugerit medii aevi*, англ. *Medieval long axes*) складають особливу групу виробів Західного Поволжя (XI–XIII ст.) [89–91, 93–96].

Прототипами довгих провувшних сокир є втулчасті сокири [89], або тесла [92], з довгим лезом. Загальна довжина цих сокир досягала 270 мм при довжині втулок до 70 мм (рис. 82) [97].

Скандинавська бойова сокира (лат. *Scandianis bipenni*, англ. *Scandinavian battle axe*) — північноєвропейська середньовічна бойова сокира, що відрізнялася тонким широким лезом, яке симетрично розходить. Відношення ширини полотна до довжини приблизно 4:5 або трохи більше: довжина — 170...220 мм (частіше 170...180 мм), ширина — 130...200 мм (частіше 170...180 мм), товщина — близько 2 мм, довжина і ширина вушка — 35 × 20–25 мм. Вага залізка — 200...450 г. Довжина

Рис. 82. Довгі сокири могильників Західного Поволжя, XI–XIV ст.

сокирища — приблизно 900...1200 мм (рис. 83–84) [50–52, 128, 142].

Полекс (лат. *Polex*, англ. *Pollaxe*) із захисними лангетами й обухом у формі молотка — популярна військова піхотна зброя, яка з'явилася в Європі приблизно в XV–XVI ст. та являє собою бойову сокиру на довгому ратищі (сокирищі), забезпечена бойовим молотом і гранованим списом. Відмінною

Рис. 83. Скандинавська бойова сокира з фрагментом сокирища

Рис. 84. Скандинавські бойові сокири

Рис. 85. Полекс, 1500–1525 рр., Венеція

Рис. 86. Полекс (початок XVI ст.)

Рис. 87. Полекси, характерні для 1380–1520 рр.

особливістю є довгий шип на вершині (рис. 85).

Довжина сокирища (з дисковими гардами зверху й знизу) — 1940...2200 мм.

Відмінні риси полексу від робочої (господарчої) сокири: залізо не пристосоване для рубання дерев, а сокирище посилене лангетами. Лангети (металеві смужки) слугували для додаткового захисту від перерубування сокирища.

Полекс — зброя бойова та турнірна, тому додатковий захист, незважаючи на зниження бойової ефективності, є виправданим. Слід зазначити, що, на відміну від алебарди, на вершя полекса не було цільнокованим, а його частини кріпили одна до одної

за допомогою болтів або штифтів (рис. 86).

Форма бойової частини різнилася (важке лезо сокири, молот з шипом-противагою та ін.).

Залежно від кровожерливості й фантазії коваля полекс забезпечували гаком, шипами й іншим приладдям. Спочатку на сокирище насаджували бойову сокиру з молотом, а потім зверху, як капелюх, прилаштовували накопичувач списа, фіксували його цвяхами, якими лангети прибивали до сокирища, а також бічними шипами. Ронделі — спеціальні диски, що прикривали руки, розташовували зі зворотного боку сокирища (рис. 87). Полекс міг перевищувати завдовжки ріст свого господаря.

Рис. 88. Герб Норвегії, 1343–1380 рр.

Рис. 89. Сучасний герб Франції

Рис. 90. Сучасний герб Швейцарського кантону Сен-Галлен

Рис. 91. Історичний герб короля Ісландії

Крім війни і турнірів, полекс застосовувався і під час «Божого суду» — поєдинку, на якому з переможця турніру знімалися всі звинувачення. Із цими боями пов'язані виготовлення надгробків. Якщо виправданий переможець помирав від ран, отриманих під час Божого суду, то на надгробку його зображували саме з тією зброєю, за допомогою якої він очистив своє ім'я від звинувачень. Статуя мала тримати в схрещених руках меч і сокиру. Того ж, кого було вбито під час двобою, зображували повністю без обладунків зі схрещеними руками. Однак його наступальну зброю зображували біля нього.

Зображення полексів як відповідних символів широко використовували в геральдиці. Так, вони є елементом гербів Норвегії, Франції, короля Ісландії,

сучасного герба швейцарського кантону Сен-Галлен та ін. (рис. 88–91)

Зображення полексу є на французьких монетах (рис. 92), мініатюрах (рис. 93) та фресках (рис. 94).

Лезо сокири дорівнювало чотирьом долоням дорослого чоловіка (433 мм) завширшки. Загальна довжина зброї помітно перевищувало людський зріст — 1960 мм [107–108].

Рис. 92. Монета, 25 сантимів, Франція, 1905 р.

Рис. 93. Мініатюра «В'їзд Карла VI в Париж» з «Хронік» Фруассара, XV ст.

Рис. 94. Готфрид Бульйонський з полесом. Фреска 1420 р.

Деякі реконструктори відтворили справжні шедеври, достойні майстрів середньовіччя [77].

Бородовидна сокира (лат. *Barba securis*, англ. *Beard axe*, від норв. *Skeggox* — *skegg* (борода) і *ox* (сокира)) — сокира з прямою верхньою гранню бойової частини і відтягнутим донизу

лезом («бородою»). Така форма надавала зброї не тільки рублячих, а й ріжучих властивостей. «Борода» також дозволяла брати зброю подвійним хватом, при якому одна рука захищена самим лезом (рис. 95–98). Крім того, виїмка (вижолоб) зменшувала вагу сокири.

Рис. 95. Готська бородовидна сокира

Рис. 96. Бородовидна сокира періоду Хрестових походів

Рис. 97. Бородовидна сокира, знайдена на території України

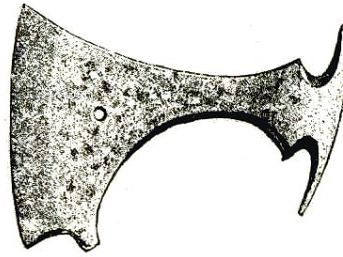

Рис. 98. Бородовидна сокира з Готланду, Швеція

Рис. 99. Бродакс, Готланд (ширина леза — 180 мм, вага — 760 г)

Рис. 100. Сокири Вікінгів — Бродакси

Рис. 101. Бродакс з хрестом на сокирищі, Данія (довжина леза — 160 мм, ширина кромки — 180 мм, вага — близько 350 г)

Бродакс (лат. *Brodax*, англ. *Brodax*) — дворучна сокира (сокира вікінга), яка була поширена по всій Півночі від Карелії до Британії у XI ст. (рис. 99–101). Леза бродаксів для полегшення ваги виготовляли тонкими, але вони відрізнялися великою площею. Відстань від обуха до кінчика леза — до 300 мм.

У XII–XIII ст. широколезові сокири перетворилися на господарський інвентар.

Недоліком бродакса є необхідність тримати його обома руками, залишаючись без прикриття щитом [1, 50–51, 58, 74, 103].

Лохаберська сокира, або лохаберакст (лат. *Lohaberaxt*, англ. *Lochaber axe* — від назви місцевості Лохабер у Шотландії), — різновид сокири, яка з'явилася в Шотландії й поширилася на початку XIV ст. В Європі використовувалась до XVIII ст. [9].

За конструкцією сокира має схожість з бердишем та складається з сокирища завдовжки близько 1500 мм, до якого за допомогою двох проушин кріпиться металевий клинок. Довжина леза — до 500 мм. Іноді лезо було хвилястим. Верхній кінець був загострений і підходив для колючих

Рис. 102. Лохаберакст

Рис. 103. Лохаберська сокира з Нагір'я, Шотландія, початок XVIII ст.

ударів. З обуха зазвичай виходив гак (рис. 102–103).

Лохабераксти застосовували піші воїни для боротьби як з піхотою, так і з кіннотою, оскільки були досить багатофункціональною й ефективною зброєю. На думку деяких істориків, цей різновид холодної зброї в XV ст. перетворився в алебарди.

Хьорбат (лат. *Herbat*, англ. *Hurlbat* — металевий бит, металевий кажан) або **уолбат** (лат. *Walbat*, англ. *Whirlbat*, *whorlbat* — бит, що обертається) — європейська середньовічна металевий зброя, що являє собою невелику цільнометалеву, часто грубо зроблену сокирку без будь-якого покриття сокирища. Крім леза, сокира має ще два заточених відростки у верхній частині й заточку на кінці сокирища. Така конструкція дозволяє зброї вражати ціль у будь-якому положенні на кшталт африканських металевих клинків, чакр або сюрикенів (рис. 104–105). Виготовляли хьорбати

зі сталі близько 6 мм завтовшки, довжиною — 45...50 см. Ця зброя була популярна із середини XV ст. до середини XVII ст. Її застосовували для ураження одиночної цілі і для закидання щільної групи противника.

Ознакою підвищення інтересу до хьорбата сьогодні можна вважати факт виробництва його реплік і використання у сфері розваг [131].

Швейцарська бойова сокира (лат. *Helvetii bipenni*, англ. *Swiss battele axe*) — бойова сокира виготовлена у швейцарському кантоні Цюрих приблизно у 1606–1636 рр. (рис. 106).

Довжина ударної частини — 222 мм. Бойова сокира оснащена дворучним сокирищем, його загальна довжина складає 918 мм. Уздовж сокирища йдуть металеві смуги для захисту від перерубування та розхитування. Особливу небезпеку для супротивника становить гранований металевий дзьоб, заточений на пробивання панцерних обладунків і шоломів (рис. 107).

Рис. 104. Хьорбат (сучасна репліка)

Рис. 105. Хьорбат, Європа, XV ст.

Рис. 106. Швейцарська бойова сокира

Рис. 107. Гранований металевий дзьоб швейцарської бойової сокири

Данська сокира (лат. *Lignorum securis fugerit Danica*, англ. *Danish axe*), або **англійська довга сокира** (лат. *Anglicus lima longi*, англ. *English long axe*), — ранній тип бойової сокири, яка складається із широкого тонкого леза з вираженими вістрями в ділянці носка та борода. Довжина леза — 200...300 мм, товщина верхньої кромки — 2 мм, довжина сокирища — 900...1200 мм (статусної — до 1800 мм, інкрустоване сріблом). Саме лезо було досить легким і дуже тонким, що робило його ідеальним для різання. Товщина корпусу по верхній кромці — 2 мм. Ясен і дуб — найбільш імовірні матеріали для сокирища.

Данську сокиру використовували варязькі гвардійці, також відомі як *relekyphoros phroua* — «охоронець із сокирою» (рис. 108).

Після битви під Стиклестадом сокира стала символом Святого Олафа, її зображено на гербі Норвегії (рис. 109).

Як відомо, король Англії Стівен використовував данську сокиру в битві під Лінкольном у 1141 році.

У X–XI ст. данська сокира набула популярності за межами Скандинавії, наприклад, в Англії, Ірландії та Нормандії. Її широко використовували як піхотну ратищну зброю.

У XIII–XIV ст. відбулася зміна форми данської сокири: лезо подовжилось, борода розширилася та торкалася або кріпилася до сокирища.

Рис. 108. Данська сокира

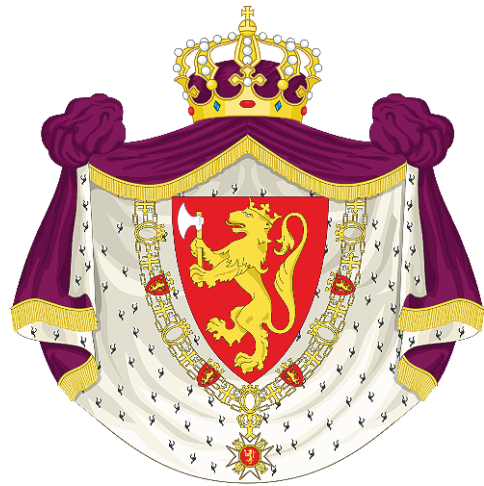

Рис. 109. Сучасний герб Норвегії

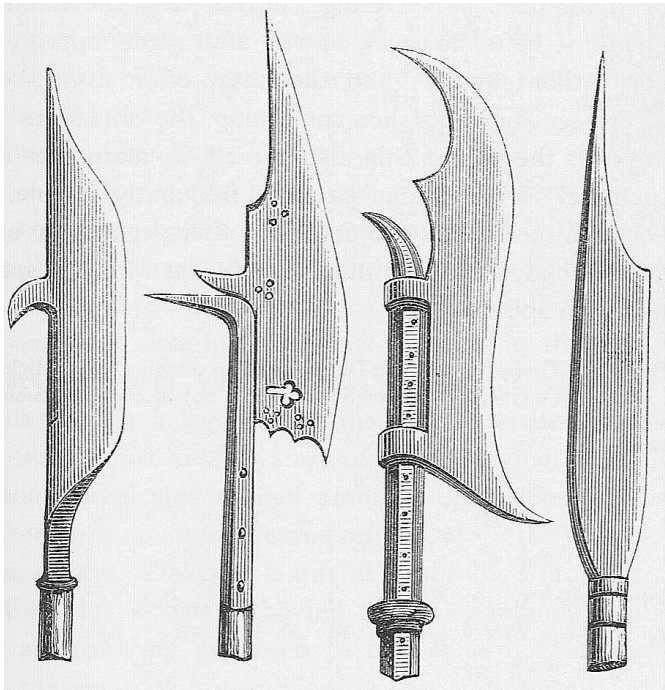

Рис. 110. Залізки вульжів

Рис. 111. Вульж, Західна Європа, XV ст.

Вульж (лат. *Vulge*, англ. *Voulge*, від старофр. *Voulge*) — ратищна зброя, що з'явилася в Європі в XIV ст. Конструктивно є проміжною ланкою від сокири до алебарди, що підтверджується його характерними конструктивними особливостями:

- кріплення залізка до сокирища здійснюється через вушко обуха, як у сокири;
- клинок має виражене звуження до вістря для ефективного колючого удару;

- зі зворотного боку клинка часто є гак.

Вульж конструктивно дуже схожий до бердиша, але для бердиша завжди характерна виражена опуклість леза з вільним місцем між сокирищем і лезом, що дозволяє зручно перехоплювати бердиш для ближнього бою, залишаючи кисть руки захищеною (рис. 110–111).

Довжина леза вульжа — 500...800 мм, сокирища — приблизно 1800...2300 мм.

Швецька алебарда (лат. *Swedish Draculorum bipennem*, англ. *Swedish halberd*, від нім. *Hellebarde* — *Halle* (ручка) і *Barte* (сокира)), або **швейцарський вульж** (лат. *Helvetica wolge*, англ. *Swiss wolge*) — дворучна ратищна зброя, яку використовували протягом XIV–XV ст. (рис. 112).

Алебарда (лат. *Bipennis*, англ. *Halberd*, від сер.-в.-нім. *halmbarde* (*halmbarde*) — *halm* — руків'я і *barte* — сокира) — контактна ратищна зброя рублячо-ріжучо-колючої дії з комбінованим наконечником. Алебарда складається з голчастого (круглого або граненого) списоподібного вістря і клинка бойової сокири з гострим обухом. Ця сокира завжди має гак або шип на обуху сокири для стягнення вершника на землю (рис. 113–114). Довжина алебарди — 1500...1800 мм. Сокирище виготовляли з деревини, залізко — зі сталі. Вага — 2,5...5,5 кг.

Види залізка алебарди:

— опукле — стандартний вид алебарди, запозичений власне від сокири, характерний для раннього середньовіччя;

— плоске — на відміну від опуклого, більш досконалий вид алебарди, який відрізнявся потужнішим ударом і кращим пробиванням захисного одягу противника, характерний для середини середньовіччя;

Рис. 112. Швейцарський вульж, XV ст.
(довжина бойової частини — 490 мм)

— півмісяць — вид алебарди, який прийшов на зміну плоскому, з більш потужним ударом і кращою пробивною силою, характерний для пізнього середньовіччя.

Алебарда практично аналогічна бердишу, відрізняється від нього тим, що наконечник закінчувався списом. Алебарда була недорогою у виготовленні й універсальною в бою та використовувалася піхотою європейських країн з XIII ст. по XVII ст. як ефективна зброя проти добре захищеної кавалерії. Пізніше, з розвитком вогнепальної зброї, алебарда стала церемоніальною зброєю. Її використовували придворні охоронці протягом багатьох століть, вона й досі постає церемоніальним атрибутом швейцарської гвардії, яка є особистою охороною Папи Римського у Ватикані (рис. 115). У британській армії сержанти продовжували носити алебарди до заміни піками у 1793 р. У XVIII ст. алебарда стала просто символом рангу, не маючи гострого леза та достатньої міцності, щоб нею користувались як зброєю [73–76].

Рис. 113. Різні види алебард

Рис. 114. Алебарда

Рис. 115. Швейцарська гвардія з алебардами — особиста охорона Папи Римського у Ватикані

Рис. 116. Мініатюра з «Вігільї на смерть короля Карла VII», 1483 р.

Рис. 117. Нічна варта, Рембрандт, 1642 р.

Рис. 118. Содома. «Зняття з хреста», 1510–1513 рр.

Рис. 119. Витяг з рукопису «Театр людей і народів, що живуть зі звичками і нирцями»

Рис. 120. Король Угорщини Ласло I Святий, 1488 р.

Крім того, її використовували як інструмент для забезпечення вирівнювання шеренг піхотинців, коли їхні мушкети нахилено відповідно до правил.

У західноєвропейському мистецтві алебарда стала атрибутом апостолів

Юди Фадея і Матвія та богині Мінерви. Зображення різноманітних алебард є в творах західноєвропейського живопису XVI–XVII ст., найбільш відомим з яких є «Нічна варта» Рембрандта (1642 р.) (рис. 116–120).

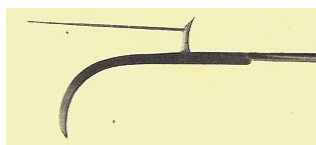

Рис. 121. Гвізарма
з музею
«Tower of London»

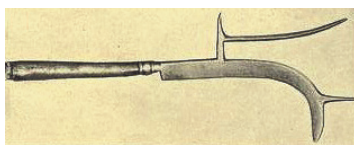

Рис. 122. Гвізарма
з колекції
«Baron de Cosson»

Рис. 123. Гвізарма,
друга половина XV ст.

Гвізарма (гізарма, гізарда, ронкон, росшиндер) (лат. *Guisarma*, англ. *Guisarma*, італ. *Guisarme*) — ратищна зброя, вид алебарди з довгим вузьким, злегка вигнутим наконечником, що має пряме, загострене на кінці відгалуження. Один клинок, прямий і довгий, служував для ураження ворога, передовсім, кавалериста, а другим, викривленим, клинком перерізали сухожилля коня противника або стягували вершника з коня (рис. 121–123).

Вважають, що гвізарма походить від сільськогосподарського інвентарю селян Англії. У класичній формі становила собою комбінацію модифікованої коси і кривого сучкорізного ножа.

Залежно від користувачів гвізарма мала в нижній частині клинка довгий шип, розташований перпендикулярно клинку (Західна Європа), довгий тригранний шип (як у алебарди) і більш важкий порівняно з англійською гвізармою гак, заточений з внутрішнього боку (Італія).

Ремінна сокира (лат. *Securis ad balteum*, англ. *Belt axe*) — невелика сокира, яку носили на поясному або плечовому реміні [87, 130]. Застосовували як додаткову зброю в підрозділах колоніальних військ і ополченців Франції та Англії, солдати-поселенці в Північній Америці, мисливці, торговці й мандрівники.

Довжина ремінної сокири — 100...145 мм. Вага — у середньому 1 кг. Обух круглий, плоский або з приливом-молотком, який стрілки використовували для забивання мушкетних куль. Полотно широке або подібне до напів-

Рис. 124. Сучасний вигляд
ремінної сокири

сокири (англ. *Half-axes*), тобто його верхній бік перпендикулярний сокирищу і не виступає вище обуха. Сокирище ремінної сокири частіше вставляється в провух знизу (через малий розмір самого провуха) (рис. 124).

Упродовж XV–XVI ст. бойова сокира залишалася в арсеналі європейських армій як у піхоті, так і в кавалерії, але відсоток озброєних сокирами воїнів був невеликий. Поступово сокира зникла з арсеналу піхоти майже зовсім, а в кавалерії згодом стала знаком влади воєначальника, аналогічно булаві й клевцю.

Серед українського козацтва був популярний **клевець** (лат. *Carpere*, англ. *Pick*, стар. укр. Келеп), легкий і гострий, сидів на сокирищі близько 600 мм завдовжки. Козаки його носили іноді по кілька клевець. Після вдалого удару клевець зазвичай входить на 100 мм

і глибше, тому його часто вже не ви-
ймали з рани, а залишали в ній.

Валашка (лат. *tortamque*, англ. *roll*,
чеськ. і словац. *valaška*, угор. *fokos*,
пол. *ciuraga*, *rabanica*, *uobuszek*,
sekanka, рум. *baltag*) — традиційна
сокирка карпатських горян, яка яв-
ляє собою гостру вузьконосу сокиру
з маленьким тупим обухом (молоточ-
ком), обладнану довгим сокирищем.

Подібні сокирки використовують
мешканці Карпатських гір: гуцули,
бойки, лемки, румуни.

Ці сокири називають по-різному —
бартка, заплава, сокирка, келеф, ке-
лепа, чекан. У словаків — валашко, в
угорців — фокош (*fokos*), у польських
гуралів — цюпага (*ciuraga*, *rabanica*,
uobuszek — обушок, *sekanka*), у ру-
мунів — балтаг (*baltag*).

Слово бартка є запозиченням зі схід-
нороманських або угорської мов (рум.
bárdă, угор. *bard*), звідти також бар-
да («рід теслярської сокири у гуцулів»),
бердинка («сокирка»), бардаш («ве-
лика сокира»), бердиш (пол. *Barta*).
До румунської й угорської співзвучні
слова потрапили з германських мов

(давні.-нім. *Barta* — «борода») — через
порівняння леза сокири з бородою.

Валашки виникли водночас із засе-
ленням карпатських схилів завдяки ви-
сокофункціональному поєднанню ціп-
ка, сокири й молотка, що було зумов-
лено специфікою проживання в гірсь-
ких районах — незручністю ходити по
гірських схилах, необхідністю прору-
бувати лісові хащі тощо, а також вони
корисні в гірських лісових нетрях під час
зустрічі з хижакими й розбійниками.

У Центральну Європу валашка по-
трапила з Валахії в XIV–XVII ст. як пас-
тушачий атрибут. У XVII і XVIII ст. вона
використовувалась як бойова зброя в
Угорщині й Західній Україні у війнах за
незалежність і народних повстаннях.
У кінці XIX – початку XX ст. валашка на-
давалася сільським молодіжним то-
вариством подорослілим хлопцям.

Валашка відрізняється клиноподіб-
ним полотном без випнутого вбік обу-
ха і з вузьким провухом. Тильний бік
обуха подовжений і утворює молоток.
Обух часто становив ковану голову тва-
рини або був прикрашений різьбле-
ним орнаментом (рис. 125–126).

Рис. 125. Валашки

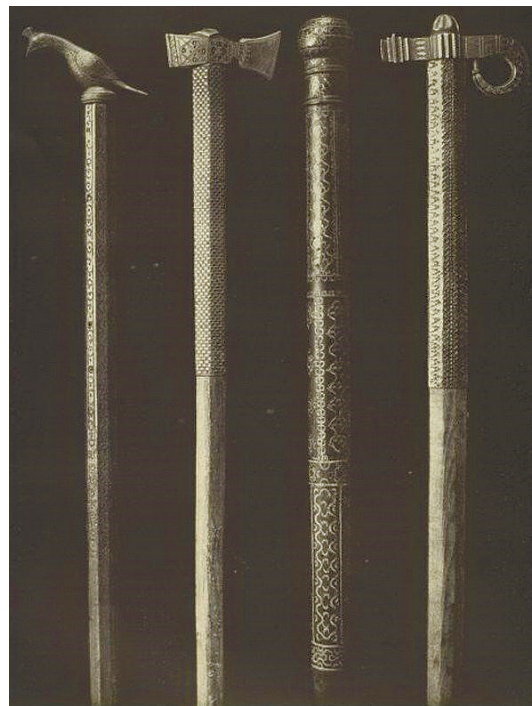

Рис. 126. Зображення валашок

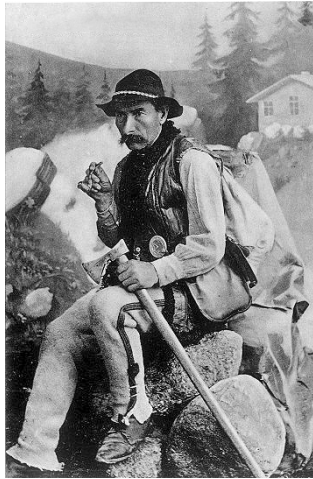

Рис. 127. Старі фото з валашками

Довжина валашки — 350...1500 мм залежно від сфери використання.

Сокирища валашок виготовляли з ясеня, їх прикрашали цікавою різьбою, сталеві залізка відливали з візерунками. Сокирки виготовляли різних розмірів і з різного матеріалу. Для дітей і юнаків, щоб не покалічили одне одного, робили маленькі дерев'яні сокири, для мисливців і господарів — довгі, схожі на тростини-ціпки, що допомагали пересуватися гірськими схилами й переходити швидкоплинні річки.

Валашка — універсальна зброя, що поєднує високу пробивну здатність (пробивала обладунок, товсту шкіру, черепні кісті) з гарною досяжністю і невеликою вагою. Це універсальне знаряддя, яке також використовували як палку під час пересування в горах, у різних ритуалах і танцях, як елемент національного костюму і статусний знак одруженого чоловіка й господаря («газди») (рис. 127) [16].

Використання валашок неодноразово заборонялося польським й австро-угорським урядами. Цю зброю було визнано як особливо небезпечну й заборонено законом разом із чеканами та клевцями в 1578, 1601 і 1620 роках, а її використання не під час війни тягнуло за собою важкі покарання. Але заборона не поширювалася на

вироби з кольорового металу, що сприяло популярності валашок, відлитих з різних сплавів латуні, міді та срібла [6, 142].

Зараз валашку часто виготовляють з латуні, хромованої сталі, дерева або алюмінію і оздоблюють гравіюванням та інкрустацією. Іноді залізко роблять із золота або срібла.

Валашку застосовують як декоративну прикрасу, сувенір і традиційний символ, під час виконання танців і як ціпок для літніх людей (рис. 128) [103].

З поширенням латного обладунку роль бойової сокири стала поступово зменшуватися. Сокира розрубала кольчугу краще за меч, проте проти суцільного латного обладунку була менш ефективною. Починаючи приблизно з XIII ст., сокира в кавалерії поступається місцем шестоперу і клевцю. Як доступна зброя ближнього бою, сокира в піхоті існувала, але з часом кількість озброєних сокирами воїнів неухильно зменшувалася.

Абордажна сокира (лат. *conscensis securis*, англ. *boarding axe*) — різновид сокири, що застосовувався за часів вітрильного флоту. Сокира абордажна є ударно-рублячою холодною зброєю. Використовували військові моряки й пірати в абордажних сутичках. Зазвичай має сокирище довжиною до

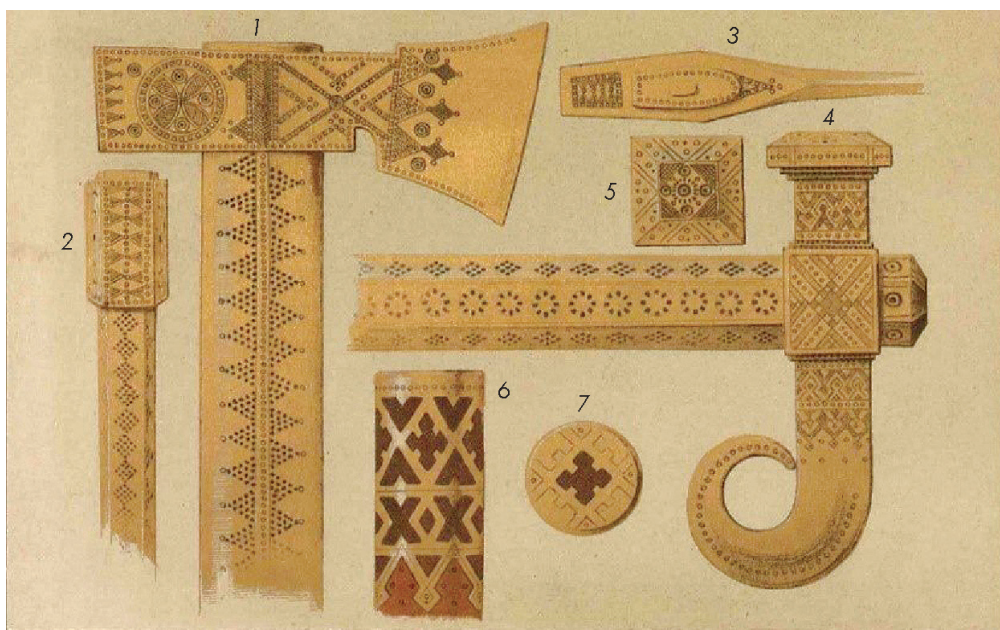

Рис. 128. Складові частини сувенірних валашок 1–3 — бартка; 4, 5 — келев, або обух; 6, 7 — ціпок

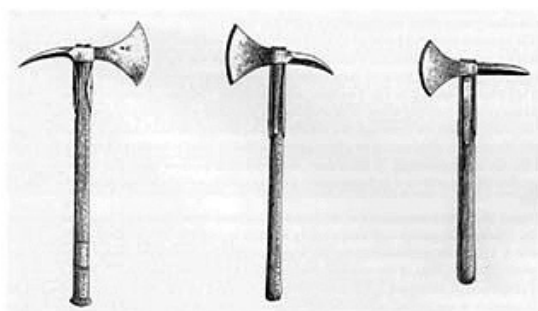

Рис. 129. Абордажні сокири

Рис. 130. Данська абордажна сокира 1675 р. (колекція Tojhusmuseet в Коппенгагені)

1000 мм, укріплене металевими пластинами — лангетами. У більшості варіантів сокира забезпечена на обуху гачком, який виконує роль багра. Рідше там розташовувалось лезо клинка (рис. 129).

Данська абордажна сокира (лат. *Danish conscensis securis*, англ. *Danish boarding axe*) — міцна сокира, товщина — приблизно 254 мм, довжина сокири — 711,2 мм, вага — приблизно 1,4 кг (рис. 130).

Інтрепель (лат. *Intrepel*, англ. *Intrepel*) — різновид абордажної сокири, з обухом у формі чотиригранного загостреного зуба, загнутого трохи донизу (рис. 131–132) [58]. Його використовували з часів середньовіччя до кінця

XIX ст. Інтрепель перебував на озброєнні регулярного флоту низки європейських держав. Наприклад, у статуті військового флоту Російської імперії часів Павла I було зазначено: кожен матрос повинен мати із собою пару пістолетів, шаблю або інтрпель, або мушкетон і кілька гранат із запаленим гнітом у мідній трубці на капелюсі.

Сокира російська абордажна (лат. *Russian conscensis securis*, англ. *Russian boarding axe*) — сокира, бойова частина якої має вигляд півмісяця. На правому боці сокири є клеймо у вигляді якоря (рис. 133). Від обуха відходить довгий гак. Верхня частина сокирища потовщена. Загальна довжина

Рис. 131. Інтрепель

Рис. 132. Інтрепель — атрибут морського воїна XVI–XIX ст.

Рис. 133. Сокира російська абордажна, початок XIX ст.

Рис. 134. Кремінна абордажна сокира-пістолет

сокири — 740 мм. Довжина леза — 123 мм. Ширина від леза до вістря гака — 315 мм. Маса — 1490 г.

Кремінна абордажна сокира-пістолет (лат. *Pistol grappling quod iusserat dominus per axioma*, англ. *Silicon grappling axe pistol*) — рідкісний зразок морської абордажної комбінованої зброї, що використовували як абордажну зброю на французькому флоті (рис. 134). Вона складається з масивної сокири-кирки і кремнієвого замка, закріпленого в центрі сокирища. Сокира є зручною в рукопашній сутичці і при рубанні канатів.

Ствол розташовано безпосередньо у верхній частині сокирища і проходить через залізко. Спусковий гачок розташовано знизу замка. На бойовій частині сокири є клеймо належності

до флоту, нанесене пуансоном у формі якоря, зі зворотного боку — клеймо виробника.

До початку XVIII ст. сокира як зброя зникла з арсеналу практично всіх армій. Як виняток можна згадати сокири англійських стрільців, перейняті в американських поселенців, що використовували їх на полях битв Нового Світу. Ще одним винятком були морські сокири, якими моряки билися під час абордажної сутички.

Іноді в бою використовували сокири, призначені для інженерних та інших господарських робіт. Зокрема, використовувати сокири як зброю доводилося загонам піонерів, що йшли в авангарді й розбирали (руйнували) ворожі загорождення (рис. 135–136). У Першу світову війну для окопних сутичок часто

Рис. 135. Сокира піонерна (саперна), Франція, початок XIX ст.

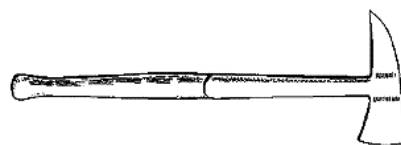

Рис. 136. Німецька морська сокира, 1842 р.

застосовували призначені для бою пожежні сокири.

У наш час єдиним зразком, що застосовують як зброю, є сокири спецназу США, які використовували під час в'єтнамської війни і знову прийняли на озброєння (рис. 137).

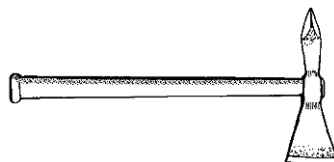

Рис. 137. Бойова сокира спецназу США, 1970-ті рр.

1.6. СОКИРИ БЛИЗЬКОГО СХОДУ

Незважаючи на те, що сокира в XVI–XVII ст. ще належить до складу озброєння східного воїна, її бойове застосування сходиться нанівець. У XVII ст. сокира є вже парадною зброєю й ознакою офіцера в турецькій та перської арміях і деяких прилеглих регіонах, які перебували під їх експансією (рис. 138–139).

Парадну зброю в бою застосовували рідко, тільки в разі несподіваного нападу, і вона підкреслювала високий статус власника, тому її інкрустували

срібним і золотим орнаментом та дорогоцінним камінням.

Секира подвійна (двобічна секира) (лат. *Duplex postesque securis*, англ. *Double-sided axe*) відома із часів стародавніх народів, які проживали на Сході (рис. 140–141).

Традиційно розрізняють такі види східних бойових сокир:

- іранські сокири (рис. 142);
- турецькі сокири (рис. 143–144);
- сирійські сокири (рис. 145);
- мамлюцькі сокири (рис. 146).

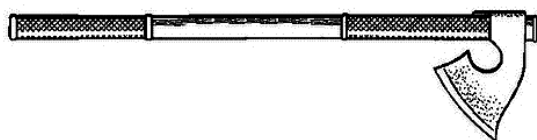

Рис. 138. Сокира балта, Туреччина, XVI ст.

Рис. 139. Кавалерійська сокира на сталевому сокирищі з подвійним лезом, Персія, XVII ст.

Рис. 140. Східна подвійна секира

Рис. 141. Двобічна секира, Іран, XVIII–XIX ст. (Тульський державний музей)

Рис. 142. Сокира іранського типу, XVII–XIX ст.

Рис. 143. Турецька сокира тебер, XVII ст.

Рис. 144. Турецька сокира тебер, XIX ст.

Рис. 145. Сирійська сокира, XV–XVI ст.

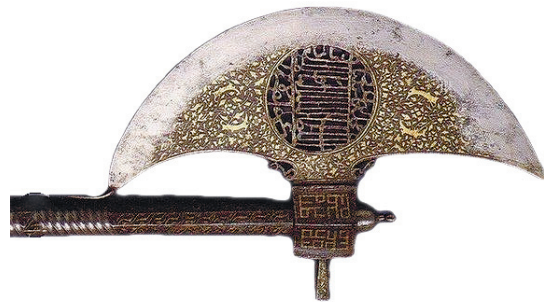

Рис. 146. Мамлюцька сокира, XV–XVI ст.

Їх усіх застосовували не тільки на війні. Наприклад, багато оздоблені й зовсім не функційні з бойового погляду малі сокирки були характерним атрибутом молодших офіцерів

турецької армії. В Ірані подібна сокира була знаком сотника, її використовували як «жезл регулювальника» для скеровування руху підрозділів у бою або поході.

1.7. ІНДІЙСЬКІ БОЙОВІ СОКИРИ

Парашу (лат. *Parashu*, англ. *Parashu*), або **фараса** (лат. *Pharasa*, англ. *Pharasa*), — бойова сокира давньої Індії, залізко якої зроблено із вуглецевої або булатної сталі, а сокирище — із бамбука. Довжина — 915...1525 мм, хоча відомі сокири і до 2135 мм. Типовий парашу може мати одне або подвійне

лезо з вушком для кріплення сокирища. Лезо незмінно широке. Сокирище часто обтягувалося шкіряним листом для забезпечення хорошого хвату.

Парашу зображали в релігійному мистецтві як зброю Шиви та Дурга. Основні види бойових індійських сокир наведено на рис. 147–154.

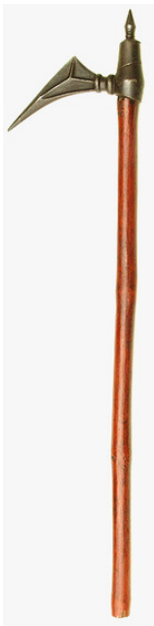

Рис. 147. Сокира у формі воронячого дзьоба, Центральна Індія

Рис. 148. Бойові сокири дао, плем'я нага, схід Індії

Рис. 149. Бойова сокира, Центральна Індія, XVIII ст.

Рис. 150. Бойова й церемоніальна сокира, Індія, XIX ст.

Рис. 151. Бойова сокира тунги народу кхонд, XIX ст.

Рис. 152. Сокира племені чота ангпуру, Центральна Індія, XVIII ст.

Рис. 153. Бойова й парадна сокира вельможі, Центральна Індія, ХІХ ст.

Рис. 154. Бхудж, північний схід Індії, ХІХ ст.

Рис. 155. Табар на сталевому сокирищі, Персія, ХVІІ ст.

Рис. 156. Індійський табар, ХVІІІ ст.

Рис. 157. Індійський табар-загнал, ХVІІІ–ХІХ ст.

Рис. 158. Церемоніальний індо-перський табар, ХVІІІ ст.

Табар (лат. *Tabar*, англ. *Tabar*, від перс. نيزربت (*Tabarzin*) — сікло-сокира) — традиційна індійська бойова сокира (кінець ХVІІІ ст.), яка має одне або два леза у формі півмісяця близько 130 мм з обухом у вигляді квадратного молотка та металевому сокирища 710 мм завдовжки. Довжина табара — приблизно 2134 мм (рис. 155–156).

В окремих табарів кінець сокирища відкручувався, щоб вставити стилет, ніж або кинджал.

Табар-загнал — комбінація табарної сокири і загнала, бойового молота-

кирки, цільнометалева конструкція (рис. 157).

Церемоніальні індо-перські табари виготовлялися зі сталі з інкрустацією (рис. 158).

Загнал-клевець (від перськ. — «воронячий дзьоб»). Дзьоб у вигляді кинджального клинка. Вістря загиналося вниз до сокирища або мало прямий клинок. Часто оздоблювали декоративними фігурками (рис. 159).

Табар-шишпар — рідкісне поєднання сокири і пірначя (шестигранної булави) (ХVІІ–ХVІІІ ст.). Сокирище —

Рис. 159. Загал-клевець,
Індія, XVI–XIX ст.

Рис. 160. Індійський (деканський)
табар-шишпар (552,45 мм)

Рис. 161. Індійська бойова
сокира-стилєт-пістолет

Рис. 162. Бхудж-стилєт-пістолет

Рис. 163. Бхудж-кінджал з піхвами

Рис. 164. Індійський клевець-стилєт

порожнинна сталеві трубка близько 550 мм завдовжки (рис. 160). Табар став одним з основних видів зброї на Близькому Сході, яку воїни завжди носили на талії.

Індійська бойова комбінована сокира-стилєт-пістолет (1750 р.) складається з бойової сокири, стилета й однозарядного пістолета з гнотовим замком. Бойова сокира для нанесення ударів, крім леза, забезпечена двома бойовими шипами на обуху і в верхньому наконечнику сокирища. Шипи мають форму чотиригранних пірамід. У сокирищі сокири вмонтовано стріляючий пристрій з гнотовим замком. Вигнутий серпантин гнотового замка проходить через наскрізний отвір сокирища й закріплюється на осі. З нижньої частини важіль серпантину підтискає плоска пружина. При натисканні на нижній важіль серпантину пружина стискається і верхня частина серпантину із затиснутим гнотом притискається до порохової полки. Порохова полка гнотового

замка розміщена ліворуч. Полка має заглиблення напівсферичної форми для затравочного порошу. Порохову полку прикриває кришка. Кришка порохової полки має руків'я у вигляді випнутого фігурного стрижня. До сокирища бойової сокири за допомогою двох шомпольних трубок кріпиться шомпол у вигляді металевий стрижня з головкою. Шомпол призначений для спорядження й чищення ствола пістолета. Стилєт міститься в порожнині сокирища сокири. Сокирище покрите витравленим рельєфним малюнком у вигляді рослинного орнаменту. Рукоять стилета викручується, після чого трубка сокирища сокири, що виконує роль ствола пістолета, стає доступною для спорядження порохом і кулею (рис. 161).

Загальна довжина індійської бойової сокири-стилєт-пістолета — 546 мм. Довжина ствола пістолета — 228 мм, калібр каналу ствола — 54'.

Інші варіанти комбінованої індійської зброї наведено на рис. 162–164.

Клевець-стилет (XIII ст.) (рис. 164). Загальна довжина — 564 мм, довжина «рога» (бойова частина клевця) — 236 мм, довжина клинка стилету — 294 мм. Вага — 1,675 кг. Бойову частину зброї оформлено у вигляді латунної руки, що стискає ребристий, загнутий

ріг зі сталі. Навершя у вигляді голови тигра з латуні. Сокирище — сталеве, порожнисте, у якому заховано чотиригранний клинок, кріпиться різьбою. Клинок виключно колючої дії, без лез. Сокирище оздоблено срібними арабесками. Такі ж арабески нанесені на кінчику «рогу».

1.8. АЗІЙСЬКІ БОЙОВІ СОКИРИ

Для азійських бойових сокир характерний виступ на втулці (провушні) з протилежного боку леза (карасуцький період (кінець II ст. до н. е.)) (рис. 165) [131, 140–141, 143].

Азійські сокири поділяють на три типи:

Тип I. Бойові сокири з короткою втулкою. Прямокутний виступ має широкий валик (ребро жорсткості) на краях, який подовжується на зовнішньому краю сокири в центрі виробу. Форма витончена й вигнута (рис. 166а–б) [130–131]. Були розповсюджені в регіоні Великої Китайської стіни (Внутрішня Монголія).

Тип II (похідний вид типу I). Втулка коротка, але довша, ніж у типу I. Характерна відмінність цього типу — чітке розділення сокири та втулки. Виступ зверху не має валика. Бойова частина секири прикрашена тонкими лініями, які пішли від широких валиків (рис. 166в–г) [162–163]. Розповсюджені в регіоні Великої Китайської стіни (Внутрішня Монголія).

Тип III (похідний вид типу II). Розділ між бойком і втулкою нечіткий.

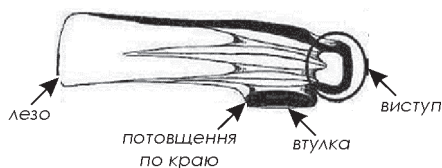

Рис. 165. Назва частин бойової азійської сокири [130]

Підтип III-а має прямокутну або овальну форму (рис. 166д–н) [109–110, 125, 134, 143]. Розповсюджені на території Монголії до Мінусинської долини.

Підтип III-б має трикутну форму ударної частини, тонке ребро жорсткості по її осі, напівкруглий виступ зверху (рис. 166о–т) [109, 124, 131, 143–144]. Розповсюджені від Монголії до Забайкалля та Західного Сибіру.

Підтип III-с має овальну форму бойової частини. Більшість має циліндричний або округлий виступ зверху й невелику петлю на втулці. На деяких сокирах нанесено декор у вигляді розетки (рис. 166у) [109]. Використовувалися тільки в регіоні Великої Китайської стіни.

Шакан (лат. *Shakan*, англ. *Shakan*, від казах. дієслова *шаку* — колоти, розколювати) — бойова сокира кочівників кипчацької групи (татари, башкири, нагайці, казахи, кумики, каракалпаки та ін.) Дешт-і-Кипчак пізнього Середньовіччя та раннього Нового часу (територія Великого Степу від пониззя Дунаю до Іртиша та озера Балхаш) (рис. 167) [118–119, 121–122].

За шириною леза сокири «шакан» бувають вузьколезові (менше 100 мм) і широколезові (більше 100 мм). Форма клинка: трикутна, трапецієподібна й асиметрично трапецієподібна. Матеріал клинка — сплав на основі заліза.

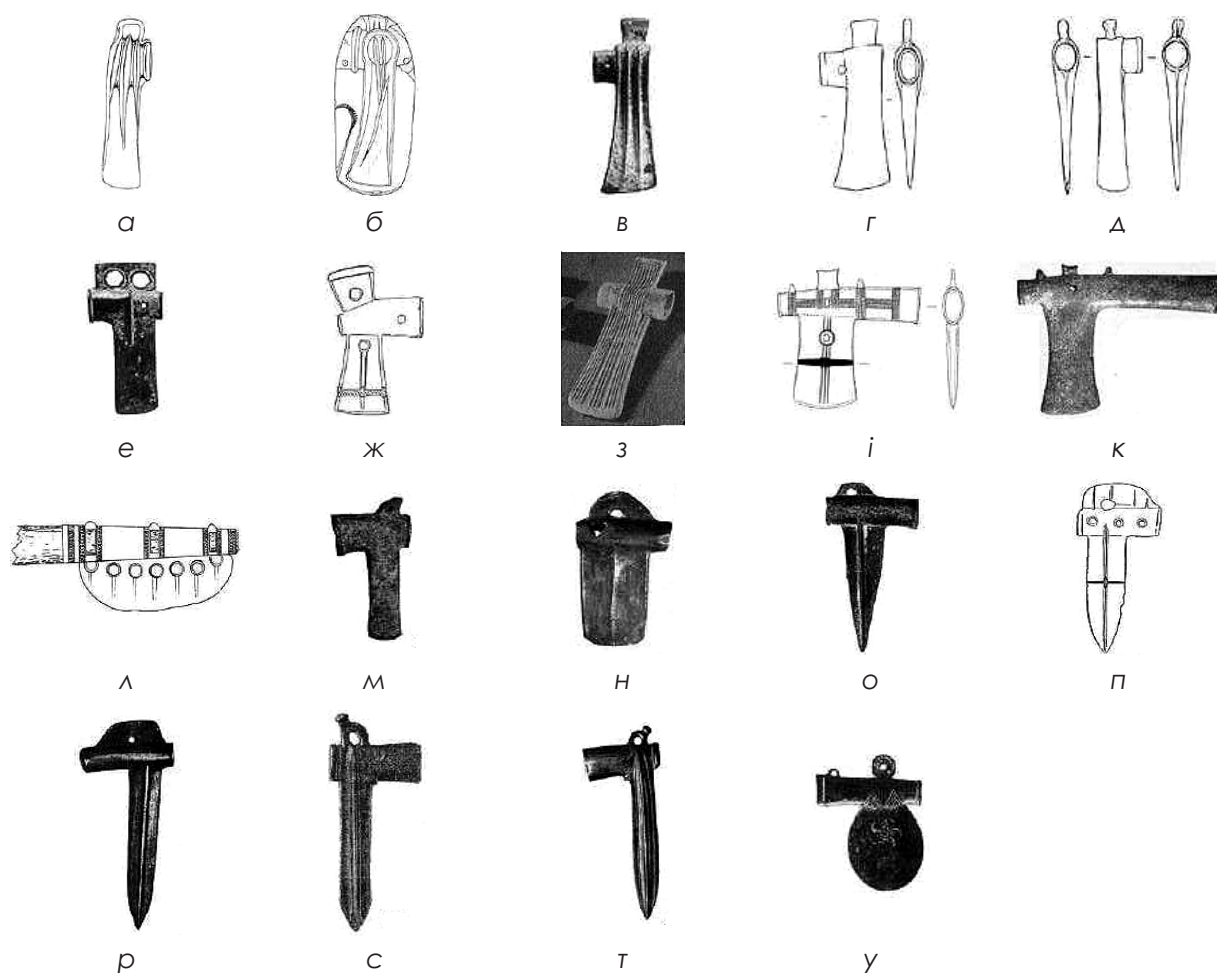

Рис. 166. Бойові сокири карасуцької епохи [130–131]

Рис. 167. Сокири шакан (а, в-ж), сокирище (б), секирка «айбалташик» (и), сокирки «балташик» (к-п) [10]

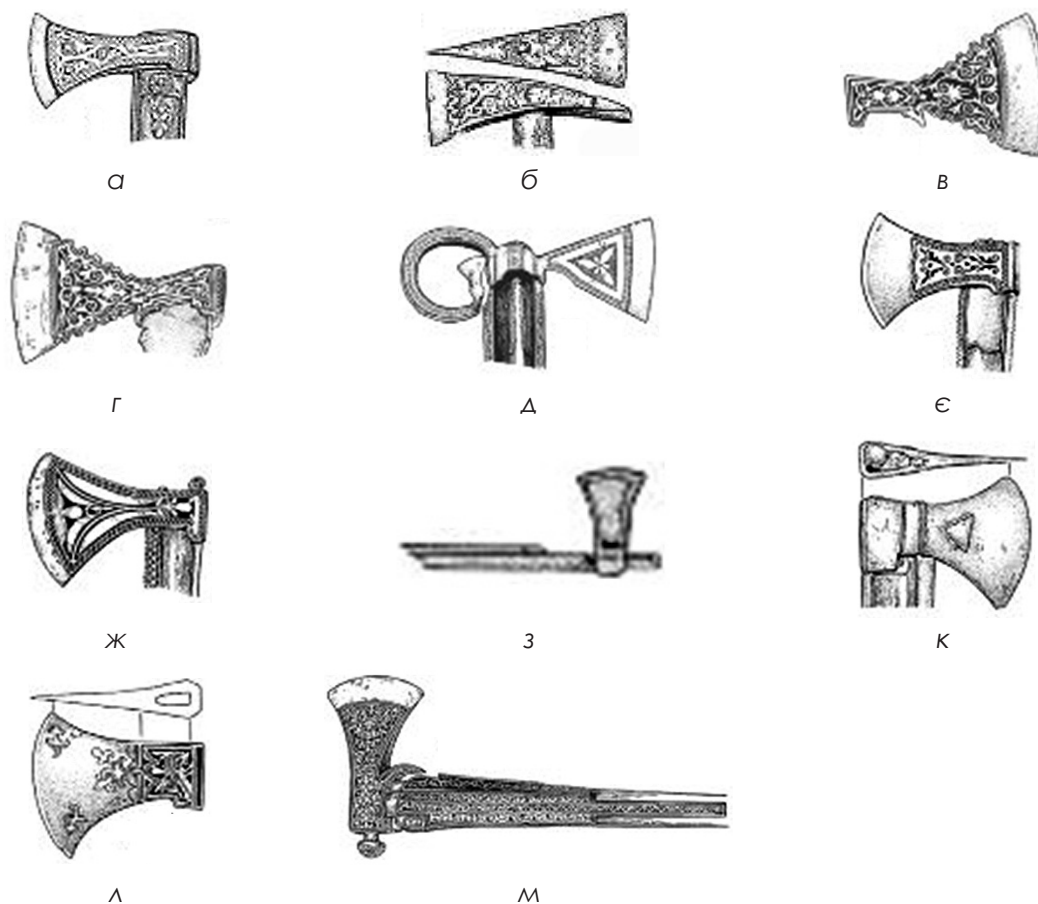

Рис. 168. Бійки сокир шакан XVIII–XIX ст. [10]

За способом насаду на сокирище сокири не належать до провушних, за перетином — плоскообушні; високообушні.

Група І. Плоскообушні

Тип 1. Плоскообушні сокири з трикутним клинком. Їх відмінною особливістю є клинки з прямим або слабковипуклим лезом і вузькою шийкою, завдяки якій клинок має форму витягнутого (рис. 168а–б) або майже рівнобедреного трикутника (рис. 168в–д).

Варіант 1. Плоскообушні сокири з подовжено-трикутним клинком, оздобленим рослинним і геометричним орнаментом (рис. 168а, 168є, 168ж). Сокири мають вузьке слабковипукле або пряме лезо (ширина — 45...90 мм). Більша частина полотна, за винятком вузької смуги вздовж леза, покрито орнаментом, виконаним у техніці срібної

насічки по металу [2, 5, 8, 10–13, 27–28, 39, 44, 48, 61].

Приклад бойової сокири, яка знаходиться в музеї антропології та етнографії ім. Петра Великого (Росія), наведено на рис. 168. Довжина залізка — 94 мм, товщина — 30 мм, ширина слабковипуклого леза — 56 мм. Залізка виготовлено в техніці лиття й оздоблено орнаментом, виконаним у техніці набивної насічки з чорнінням. Бічні поверхні лопаті окантовано зубчастою стрічкою, утвореною двома рядами симетрично розташованих трикутних вирізів. На внутрішній поверхні полотна зображено виткі рослинні пагони з округлими квітковими бутонами. Залізка насаджено на масивне дерев'яне сокирище (загальна довжина — 803 мм), обтягнуте шкірою. З боку клинка й обуха на сокирищі розташовані металеві планки

(пожилини), оздоблені геометричним і рослинним орнаментом. Обтягування сокирища пожилинами складається із шести сегментів, що мають різну довжину. Центральні сегменти виконано з коричневої шкіри. Верхню частину сокирища оздоблено округлими й фігурними срібними бляшками (по чотири з кожного боку). На нижній кінець сокирища насаджено латунний вток.

Відмінність шакана — відсутність чітко вираженого обуха, який виконував роль противаги. Сокири розглянутого типу застосовували казахські та узбецькі воїни аж до другої половини XIX ст. [14].

Варіант 2. Плоскообушні сокири з трикутним орнаментованим клинком із зубчастим краєм і борідкою (рис. 168в, 168г) (друга половина XIX ст.) Довжина сталевого залізка наявного екземпляра — 138 мм, ширина слабковипуклого леза — 95 мм. Широке біля леза полотно різко звужується до провуха, завдяки чому клинок має форму практично рівнобедреного трикутника. Верхній і нижній краї клинка оформлено гострокутними й трапецієподібними фестонами. Залізко має невелику борідку. Тригранний обух незначно відтягнутий донизу. Велика частина клинка, щічки й обух сокири покриті складним орнаментом у вигляді стилізованого зображення птаха, що летить, витких рослинних пагонів і квіткових бутонів. Візерунок виконано в техніці набивної насічки. Залізко насаджено на коротке зігнуте сокирище (260 мм), характерне для робочих сокир. До тильного боку сокирища приклепано пластину з рослинним орнаментом і написом «Турпаков».

Клинок цього варіанту сокири не мав особливих переваг перед своїми поздовжньо-трикутними прототипами, а форма зумовлена естетичними смаками замовників зброї.

Тип 2. Плоскообушні сокири з трапецієподібним клинком, які відрізняються від типу 1 більш масивним і важким залізком з опуклим лезом і широкою шийкою, завдяки якій клинок має трапецієподібну форму (кінець XVIII ст. — початок XIX ст.). Їх залізки відрізняються більш вузьким лезом, його ширина зазвичай не перевищує 80...95 мм. Це перехідна форма від вузьколезових до широколезових сокир.

Варіант 1. Плоскообушні сокири з трапецієподібним клинком, оздобленим мідними накладками (рис. 168к). Екземпляр зазначеного виду має довжину клинка 115 мм, ширину леза — 90 мм. Кінці леза заокруглено, обух відтягнуто донизу. Клинок сокири оздоблено мідними накладками трикутної форми. На шийці нанесено гравійовану лінію з напівкруглими фестонами. Вертикальні мідні смуги-накладки прикрашають щічки сокири. Залізко з трикутною провужиною насаджено на довге зігнуте дерев'яне сокирище (довжина — 1040 мм, діаметр провущини — 23...26 мм) і зафіксовано двома цвяхами (рис. 167а).

Варіант 2. Плоскообушні сокири з трапецієподібним клинком (кінець XIX ст. — початок XX ст.) (рис. 168л) мають опукле або пряме лезо 49...89 мм завширшки. Значну частину залізка оздоблено орнаментом, виконаним у техніці гравіювання і (або) срібною насічкою по металу. Обух сокири відтягнуто донизу. Щічки залізка оздоблено густим рослинним орнаментом. На полотні зображено трипелюсткові бутони [12].

Група II. Високообушні

Тип 3. Високообушні сокири з трикутним клинком

Варіант 1. Високообушні сокири з орнаментованим подовжено-трикутним клинком, борідкою і напівсферичним молотком на обуху (рис. 168м).

Сокира має сталеве залізко з подовжено-трикутним клинком з вузьким слабковопуклим лезом (ширина — 65 мм). Під клинком розташована довга загнута гострокутна борода. Трапецієподібний провух сокири прикривався спеціальною металевою пластиною. Обух незначно відтягнуто донизу. Усю поверхню полотна покрито легким срібним візерунком у вигляді переплетення тонких витких пагонів, увінчаних трипелюстковими бутонами.

Верхню частину довгого дерев'яного сокирища (довжина — 722 мм) оздоблено масивними металевими накладками з довгими пожиллинами. Пластини приклепано упритул таким чином, що вони утворюють металевий корсет для захисту сокирища від рубальних ударів зброї противника. Великі накладки прикрашено рослинним орнаментом, а чотири пожиллини — срібними зубчастими стрічками. Сокирище було забезпечене втоком [5, 13].

Варіант 2. Високообушні сокири з орнаментованим подовжено-трикутним клинком і теслоподібним обухом (рис. 167д, 168) (XVIII–XIX ст.). Сталеве залізко (довжина — 120 мм) має клинок подовжено-трикутної форми з прямим лезом (ширина — 40 мм). Обух сокири має вигляд тесла, розташованого перпендикулярно до площини залізка. Провух має вигляд невеликого прямокутного отвору, у який вбивали цвях для фіксації бойка на сокирищі. На полотні набито тонкі срібні пластини,

Рис. 169. Айбалта

а всю його поверхню, за винятком смуги вздовж леза, покрито стилізованим рослинно-геометричним орнаментом [26–27, 57].

Варіант 3. Високообушні сокири з орнаментованим трикутним клинком, борідкою і кільцеподібною прикрасою на обуху (середина XIX ст.) (рис. 167в, 168д). Трикутна форма залізка, практично пряме лезо (ширина — 70 мм). Безпосередньо під клинком на дуже вузькій шийці розташовано гострокутну борідку. Провух бійка заклепано спеціальною пластиною. Обух сокири додатково оздоблено оригінальною прикрасою — згорнутий у кільце металевий прут з фігурним навершям у вигляді стилізованого кінського копита (діаметр — 60 мм, товщина — приблизно 10 мм). Клинок прикрашений зображенням квітки з трьома довгими й трьома короткими пелюстками. Залізко насаджене на довге дерев'яне сокирище (довжина — 750 мм, діаметр — 25 мм), верхня частина якого чорного кольору. З боку клинка й обуха ребром до сокирища приклепано вузькі заточені пластини з рослинним орнаментом. Нижню частину сокирища забезпечено спеціальним прорізом, у який вставляли довгий сталевий кинджал.

До особливостей конструкції казахських бойових сокир можна віднести довгі сокирища, забезпечені захисними металевими елементами. Для захисту сокирища використовували пасивні й активні способи. Прикладами пасивного захисту є сталеві та мідні пластини (підпрямокутні й фігурні), які покривали верхню частину сокирища, вразливу для рублячих ударів зброї супротивника (рис. 167б, 167д, 167и, 168є, 168м).

Айбалта (лат. *Aybaltā*, англ. *Aybalta*) (XIV–XX ст.) — середньоазійська бойова сокира з лезом, схожим на півмісяць, і обухом (рис. 169). Має дов-

ге дерев'яне сокирище (довжина — 700...900 мм). З протилежного до леза боку сокирища кріпився темляк для зручності тримання сокири в руці.

Ця зброя, за народним уявленням, є втіленням благополуччя і щастя, особливо шанувалась у воїнів, скотарів і хліборобів.

1.9. КИТАЙСЬКІ БОЙОВІ СОКИРИ

Китайські бойові сокири поділені на три підгрупи: Ге (戈), Фу (斧) і Юе (钺).

Ге (лат. GE, англ. GE, кит. 戈 — змішана алебарда), або **кинджал-сокира** (лат. *Lignorum securis fugerit pugione*, англ. *Dagger ax*), складається з кинджалоподібного леза, який хвостовиком кріпиться до перпендикулярного дерев'яного сокирища. Це перша зброя в китайській історії, яка не мала подвійного призначення, наприклад як інструмент для полювання чи сільськогосподарства [138].

Найбільш ранні кинджали-сокири робили з каменю, пізніші — з бронзи. Нефритові версії було зроблено для церемоніального використання (рис. 170–171).

Існує тип кинджала-сокири з розділеним залізком, що складається зі звичайного косоподібного і списоподібного леза (рис. 172).

Фу (лат. *Fu*, англ. *Fu*, кит. 斧) з'явився в кам'яному віці. У династії Шан (з 1600 р. до н. е. до 1060 р. до н. е.) Фу виготовляли з бронзи і сталі та використовували як зброю. З приходом до влади династії Чжоу популярність Фу ослабла.

Юе (лат. *Yue*, англ. *Yue*, кит. 钺 — бойовий) — важкі сокири, поширені в династії Чжоу. У зв'язку з відсутністю мобільності ці сокири стали використовуватися тільки для церемоніальних цілей і виготовлялися з бронзи і нефриту.

Дяо (лат. *Diao*, англ. *Diao*, кит. 斧刀 — сокира-різець) — китайська бойова сокира з напівкруглим заточеним обухом (рис. 173–174). Загальна довжина сокири — 900...1000 мм, довжина леза — 270...300 мм.

Дафу (лат. *Magnus securis*, англ. *Big axe*, кит. 大斧) — китайська дворучна бойова сокира (рис. 175–176).

Рис. 170. Залізко ге, Китай з епохи династії Шан (1600–1046 рр. до н. е.) до епохи династії Хань (206 р. до н.е. – 220 р. н.е.)

Рис. 171. Бронзовий ге Періоду Воюючих царств

Варіант з додатковим лезом

Сокира-кинджал

Рис. 172. Види Ге

Рис. 173. Дяо часів династії Чжоу, XII–XI ст. до н. е.
(ширина леза — приблизно 33 мм, вага залізка — приблизно 0,6 кг, довжина сокирища — 1330 мм. Називали таку зброю «Небесною сокирою» (天钺 tiānyuè))

Рис. 174. Дяо церемоніальна

Рис. 175. Зображення дафу

Рис. 176. Дафу

Рис. 177. Дадао

Рис. 178. Цоцзифу

Рис. 179. Китайський воїн з шуанфу

Дадао (лат. *Gladius magnus*, англ. *Big sword*, кит. 大劍 — великий меч) — різновид китайської алебарди, що становить собою клинок на сокирищі, що перевищує довжину клинка (рис. 177).

Дадао — це довга та важка зброя, яку використовували кавалеристи. Дії на ураження, характерні для дадао, — рублячі, ріжучі, колючі. Дадао також використовували для піднімання, перешибання, підвішування, блокування та розпорювання супротивника.

Існує приказка: «З одним мечем-дао стеж за рукою, з двома мечами-дао

стеж за переміщенням, з Дадао стеж за ротом».

Цоцзифу (лат. *Tzotsifu*, англ. *Tzotsifu*, кит. 倒斧 — перевернута сокира) — китайська бойова сокира з трьома лезами: одне звернене вгору і два — донизу, що прилягають до сокирища, довжина кожного леза — 210...230 мм, довжина сокирища — 1000 мм (рис. 178).

Шуанфу (лат. *Axibus paribus*, англ. *Double axe*, кит. 双斧 — парні сокири) — одноручна бойова сокира, яка зазвичай використовувалася в парі (рис. 179).

1.10. В'ЄТНАМСЬКІ СОКИРИ

Донг Сон (лат. *Dong Filius*, англ. *Dong Son*, в'єт. *Đông Sơn*) — бойова сокира — один з найпоширеніших видів зброї, що трапляються в давніх культурах В'єтнаму, особливо в культурі Донг Сон (рис. 180).

Рис. 180. Сокири Донг Сон

1.11. ЯПОНСЬКІ СОКИРИ

Оно (лат. *Gloriabitur securis*, англ. *Ono*, яп. 斧) — японське слово, що позначає «сокира» або «сокирка» (рис. 181). Кам'яні сокири японців мали назву райфу, ранні металеві сокири — фуецу.

Масакарі (лат. *Masakari*, англ. *Masakari axe*, яп. マサカリ) (XII–XIV ст.) — бойова сокира має сокирище до

2000 мм та важку напівкруглу бойову частину з масивним обухом (рис. 182). Це була зброя обраних, з достатньою фізичною підготовкою.

Секира Оно (лат. Ахе, англ. Ахе Оно, яп. 斧小野) мала більш широке лезо та менш масивний обух, іноді у формі сувою (рис. 183). Загальна

Рис. 181. Антикварна японська оно

Рис. 182. Японські воїни з масакарі

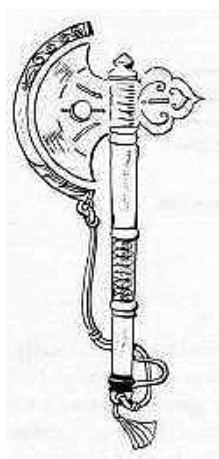

Рис. 183. Секира Оно

Рис. 184. Секира ямабусі-оно (приватна колекція, Японія)

Рис. 185. Текко

довжина сокири — до 1800 м, її носили в піхвах, які закривали лише лезо. Це була улюблена зброя ямабусі (рис. 184).

Текко (лат. *Tekko*, англ. *Tekko*, яп. 鉄 甲) — японський кастет-сокира з

клинком у формі півмісяця, розроблений на острові Окінава, Японія. Сьогодні використовується в класичних бойових мистецтвах. Традиційно виготовляється з дерева та металу (рис. 185).

1.12. АФРИКАНСЬКІ СОКИРИ

Бойова сокира серед більшості африканських народів була зброєю воєначальників і вождів, а також символом соціального статусу правителів (рис. 186–190).

Африканські сокири не мають вушка й кріпляться черешковим способом. Деякі зразки сокир можна використовувати як металеву зброю. Конструкція окремих видів дозволяє завдавати рублячі та колючі удари.

Кпінга (лат. *Kpinga*, англ. *Kpinga*) — багатолезова сокира-меч-ніж, який ви-

користовували для метання і як статутну зброю (рис. 191).

Кілонда (лат. *Kilonda*, англ. *Kilonda*) — традиційна сокира — зброя Конго. У неї багато прикрашене лезо з кованої сталі, поєднане з дерев'яним сокирищем, схожим на кийок, часто покрите міддю, бронзою або латунню (рис. 192–195).

Їх використовували як церемоніальну зброю (зазвичай носили вожді Сонг), символ статусу, форму валюти в торгівлі, для метання на короткі відстані

Рис. 186. Бойова сокира племені тонга, Мозамбік, XIX ст.

Рис. 188. Бойова сокира зулусів, Південна Африка, XIX ст.

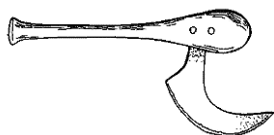

Рис. 189. Бойова сокира, Ангола, XIX ст.

Рис. 190. Бойова сокира, Ангола, XIX ст.

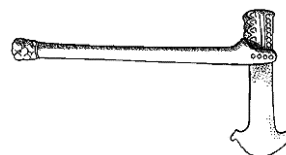

Рис. 187. Бойова сокира, Ангола, Заір, XIX ст.

Рис. 191. Кпінга

Рис. 192. Церемоніальна кілонда народу Сонг

Рис. 193. Кілонда

Рис. 194. Кілонда з тонким лезом, регіон Нсапо

Рис. 195. Кілонда з повним лезом

Рис. 196. Сокира, Кенія

Рис. 197. Сокира, Кенія

та для рукопашного бою. Кілонда відрізнялася від звичайної сокири тим, що лезо кріпили до зубців, розташованих на сокирищі.

Зазвичай її виготовляли із сталі й міді, сокирище — з дерева, покритого міддю. Нсапо має сокирище у вигляді кийка та закруглену голову, розширюється біля наверхшя. Лезо кріпиться через стійку, що виходить із сокирища.

Найбільш поширена форма сокири з Кенії має довжину 500...1000 мм, відрізняється масивністю (рис. 196). Ці сокири використовувалися для господарсько-побутових потреб. Ще один вид кінійської сокири наведено на рис. 197.

Сокира з Ефіопії (рис. 198) має і господарське призначення, переважно для розтину баранів. Самою сокирою

розрубували тушу, зроблені ззаду гачкоподібні відгалуження застосовували для витягування нутрощів з туші. Ще один вид сокир з Ефіопії має невеликі розміри (400...500 мм) і також використовували здебільшого для господарсько-побутових потреб (рис. 199–200).

Для виготовлення сокирища мешканці Східної й Центральної Африки використовували пряму палку, яку змочували, обмотували листям бананової пальми, гріли на вогні й згинали під потрібним кутом. Потім одягали кований наконечник — залізко (рис. 201).

Африканську сокиру з Південної Африки використовували зулуси (рис. 202–203).

У Південній Африці сокири використовували як ритуальні, іноді вони самі

Рис. 198.
Сокира,
Ефіопія

Рис. 199.
Сокира,
Ефіопія

Рис. 200.
Сокира,
Ефіопія

Рис. 201.
Сокира,
Східна
і Центральна
Африка

Рис. 202.
Сокира
зулусів

Рис. 203. Сокира
зулусів

Рис. 204. Приклад
ритуальної сокири,
Південна Африка

Рис. 205. Ритуальна
сокира, Конго

Рис. 206. Ритуальна
сокира, Конго

були жертвою: їх приносили як предмет поклоніння місцевому божеству на знак поваги і подяки (рис. 204).

Різні види африканських сокир наведено на рис. 205–209.

Нігерійські ритуальні сокири наведено на рис. 210–219.

Догони — один з найдавніших народів у Західній Африці. У них сокира (рис. 220–226) виконувала роль скіпетра, ця традиція потім поширилася на військових начальників і важливих сановників. У культурі народу люба (або луба) ритуальну сокиру носили

художники, скульптори, тобто люди, чії обов'язки охоплювали питання розвитку культури й мистецтва. На кінці сокирища зазвичай вирізьблювали голову жінки.

Бойові сокири Анголи часто використовували як предмет культу, як статутний предмет, а також у ритуальних церемоніях (рис. 227–228). Цікавим фактом є застосування образу жінки, яка в їхньому світовідчутті відігравала центральну роль — це образ матері всього суцього на землі, тому жінка відображалася на символах влади цього народу.

Рис. 207. Ритуальна
сокира, Конго

Рис. 208. Ритуальна
сокира, Конго

Рис. 209. Сокира,
Свазіленд

Рис. 210. Ритуальна
сокира, Нігерія

Рис. 211. Ритуальна
сокира, Нігерія

Рис. 212. Ритуальна
сокира, Нігерія

Рис. 213. Ритуальна
сокира, Нігерія

Рис. 214. Ритуальна
сокира, Нігерія

Рис. 215. Ритуальна
сокира, Нігерія

Рис. 216.
Ритуальна
сокира, Нігерія

Рис. 217.
Ритуальна
сокира, Нігерія

Рис. 218.
Ритуальна
сокира, Нігерія

Рис. 219.
Ритуальна
сокира, Нігерія

Рис. 220. Сокира
народів догонів

Рис. 221. Сокира
народів догонів

Рис. 222. Сокира-
чокве, Ангола

Рис. 223. Сокира-
чокве, Ангола

Рис. 224. Сокира-чокве,
Ангола

Рис. 225. Сокира-чокве,
Ангола

Рис. 226. Сокира-скіпетр
догонів, Ангола

Рис. 227. Сокира, Ангола

Рис. 228. Сокира, Ангола

Рис. 229. Сокири народності лугуру

Рис. 230. Сокири з долини річки Конго

Рис. 231. Сокира, Того

Рис. 232. Бойова сокира, Буркіна Фасо

Сокири народності лугуру, як правило, мають зверху вирізану голову (рис. 229), а залізко кріпиться всадним способом. Відмінною рисою сокир з долини річки Конго є сокирище (рис. 230), сокири інших племен чи ре-

гійонів Африки наведено на рис. 231–274. Сокири з Буркіна Фасо є доволі великими, їх довжина — приблизно 1000 мм завдовжки.

Сокири є почесною фігурою на гербах Танзанії (рис. 275) та Кенії (рис. 276).

Рис. 233. Церемоніальна сокира,
Буркіна Фасо

Рис. 234. Церемоніальна сокира,
Буркіна Фасо

Рис. 235. Церемоніальна сокира,
Буркіна Фасо

Рис. 236. Церемоніальна сокира,
Буркіна Фасо

Рис. 237. Церемоніальна сокира,
Буркіна Фасо

Рис. 238. Сокира народності якома,
Нігерія

Рис. 239. Сокира народності якома, Нігерія

Рис. 240. Сокира народності якома, Нігерія

Рис. 241. Сокира народності якома, Нігерія (сокира виготовлена із сталі, з'єднання сокирища і сокири — з бронзи)

Рис. 242. Сокира, Заїр

Рис. 243. Сокира, Ліберія (виготовлена з бронзи)

Рис. 244. Сокира народності монде

Рис. 245. Сокира народності юруба, Нігерія

Рис. 246. Сокира народності юруба, Нігерія

Рис. 247. Сокира народності юруба, Нігерія

Рис. 248. Сокира, Танзанія

Рис. 249. Сокира теке, Заїр

Рис. 250. Танцювальна дерев'яна сокира, Західна Африка

Рис. 251. Сокира
з коротким
сокирищем,
Західна Африка

Рис. 252. Сокира
шона,
Зімбабве

Рис. 253. Сокира
тсого, Мозамбік

Рис. 254. Сокира
свазі

Рис. 255. Сокира,
що відігравала
роль місцевої
валюти, Буркіна Фасо

Рис. 256. Сокира,
що відігравала
роль місцевої
валюти, Нігерія

Рис. 257. Бронзова
сокира, Бенін

Рис. 258. Бойова
сокира, Заїр

Рис. 259. Сокира
тутсі (традиційно
оздоблена бісером)

Рис. 260. Догон,
Малі

Рис. 261. Сокира,
Західна Африка

Рис. 262. Сокира,
Західна Африка

Рис. 263. Сокира мангбету, Заїр

Рис. 264. Сокира мангбету, Заїр

Рис. 265. Сокира народності бага (банга), Гвінея

Рис. 266. Сокира народності бага (банга), Гвінея

Рис. 267. Церемоніальна сокира, Бенін

Рис. 268. Церемоніальна сокира народності кота, Габон

Рис. 269. Сокира, яка виконувала роль валюти, Нігерія, Камерун

Рис. 270. Сокира інуїтів (льодоруб)

Рис. 271. Сокира пігмев бакі, ЦАР

Рис. 272. Сокира, Східна Африка

Рис. 273. Бойова сокира з амфіболу, циста, Кіберон, Морбіан (Музей Мілна)

Рис. 274. Сокира, Замбія

Рис. 275. Герб Об'єднаної Республіки Танзанія

Рис. 276. Герб Кенії

1.13. СОКИРИ ОКЕАНІЇ

Сокири, які використовувалися в Океанії, наведено на рис. 277–280.

Токі какаура (лат. *Toki kakauroa*, англ. *Toki kakauroa*) — бойова сокира

з Нової Зеландії, яка походить від новозеландського бойового кийка (рис. 281–284). Плоску частину кийка маорі замінили європейською

Рис. 277. Сокира кістяна, Нова Гвінея

Рис. 278. Сокира з панцира черепахи, Нова Гвінея

Рис. 279. Сокира, Суматра

Рис. 280. Сокира даяків, Борнео

Рис. 281. Токі какаурао

Рис. 282. Токі какаурао

Рис. 283. Токі какаурао

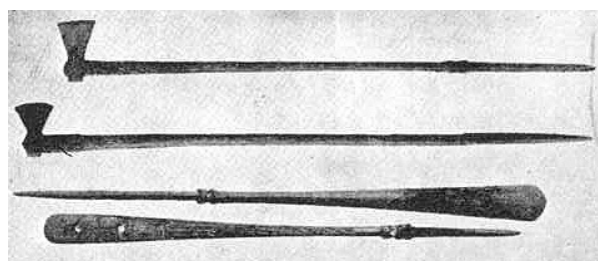

Рис. 284. Токі какаурао

сокиркою та отримали своєрідний полінезійський гібрид сокири і списа. Довжина сокири — 1200...1550 мм.

Самоанська бойова сокира (лат. *Samoan bipenni*, англ. *Samoan battle axe*) — бойова дубина у вигляді сокири, призначена для проламування черепів і кісток. Воїн із цією сокирою переважно намагався вдарити по голові, руці або нозі. Сокира перебиває кістки без кровотечі. Вона використовується

воїнами Самоа. Виготовлена з місцевого залізного дерева, що робить її дуже міцною, але й досить важкою. Темний колір пов'язаний з мангровими грязями, куди занурюють дубину-сокиру перед різьбленням. Сокирище обмотано кокосовим волокном (рис. 285). Довжина — 400...900 мм.

Панабас (лат. *Panabas*, англ. *Panabas*, від філіп. *Pangtabas* — *pang* (використовуваний для) і *tabas* (рубати) — різак) — бойова сокира (Філіппіни, XIX ст.), яку тримають однією чи двома руками (рис. 286).

Рис. 285. Самоанська бойова сокира

Рис. 286. Панабас, Південні Філіппіни, XIX ст.

Особливо популярний панабас був серед племен моро (Філіппінських мусульман) на острові Мінданао. У період свого розквіту панабас використовували як бойову зброю, знаряддя страти й кухарський м'ясний інструмент. Також був символом влади вождя — дату (datu), уособлював його здатність контролювати насильство. Зазвичай у бою воїни моро, озброєні панабасом, ішли в другій лінії атаки, добиваючи супротивників, які вижили.

Довжина залізка панабаса — 60...120 см. Довжина сокирища помітно більша за довжину клинка і становить, як правило, близько 60% від загальної довжини. Довге сокирище пристосовано для використання панабаса як однією, так і двома руками. Виготовляли його з твердої деревини, наприклад, нара, і часто загорнуте плетеним ротангом. Клинок панабаса може мати різні форми, але завжди загнутий. Лезо може знаходитися як на внутрішньому, так і на зовнішньому боці вигину клинка. Лезо одне, вигнуте, з тупим або гострим кінцем. Панабас має дві форми клинка:

— значно розширений від сокирища до вістря, а бойовий кінець клинка

є тупим; при цьому лезо клинка знаходиться на зовнішній частині згину;

— розширений від сокирища, що досягає максимальної ширини на середині клинка і звужується до вістря, сходячись у гострий бойовий кінець; лезо клинка — на внутрішній частині згину.

Піхви панабаса було зроблено з простого дерева, й зараз трапляються вкрай рідко, тому що воїни часто викидали їх перед битвою. Такі піхви незмінно складаються з двох шматків дерева, які розбирають, щоб вийняти зброю. Також панабас загортали в тканину і перекидали через спину.

Панабас також використовували як мачете для розчищення густих заростей.

Панабас — один з багатьох клинків, зображених на меморіальній дошці «Зброя Мороланда», яка стала звичайним сувенірним предметом й іконою поп-культури на Філіппінах (рис. 287).

Кетерія (лат. *Keteria*, англ. *Keteriya*) — тип бойової сокири з широким лезом, використовуваний у древній Шрі-Ланці. Сокира складалась із цільного залізка та короткого сокирища з деревини, що дозволяло тримати її однією рукою (рис. 288).

Рис. 287. Старовинна меморіальна дошка «Зброя Мороланда», виставлена в музеї Кірін-Сіквія, Віган, Філіппіни

Рис. 288. Кетерія

1.14. СОКИРИ АМЕРИКИ

Сокири індіанців Північної Америки за своєю формою схожі на африканські, відмінність тільки у формі сокирища (рис. 289–290).

Томагавк (лат. *Tomahawk*, англ. *Tomahawk*) — бойова сокира індіанців Північної Америки [68, 139].

Залізка (полотна) томагавків мають одну з численних форм сокирки або виконані у вигляді загостреного клинка, перпендикулярного сокирищу (еспонтонні томагавки). Обух може мати чашечку для куріння (трубкові томагавки), вістря, молоток чи просто бути заокругленим.

Використовували як зброю ближнього бою і як спортивний снаряд для метання, але в бою кидався рідко [139].

Томагавками індіанців забезпечували поселенці. Велика частина томагавків виготовлена на фабриках

Європи: у Франції, Англії, Голландії та Іспанії [139].

Характерною рисою томагавків іспанського виробництва було широке місяцеподібне залізко, англійського — різні варіанти звичайних сокирок.

Залізка томагавків спочатку виготовлялися із сталі. Пізніше почали застосовувати бронзу або латунь. У передню частину залізка з кольорових металів вставляли сталеве лезо. Багато трубкових й еспонтонних томагавків було виготовлено з м'яких металів — олова і свинцю.

За формою леза томагавки поділяються на:

✓ томагавки із широким лезом (рис. 291–294);

✓ томагавки з вузьким лезом (рис. 295–298);

✓ томагавки з лезом, яке звужується й нагадує клевець (томагавк-еспонтон) (рис. 299–304).

Рис. 289. Сокира індіанців, Північна Америка

Рис. 290. Сокира індіанців, Північна Америка

Рис. 291. Томагавк з широким лезом

Рис. 292. Томагавк з широким лезом

Рис. 293. Томагавк з широким лезом

Рис. 294. Томагавк з широким лезом

Рис. 295. Томагавк з вузьким лезом

Рис. 296. Томагавк з вузьким лезом

Рис. 297. Томагавк з вузьким лезом

Рис. 298. Томагавк з вузьким лезом

Рис. 299. Томагавк-еспантон

Рис. 300. Томагавк-еспантон

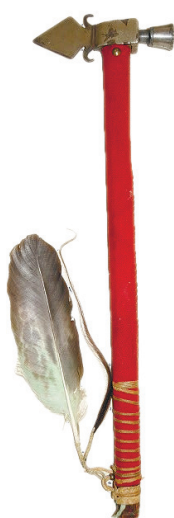

Рис. 301. Томагавк-еспантон

Рис. 302. Томагавк-еспантон

Рис. 303. Томагавк-еспантон

Рис. 304. Томагавк-еспантон

Типи томагавків:

- безпровушні томагавки:

— кельти — найбільш ранні томагавки індіанців з металевими лезами (англ. *Celtiform* або *Celt Form Tomahawks*), які повторюють конструкцію місцевих стародавніх кам'яних і мідних клиноподібних сокир [55, 62, 85, 88, 99, 139], які не мають отворів для насаду (середина XVI ст. – початок XVII ст.);

— кельти з вістрям мають форму вузького витягнутого трикутника, сокирище проходить наскрізь через його гострий обухок, утворюючи ззаду вістря, яке призначалося для вставки в розщеплене сокирище. Зверху і знизу полотна є заглиблення, що забезпечує надійну фіксацію на сокирищі за допомогою прив'язування. Для зміцнення полотна кельта може мати поздовжнє опукле ребро;

- провушні томагавки: сокирища частіше вставляли зверху, тому вони не вимагають розклинювання. Залізко просто насаджували на сокирище або між ними була прокладка з м'якого металу, шкіри чи сукна (якщо сокирище обшито сукном). Якщо отвір занадто малий або власник бажав мати більш товсте сокирище, ніж дозволяв верхній насад, то сокирище вставлялося знизу:

— міссурійські військові сокири. У районі річки Міссурі серед великої кількості племен з початку і до середини XIX ст. застосовували томагавки в стилі «Міссурійська військова сокира» (англ. *Missouri War Axe*), які постачали канадські французи. Сокири мали простий обух з круглою провусиною

діаметром 25 мм і тонке, але досить велике залізко 100...150 мм завширшки та 180...230 мм завдовжки, шийка у обуха — не більш 25 мм. Сокирище в ранній період мало довжину до 355 мм, у пізніх зразках — довше. Вага близько — 450 г. Лезо зазвичай не мало слідів заточування, це був просто прямий лист сталі, гартування не було. Деякі томагавки мали заточку леза. Поверхню залізка оздоблювали гравіюванням, круглими або фігурними прорізами, наприклад, у формі сердечка, сонця, півмісяця, лапи ведмедя;

— трубкові томагавки — найпопулярніший тип томагавка, що з'явився близько 1685 року і набув поширення із середини XVIII ст. серед східних племен (рис. 305–306). Трубкові томагавки виробляли англійці, французи й американці. Сокирище мало наскрізний канал по всій довжині, а на обуху розташовувалася чашечка для тютюну [93, 98, 139]. Чашечка могла бути зроблена з обрізка рушничного ствола, а в пізній період — з латунної гільзи. Канал пропалювали в м'якій серцевині ясена або вдавалися до склеювання сокирища з двох половинок. Мундштук по-різному оформляли з дерева, а якщо сокирище оздоблено металом, то його виготовляли з того ж металу (олова, свинцю, срібла). На пізніх томагавках мундштук робили з нікельованої латуні. Верхній отвір каналу закривався круглою пробкою з дерева, металу, рогу. Зазвичай чашка вигвинчується, а на її місце закручується шип. Багато прикрашені трубкові томагавки — з гравіруванням та

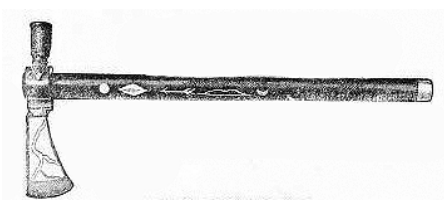

Рис. 305. Зображення томагавка-трубки

Рис. 306. Томагавк-трубка ірокезів

інкрустацією кольоровим металом на полотні і металевими деталями на сокирищі — використовували в дипломатії між білими та індіанцями як дари, тому що являли собою яскравий символ, пов'язаний з культурними традиціями північноамериканських індіанців: з одного боку — символ миру, з іншого — «сокира війни»;

— еспонтонний томагавк (англ. *Spoon Tomahawk*) походить від ратищної зброї, якою були озброєні офіцери європейських армій XVIII ст. — еспонтонна [99]. Томагавки цього типу виготовляли з латуні. Їх залізка бувають різних розмірів і контурів, наприклад, у формі ромба або великого шипастого наконечника стріли, а біля основи нерідко мають пару декоративних спіральних відгалужень, закручених в той чи інший бік. Рідко ці відгалуження були прямими або злегка вигнутими, спрямованими під кутом уперед, що нагадує пастки для клинкової зброї. Бувають парні відгалуження. Іноді вони загинаються в кільця, а в пізніх варіантах часто утворюють суцільні кільця, а то й просто перетворюються на пару півкіл. Залізко томагавка могло бути стилізоване під голову бізона у фас. Іноді залізко еспонтонного томагавка у формі ромба може мати великий поперечний ромбоподібний отвір. Іноді залізко не пряме, а має невеликий вигин донизу, як у клевців. Рідко трапляється форма, коли вістря томагавка значно загинається донизу. Траплялися і безпровушні томагавки цього типу на зразок більш древніх кельтів. Рідкісним типом є трубковий еспонтонний томагавк, забезпечений не плоским клинком, а вістрям типу кирки, як у томагавка з вістрям;

— томагавки з вістрям або крюком на обуху (пікові томагавки) (англ. *Spike axe* або *spike tomahawk* [139]) використовували у військах морського

флоту як абордажну сокиру. Ці томагавки застосовували під час штурму ворожого корабля або як багор у різного виду роботах. Форми й розміри цих томагавків досить різноманітні. Вістря частіше були у вигляді тонких шипів, рідше — у вигляді плоских клинків або товстих коротких чи більш довгих дзьобів. В абордажного варіанта томагавку залізко часто має на нижньому боці пару зубчастих зарубок;

— томагавки з молотком, або томагавки-молоти (англ. *Hammer Poll Tomahawk*), мало відрізнялися від трубкових і були популярні у стрільців-колоністів як ремінні сокири;

- алебардові томагавки (англ. *Halberd Tomahawks, Trade Halberds*), або «бойові сокири» (англ. *Battle Axe*), — сокири англійського походження, схожі на алебарди, були призначені для торгівлі з індіанцями. Сокирища таких томагавків зазвичай кріпили за допомогою конусної втулки, як у списів, але трапляються й екземпляри з довгим втоком, забитим у сокирище. Металева частина монолітна й частіше напівкруглої форми сокира з двома додатковими плоскими вістрями — зверху та на обуху. Верхнє лезо є не завжди. Вістря може мати і форму стамески. Деякі моделі розбірні. До таких томагавків іноді відносять звичайні провушні томагавки, у яких зверху в провушину вставлено наконечник списа або ріг бізона.

Для торгових сокир використовували різні способи насаду. Сокирища зазвичай прямі, але іноді зустрічаються і з вигинами в той чи інший бік. Їх довжина — 350...1000 мм. Як матеріал для них традиційно використовувалася деревина гікори, ясена, клена, маклюри.

Іноді застосовували чохла для перенесення томагавків (англ. *Tomahawk Case*). Вони нагадували сагайдак або чохол для лука у вигляді трубки з м'якої

шкіри, прикрашеної вишивкою і торочкою. Крім того, є перев'язь для носіння через плече. Фото вождів з томагавками наведено на рис. 307.

Томагавк також використовували європейські поселенці: мисливці, першопроходці, а до середини XIX ст. — військові.

Американські солдати брали із собою томагавк на численні війни новітнього часу. Так під час війни у В'єтнамі, а також у Іраку та Афганістані у них був популярний піковий томагавк *Pitara LaGana*, який складався з дерев'яного сокирища, залізка та шкіряних піхов. Розробляючи «в'єтнамський томагавк», особливу увагу приділяли легкості використання його для метання.

Томагавки компанії *American Tomahawk* використовували бійці бригади «Страйкер» армії США в Афганістані, бойової групи 172 бригади «Страйкер», що базувалися у Графенвері (Німеччина), 3 бригади 2 піхотної дивізії з Форт-Льюїс, взводу розвідки 2 ескадрильї 183 кавалерійської піхотної бригади та ін.

Багато сучасних моделей застосовують як армійське спорядження (тактичні сокири й томагавки). Але зараз часто використовують лише другу половину слова «томагавк» — *hawk* (англ.) — «яструб», наприклад, *Vietnam War Hawk*.

Довжина сучасних томагавків — менш ніж 610 мм, традиційно вони

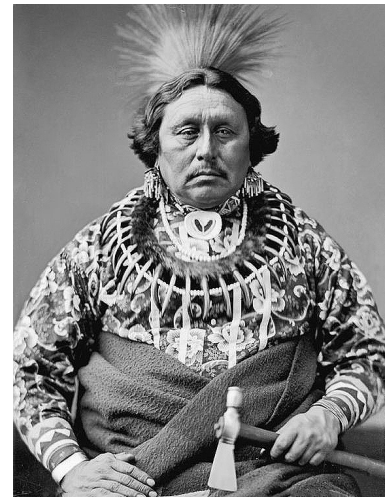

Рис. 307. Старі фото XIX ст. індіанців з томагавками

виготовлені з гікори, золи або клену. Вага залізка — 260...570 г, довжина ріжучої кромки — до 100 мм.

Томагавк сьогодні використовують в спорті, туризмі, історичних реконструкціях американцями і канадцями, а також у нових бойових мистецтвах, таких як *Okichitaw* (використовують відроджені томагавки часів колоніальної епохи).

Мінімальна довжина сокирища й максимальна ріжуча кромка металевих томагавків — 100 мм. Одне зі змагань з метання томагавків організовано за фінансової підтримки Міжнародного залу слави металевих ножів. Ці змагання мають систему ранжирування для визначення рівня кваліфікації.

Солдати армії США застосовували томагавк у конкурсі Top Tomahawk на передній операційній базі Спінбулдак у Кандагарі.

VTAC було видано національний інвентарний номер (4210-01-518-7244), його класифікують як «аварійний комплект класу 9» в програмі «Rapid Fielding Initiative»; він також входить до складу кожного автомобіля Stryker як

Рис. 308. Ракета BGM-109 «Tomahawk» в польоті, знімок 2018 року

«модульний набір інструментів для входу».

Сьогодні томагавки виготовляють американські компанії:

- ✓ American Tomahawk Company,
- ✓ Benchmade Knife Company,
- ✓ SOG Knives Inc.,
- ✓ Gerber Legendary Blades,
- ✓ Cold Steel,
- ✓ Winkler Knives.

Багато із сучасних томагавків зроблені зі штампованої легованої сталі з диференційованою термообробкою, яка дозволяє лезу й шипу бути більш твердим, ніж середня частина.

Назву «Томагавк» отримала і знаменита американська крилата ракета (рис. 308).

1.15. СОКИРИ СЬОГОДЕННЯ

Сокиру спортивну використовують для тренувань і спортивних змагань. Здебільшого такі сокири ручного виготовлення (кування) зі спеціальної сталі, обов'язково пронумеровані. Для запобігання злітання залізка із сокирища кріплення роблять в чотирьох місцях (дерев'яний клин, два трубчастих сталевих стрижня, один клин поперек сокирища та залізка). Сокирище виготовляють з високоякісних порід дерев.

Приклад 1. Сокира спортивна: довжина — 800 мм; ширина леза — 183 мм; висота залізка — 187 мм; товщина обуха — 30 мм; вага — 3034 г; твердість сталі — 56-58 HRC (рис. 309). Завод-виробник — Ochsenkopf, м. Ремшайд, Німеччина.

Приклад 2. Сокира спортивна з лангетами. Спортивна стилізація за мотивами середньовічної сокири (Русь, Прибалтика, Скандинавія, VII–XIII ст.).

Довжина сокирища — 700 мм; вага — 960 г; матеріал сокири — сталь 65Г; твердість — 55 HRC; матеріал сокирища — бук. Сокирище обмотано натуральною шкірою, забезпечено темляком та посилено сталевими лангетами (рис. 310).

Приклад 3. Сокира метальна «Peresvet-Sport» розроблена відомим металником і багаторазовим чемпіоном світу Михайлом Седишевим. Сокирище виготовлено з багатошарової авіаційної фанери; довжина сокирища до залізка — 320 мм; довжина леза — 120 мм; вага сокири — 540 г. Сокири виготовляють дрібносерійно, із застосуванням ручних операцій (рис. 311).

Чемпіонати Європи з метання сокир з великих відстаней відбуваються за певними правилами. Дистанція розділена на зони по три метри: 4...7 м, 7...10 м, 10...13 м і далі аж до 25...28 м. Спортсмен повинен послідовно зробити успішний кидок з кожної зони, щораз збільшуючи дистанцію. Не можна відразу відійти на 25 м і спробувати вразити мішень. Приклад метальної

сокири, застосовуваної на Чемпіонаті Європи, наведено на рис. 312.

Приклад 4. Метальна двобічна сокира. Обух сокири виконаний методом кування з єдиного шматка норійської високоміцної сталі. Сокирище виготовлено з найміцнішого горіхового дерева гікори, довжина — 800 мм, вага — 2400 г. Виробник: Leonhard Mueller, Австрія (рис. 313).

Сокира Fox FKMD ATC Comanche — бойова сокира, спроектована американським дизайнером Містером Зібертом на замовлення компанії American Tomahawk Company, яка співпрацює з американськими військами спеціального призначення. Сокира ATC Comanche добре збалансована і завдяки сокирищу зі склотекстоліту G-10 відмінно утримуються в руці. Піхви, виготовлені з корду й балістичного нейлону, можна закріпити на стегні або на будь-якому об'єкті системи MOLLE. Довжина — 463 мм; вага — 1050 г; матеріал залізка — сталь марки N690Co; твердість сталі — 58–60 HRC. Виробник — FKMD, Італія (рис. 314).

Рис. 309. Метальна спортивна сокира OCHSENKOPF OX 440 H-2708 Champion axe

Рис. 310. Сокира спортивна метальна з лангетами (кустарне виробництво)

Рис. 311. Спортивна метальна сокира
«Peresvet-Sport»

Рис. 312. Сокира спортивна метальна
скелетного типу

Рис. 313. Спортивна метальна двобічна
сокира

Рис. 314. Бойовий сучасний томагавк
Fox FKMD ATC Comanche

2. КОНСТРУКЦІЯ СОКИР

Сокири складаються із залізка та сокирища. **Залізко** являє собою масивну сплюснену бойову частину з одним чи двома лезами, скріплену із сокирищем за допомогою насаду, вушка або стрічкоподібного елементи (шкіра, ліана, мотузка тощо). **Сокирище** є руків'ям холодної зброї у вигляді стрижня з деревини чи іншого міцного матеріалу та призначене для кріплення на ньому залізка. Певні види сокир мали додаткові уражаючі елементи, а також додаткові захисні елементи конструкції та кисті руки.

До основних частин та елементів залізка сокир (табл. 3) належать:

- борідка;
- борода;
- жолоб;
- косиця;
- крила;
- лезо;
- насад;
- носок;
- обух;
- отвір;
- провушина;
- п'ята;
- ріжуча кромка;
- ребро жорсткості;
- шеврон;
- шийка;
- штаба (полотно);

- щока;
- щоковиця.

Залізко сокири може бути оснащено додатковими уражаючими елементами (табл. 4):

- гак;
- дзьоб;
- молоток;
- перо;
- шип (зуб).

Частини та елементи сокирища:

- гак для підвішування;
- голова;
- ефес;
- захват;
- клин;
- обтяжка;
- ронделі;
- темляк;
- штифт;
- хвіст (табл. 5).

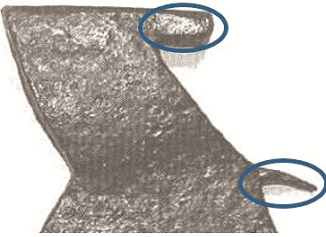
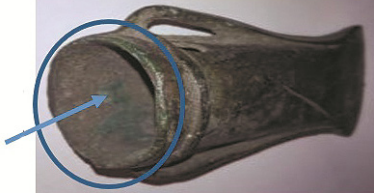
Захисні та підсилювальні елементи конструкції сокирища (табл. 6):

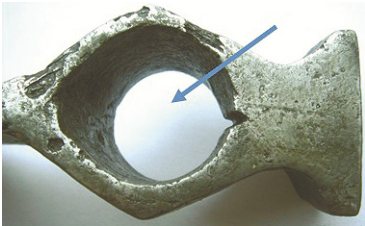
- браслети;
- корсет;
- лангети.

Насадними елементами сокирища є:

- вток;
- наконечник;
- насад;
- перо наконечника;
- список наконечника;
- шип (зуб) наконечника (табл. 7).

Основні частини та елементи залізка сокир

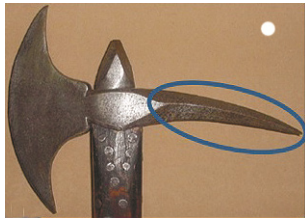
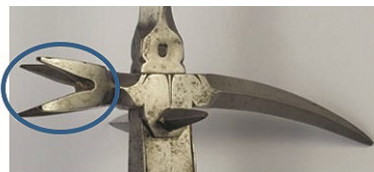
Частина 1	Зміст/призначення 2	Зовнішній вигляд 3
Борідка	Виступ залізка, який іде вздовж сокирища та щільно прилягає до нього спереду та (або) ззаду і призначено для збільшення експлуатаційної стійкості (живучості) сокири та перешкоджання пошкодженню сокирища	
Борода	Нижня частина штаби, відтягнута донизу з метою подовження леза та посилення ріжучих властивостей. Крім того, така конструкція дозволяла тримати сокиру під обух, що надавало додаткового захисту руці	
Жолоб	Вертикальна борозенка вздовж вушка	
Косиця	Елемент залізка бердиша у вигляді металевої смужки, за допомогою якої здійснюється кріплення нижнього краю борода до сокирища	
Крила	Одне або два діаметрально протилежні приливи навколо насаду залізка для додаткового кріплення до сокирища за допомогою стрічкоподібних елементів (шкіра, жили, ліани тощо)	
Лезо	Заточений край бойової частини холодної зброї, що становить собою ребро з гострим кутом сходження поверхонь	
Насад	Глухий отвір залізка для кріплення до сокирища	
Носок	Верхнє вістря леза	

1	2	3
Обух	Протилежна лезу частина залізка, яка може бути гладкою і завершуватися бійком, дзьобом, гаком, шипами тощо	
Отвір	Наскрізне видалення частини полотна з метою полегшення конструкції та (або) утворення символів (хрести, зображення рослин, тварин тощо)	
Провушина	Отвір у залізку, призначений для кріплення до сокирища	
П'ята	Нижнє вістря леза	
Ріжуча кромка	Ріжуча грань леза залізка	
Рейбро жорсткості	Виступ, призначений для зміцнення залізка на злам	
Шеврон	Випнута частина штаба залізка, як правило, етнографічного призначення	
Шийка	Частина штаби, звужена в місці її переходу від леза до провущини	
Штаба	Частина залізка від леза до вушка	

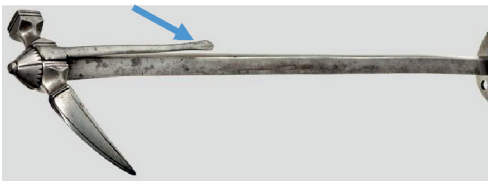
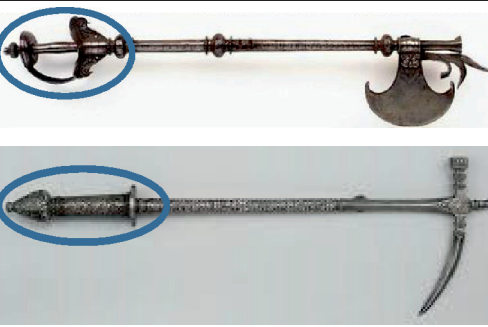
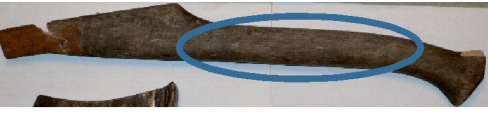
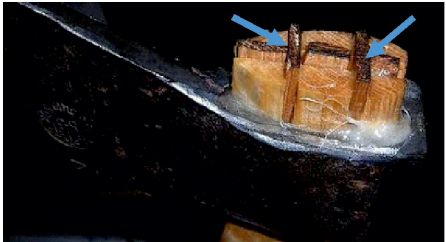
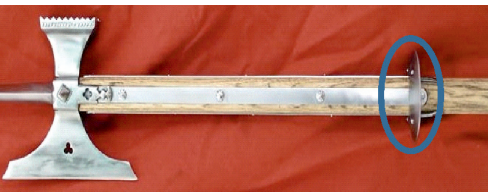
1	2	3
Щока	Бічна (права та ліва) поверхня провущини	
Щоковиця	Виступ залізка, який іде вздовж сокирища та щільно прилягає до нього зліва та справа, призначено для збільшення експлуатаційної стійкості (живучості) сокири та перешкоджання пошкодженню сокирища	

Таблиця 4

Додаткові уражаючі елементи залізка сокир

Частина	Зміст/призначення	Зовнішній вигляд
Гак	Частина залізка, протилежна лезу, що являє собою вигнутий виступ з вістрям та виконує роль багра	
Дзьоб	Частина залізка, протилежна лезу, у вигляді стрижня з вістрям, призначено для нанесення колючих ушкоджень	
Молоток	Частина залізка у вигляді виступу обуха з плоскою, опуклою або фігурною ударною поверхнею	
Перо	Частина залізка, протилежна лезу, що являє собою плоский рівний або хвилястий виступ ножи- (кинжала)-подібного вигляду трикутної, ланцето- або листоподібної форми	
Шип (зуб)	Частина залізка у вигляді загостреного виступу (виступів) у формі конуса, піраміди, купола тощо	

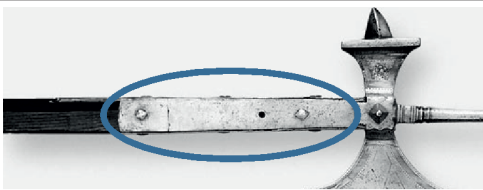
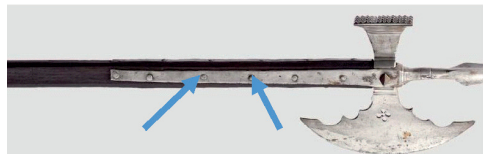
Частини та елементи сокирища

Частина 1	Зміст/призначення 2	Зовнішній вигляд 3
Гак для підвішування	Гак призначено для підвішування на зброю коня, у приміщенні тощо	
Голова	Верхня частина сокирища, призначена для кріплення (насадження) залізка	
Ефес	Нижня частина сокирища з захисними елементами (диск, перехрестя, дужка, чашка, спіраль тощо), призначена для захисту кисті руки	
Захват	Середня частина сокирища, призначена для тримання сокири однією або двома руками	
Клин	Повздовжня та/або поперечна вставка головки з деревини, металу чи іншого матеріалу, призначена для ущільнювання сокирища в залізку	
Обтяжка	Повне або часткове обмотування шкірою чи іншим матеріалом сокирища для запобігання ковзання кисті руки	
Ремені	Шкіряні або з іншого матеріалу ремені з підвісом для носіння сокири	
Ронделі	Спеціальні диски, розташовані на захваті сокирища (у центральній частині) для захисту кисті руки	

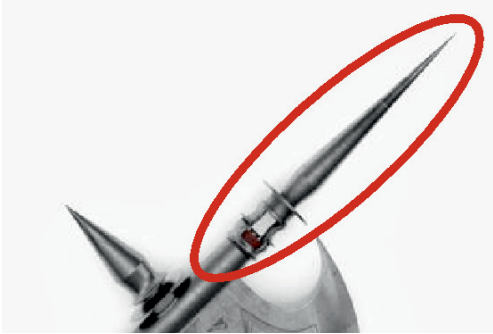
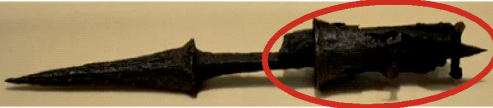
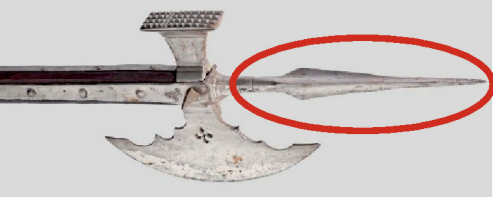
1	2	3
Темляк	Петля зі шкіри чи іншого матеріалу, що надягається на руку, яка тримає сокиру	
Штифт (додатковий клин)	Додаткове кріплення залізка до сокирища у вигляді поперечного клину для запобігання їх відокремлення	
Хвіст (навершя)	Нижня частина сокирища	

Таблиця 6

Захисні та підсилювальні елементи конструкції сокирища

Частина	Зміст/призначення	Зовнішній вигляд
Браслети	Згорнуті в трубку металеві пластини, надіті на сокирище на деякій відстані одна від одної	
Корсет	Кілька пластин, склепаних або зварених між собою	
Кільце ратищне	Кільця, що надягають на сокирище для кріплення лангетів	
Лангети (пожилини, помочі)	Металеві смужки, які прибивають до залізка і (або) бічних сторін сокирища, слугують для додаткового захисту від перерубування сокирища	

Насадні елементи конструкції сокирища

Частина	Зміст/призначення	Зовнішній вигляд
Вток	Металева оковка, насаджена на хвіст сокирища, має вигляд наконечника, як правило, конічної форми та слугує для втикання в землю або в кріплення в пазі стремена	
Наконечник	Металева частина ратищної зброї, яка має шип (зуб), перо або спис та кріпиться до сокирища за допомогою насаду	
Насад	Нижня частина наконечника, призначена для кріплення до голови сокирища	
Перо наконечника	Частина наконечника, що являє собою плоский рівний або хвилястий виступ ножи- (кинджало-) подібного вигляду трикутної, ланцето- або листоподібної форми	
Список наконечника	Частина наконечника у вигляді виступу списоподібної форми	
Шип (зуб) наконечника	Частина наконечника у вигляді загостреного виступу у формі конуса, піраміди, купола тощо	

Додаткова зброя іншого виду в комбінації із сокирами: пістолет, стилет, ніж, кинджал та ін. Приклади наведено на рис. 315–318.

Додаткове обладнання сокир господарсько-побутового призначення:

гак для підвішування; пилка; напилек; ніж; ножиці; викрутки; обценьки; молоток; шило; відкривачка; стропоріз; пасатижі; штопор; ключі; ліхтар тощо. Приклади наведено на рис. 319–322.

Рис. 315. Сокира-пістолет, Німеччина, XVII ст.

Рис. 316. Абордажна сокира-пістолет, Франція, XVIII ст.

Рис. 317. Секира зі стилетом, Індія, XVII ст.

Рис. 318. Сокира-ніж (бхудж) з кинджалом, Індія, XVIII ст.

Рис. 319. Багатофункціональна сокира «Kershaw Tinder», Китай

Рис. 320. Багатофункціональна сокира «Survco», США

Рис. 321. Багатофункціональна сокира «SIGMA» №_{арт.} 4375411, Китай

Рис. 322. Багатофункціональна сокира «KLAX Multi-Tool Axe», США

3. КЛАСИФІКАЦІЯ СОКИР

На підставі проведених досліджень наукових праць і експертного досвіду сформовано ознаки класифікації сокир, до яких авторами було віднесено:

- ✓ вид сокир;
- ✓ спосіб дії;
- ✓ спосіб застосування;
- ✓ призначення;
- ✓ технологія виготовлення залізка;
- ✓ кількість лез;
- ✓ форма леза;
- ✓ ширина леза;
- ✓ наявність додаткових уражаючих елементів;
- ✓ матеріал залізка;
- ✓ форма (перетин) провущини;
- ✓ спосіб кріплення залізка до сокирища;
- ✓ довжина сокирища;
- ✓ форма сокирища;
- ✓ матеріал сокирища;
- ✓ спосіб тримання (захвату) сокирища;
- ✓ наявність додаткового приладдя, тюнінгу;
- ✓ спосіб виготовлення сокири;
- ✓ час виготовлення;
- ✓ оздоблення конструкції.

3.1. За видами сокири:

- абордажна (інтрпель);
- айбалта;
- айсбайль (альпіністська);
- алебарди;
- англійська довга (данська);
- африканські (кпінга, келонда та ін.);

- балта (белта);
- бердиш;
- бороновидна;
- бродакс;
- валашка (бартка, фокош, заплава, келепа);
- вульж;
- гвізарма;
- ге;
- глефа;
- дадао;
- дафу;
- довгі;
- донг сон;
- дяо;
- кельт (цельт);
- кетерія;
- клевець (келеп);
- лабрис;
- лохаберакст;
- масакарі;
- оно;
- пальстаб;
- панабас;
- парашу (фараса);
- полекс;
- райфу;
- сагарис (сагара);
- самоанська;
- секач;
- секира;
- скандинавська;
- совня;
- табар;
- тесак;
- токі какаура;
- томагавк;
- франциска;

- фу;
- фуецу;
- хьорбат (уолбат);
- чекан;
- швейцарська;
- шуанфу;
- юе.

Визначення видів сокир наведено в додатку А.

3.2. За способом дії:

— рубляча — сокира, призначена для нанесення рублячих ушкоджень;

— рублячо-колюча — сокира, призначена для нанесення рублячих та колючих ушкоджень;

— рублячо-колючо-ріжуча — сокира, призначена для нанесення рублячих, колючих та ріжучих ушкоджень;

— рублячо-ріжуча — сокира, призначена для нанесення рублячих та ріжучих ушкоджень.

3.3. За способом застосування:

— контактна — сокира, яку під час застосування тримають у руці;

— метальна — сокира, призначена для ураження цілі на відстані.

3.4. За призначенням сокири:

— **бойові** — сокири, призначені для ураження людини (рис. 323);

— **військові** — сокири, які перебували на озброєнні військових та воєнізованих формувань та призначені як для бойових, так і для господарсько-побутових завдань (рис. 324–325);

— **господарсько-побутові** — сокири, призначені для виконання господарсько-побутових та виробничих робіт:

✓ будівельні — сокири, що використовуються в теслярських та столярних роботах у будівництві. За сферою застосування поділяються на:

- теслярська — сокира, призначена для теслярських робіт:

- ◇ сокира з прямим лезом — сокира, призначена для вирівнювання плоских поверхонь (рис. 326);

- ◇ сокира з округлим лезом — сокира, призначена для вирубання пазів (рис. 327);

Рис. 323. Бойовий томагавк

Рис. 324. Військова сокира, Швеція

Рис. 325. Військова сокира, СРСР

Рис. 326. Теслярська сокира з прямим лезом «ЗиК», Росія

Рис. 327. Теслярська кована сокира з округлим лезом

- ◇ тесло (шляхта) — різновид теслярської сокири з лезом, перпендикулярним до сокирища (як у мотики) (рис. 328);
 - ◇ пазник — тесла з рублячою частиною у вигляді ребра жорсткості для утворення пазів (рис. 329);
 - ◇ потес (планкач) — сокира з дуже широким бородовидним полотном і прямим лезом, призначена для тесання (рис. 330);
 - столярна — сокира, схожа на теслярську, менша за розміром та вагою, призначена для грубого обтесування (рис. 331);
 - кровельна — сокира-молоток з обценьками (цвяходером) на полотні (рис. 332);
- За формою леза будівельні сокири:
- ◇ сокири з округлим лезом, призначені для рубання, колення і тесання

деревини під час виконання теслярських робіт;

- ◇ сокири з прямим лезом, призначені для рубання, тесання та грубого оброблення деревини при здійсненні столярних і теслярських робіт;

✓ ковальська — сокира, що застосовується для рубання металу за допомогою ковальського молота, залежно від форми залізка бувають: двобічні, одnobічні, трапецієподібні, фасонні (рис. 333);

✓ для рубання деревини:

• колун — важка сокира з вузьким полотном, що утворює разом з обухом товстий клин (рис. 334–335);

• лісорубна (валочна) — найважчий різновид сокири з довгим сокирищем, що використовується для вирубування (валки) дерев (рис. 336–337);

Рис. 328. Залізко давньої сокири-тесла

Рис. 329. Сокира-пазник «Narex», Чехія

Рис. 330. Сокира-потес, Німеччина, початок XX ст.

Рис. 331. Сокира столярна GoodLift

Рис. 332. Кровельна сокира

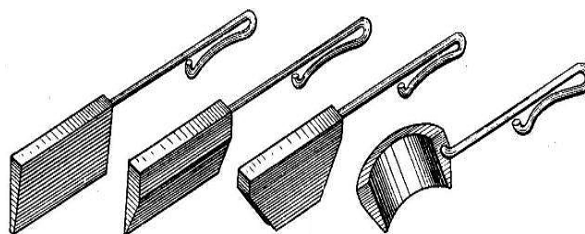

Рис. 333. Ковальські сокири

- камінна сокира — сокира, призначена для колення та розщеплення дрібних полін у приміщенні (рис. 338);

- ✓ кухонна — гостро заточена сокирка з короткою ручкою:

- сікач (кухарська сокирка, тесак кухонний) — важкий ніж із широким сокироподібним лезом (рис. 339–340);

- сокира для льоду — барний інструмент для розколювання льоду (рис. 341);

- сокира м'ясника — сокира для рубання м'ясних туш (рис. 342);

- сокирка-молоток для м'яса — інструмент для рубання та відбивання м'яса (рис. 343);

- ✓ мультитул — багатофункціональна сокира з набором різних портативних

Рис. 334. Сокира-колун «Truper» зі зміщеним центром ваги

Рис. 335. Сокира-колун «Geko Premium»

Рис. 336. Дволезова сокира лісоруба

Рис. 337. Однолезова сокира лісоруба

Рис. 338. Камінні сокири

Рис. 339. Кухонна сокирка № 10

Рис. 340. Кухонний сікач

Рис. 341. Сокира барна для льоду

Рис. 342. Сокира для рубання м'яса

Рис. 343. Кухонна сокирка-молоток «TESCOMA»

інструментів, які поєднують у собі кілька функцій (рис. 319–322);

✓ льодоруб — сокира, призначена для видалення льоду з вулиць (рис. 344);

✓ для відпочинку:

- туристична — невелика сокира, призначена для дрібних робіт у туристичних походах (рис. 345–346);

- мисливська — сокира, яку використовують для рубання дров і розбирання туш тварин (рис. 347);

- альпіністська (айсбайль — з молотком на обуху, альпеншток — з киркою на обуху) — спортивний інвентар, застосовуваний альпіністами і гірськими туристами для пересування по льодових, снігових і осипних схилах, організації страхування й самострахування на цих видах рельєфу тощо (рис. 348–349);

— **колекційні** — сокири, що є або були елементами зареєстрованої колекції (рис. 350);

— **меморіальні** — сокири, пов'язані з відомими історичними особами або подіями (наприклад, томагавк царя Петра I, лохаберська секира шотландського короля Роберта I, данська сокира англійського короля Стефана);

— **ММГ (макети масогабаритні)** — конструктивно подібні до бойових сокир вироби, призначені для колекціонування та експонування фізичними й юридичними особами та спеціально виготовлені з бойових сокир згідно з технічною документацією шляхом внесення до конструкції їх основних частин змін, що унеможливають їх використання як бойової зброї (рис. 351);

— **музейні** — сокири, які спеціально приведені в непридатний до

Рис. 344. Сокира-льодоруб

Рис. 345. Туристична сокира «Fiskars»

Рис. 346. Туристична сокира «Hultafors»

Рис. 347. Мисливська сокира «Karesuandokniven Unna Aksu»

Рис. 348. Альпеншток «Nepal SA»

Рис. 349. Айсбайль «Quantum Light»

використання стан та призначені для експонування в музеях;

— **нагородні** — сокири, призначені для персонального нагородження певної особи (рис. 352–355);

— **національні** — сокири, форма, параметри та декоративне оздоблення яких відповідають умовам побуту певного етносу (рис. 356);

— **пожежно-рятувальні** — сокири, які використовують під час гасіння пожеж та рятувальних заходів:

✓ сокира пожежна штурмова — сокира на довгому сокирищі,

споряджена дзьобом-киркою на обуху (рис. 357–358);

✓ сокира пожежна штурмова багатофункціональна — сокира на довгому сокирищі, споряджена молотом на обуху, яку комплектують ломом з обценьками, дзьобом та лопаткою (рис. 359–360);

✓ сокира-мотика пожежна — сокира з довгим сокирищем та обухом у формі мотики (рис. 361);

✓ сокира пожежна поясна — спеціальна сокира пожежників на короткому сокирищі зі дзьобом-киркою на обуху (рис. 362);

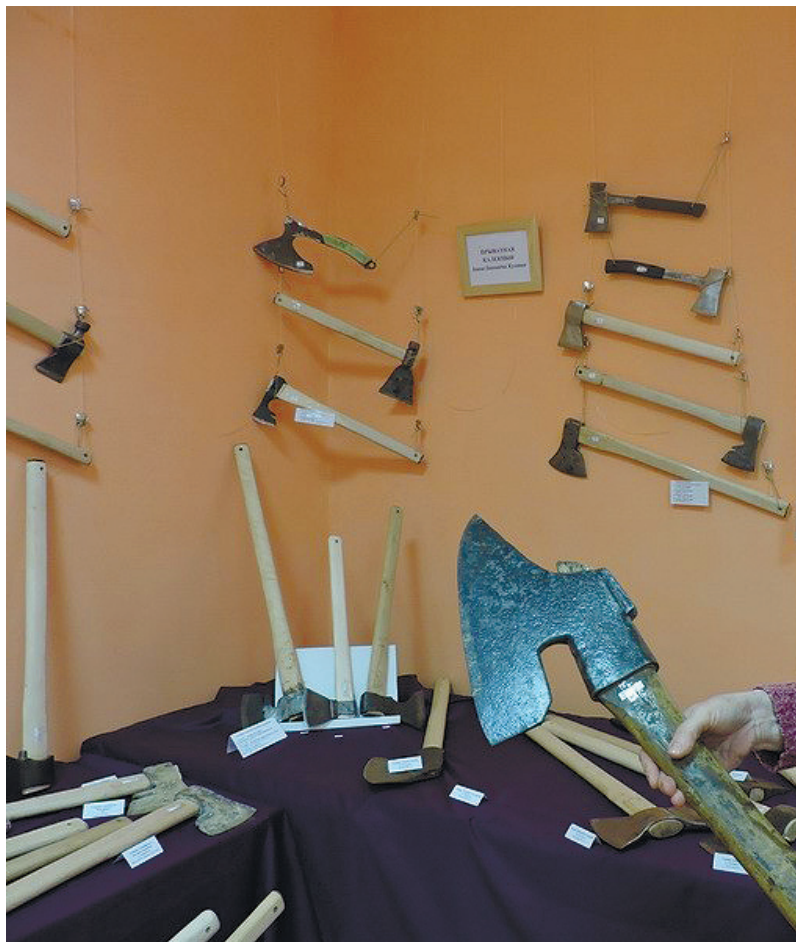

Рис. 350. Колекція сокир Івана КУЛЕША, м. Ів'єв, Білорусь

Рис. 351. ММГ німецької бойової сокири XI ст., №_{арт.} D7/636

Рис. 352. Нагородна сокира за боротьбу зі злочинністю, СРСР

Рис. 353. Нагородна сокира за ліквідацію кулаків, СРСР

Рис. 354. Нагородна пожежна сокира, Німеччина

Рис. 355. Нагородна пожежна сокира, СРСР

Рис. 356. Національна сокира гуцульських горців — валашка

Рис. 357. Штурмова пожежна сокира «Allen» 1940–1960 рр., США

Рис. 358. Пожежна штурмова сокира «ТПШ-СП»

Рис. 359. Багатофункціональна штурмова сокира «Раптор-90» МАХХ, Росія

Рис. 360. Багатофункціональна штурмова сокира «HALLIGAN UND TNT-TOOL», Німеччина

Рис. 361. Сокира-мотика «ТМ-СП», Росія

Рис. 362. Пожежна поясна сокира «Тор», Україна

Рис. 363. Сокира для пожежного щита, Україна

Рис. 364. Сокира ручна аварійно-рятувальна «ІРАС», Україна

Рис. 365. Кельтська ритуальна сокира

Рис. 366. Ритуальна сокира чанг у стилі культури Луньшань, Китай

Рис. 367. Спортивні змагання з метання дволезової сокири

Рис. 368. Спортивні змагання з метання однолезової сокири

✓ сокира для пожежного щита — невелика сокира, яку використовують як засіб первинного пожежогасіння (рис. 363);

✓ сокира аварійно-рятувальна — багатофункціональна сокира, призначена для руйнування елементів конструкцій транспортних засобів, пошкоджених у результаті дорожньо-транспортних пригод, а також будівельних та інших конструкцій, пошкоджених унаслідок аварії чи стихійного лиха,

з метою розширення доступу до постраждалих (рис. 364);

— **ритуальні** — сокири, призначені для участі в релігійних обрядах (ритуалах) (рис. 365–366);

— **спортивні** — сокири, призначені виключно для проведення спортивних змагань і тренувань, параметри й характеристики яких зафіксовані в правилах змагань:

- ✓ металеві (рис. 367–368);
- ✓ лісорубні (рис. 369–370);

Рис. 369. Спортивні змагання лісорубів

Рис. 370. Спортивні змагання лісорубів

Рис. 371. Муляж сокири,
виготовлений з паперу

Рис. 372. Брелок-сокира (копія 1:10)

Рис. 373. Сокири для реконструкції
історичних подій

Рис. 374. Прикрашена сокира «Русич»
зі Златоуста, виконана з дамаської
сталі, сокирище покрито нікелем,
золотом й оздоблено фіанітами

— сувенірні:

✓ муляж — предмет, що точно відтворює лише зовнішній вигляд сокири (рис. 371);

✓ макет — модель сокири, що має пропорційно змінені розміри (рис. 372);

✓ репліка (бутафорія) — предмет сценічного реквізиту (театральні

вистави, історичні реконструкції), призначений для імітації зовнішнього вигляду та застосування (рис. 373);

— **художні** — сокири, які виготовлені із застосуванням прийомів, техніки та матеріалів, що надають виробу художньо-естетичної цінності (рис. 374);

Рис. 375. Парадна сокира службовця пожежної охорони III Рейху, Німеччина

— **церемоніальні (парадні)** — сокири, використовувані як символ під час проведення урочистих державних заходів і військових ритуалів, указує на високий статус власника (монарха, полководця і т. п.), військового підрозділу, історичної території, держави (рис. 375).

3.5. За технологією виготовлення залізка:

- вирубка;
- ковка;
- лиття;
- штамповка.

3.6. За кількістю лез сокири:

- однолезові;
- дволезові;
- трилезові.

3.7. За формою леза сокири:

- вигнуті;
- місяцеподібні;
- рівні;
- увігнуті;
- хвилясті (увігнуто-вигнуті).

3.8. За шириною леза:

- широколезові (понад 100 мм);
- вузьколезові (до 100 мм);
- клиноподібні.

3.9. За наявністю додаткових уражаючих елементів сокири:

- з гаком;
- з кинджалом;
- з молотком;

- з пером;
- з пістолетом;
- зі стилетом;
- із шипом (зубом).

3.10. За матеріалом залізка сокири:

- базальтові;
- бронзові;
- золоті;
- кам'яні;
- керамічні;
- кістяні;
- кремнієві;
- латунні;
- мідні;
- нефритові;
- олов'яні;
- свинцеві;
- срібні;
- сталеві.

3.11. Форма (перетин) провушини:

- багатокутна;
- довільна;
- кругла;
- овальна;
- овоїдна;
- трикутна.

3.12. За способом кріплення залізка до сокирища:

- всадні;
- за допомогою кріпильних елементів;
- мотузкові (прив'язувальні);
- насадні;
- провушні;
- черешкові;
- комбіновані

3.13. За довжиною сокирища сокири:

- короткоратищні (сокирище до 500 мм);
- середньоратищні (сокирище 500...1000 мм);
- довгоратищні (сокирище понад 1000 мм).

3.14. За формою сокирища:

- вигнуте;
- колінчасте;
- рівне.

3.15. За матеріалом сокирища:

- дерев'яні;
- кістяні;
- композитні;
- металеві;
- полімерні.

3.16. За способом тримання сокирища сокири:

- одноручні — сокири, які при застосуванні тримають однією рукою;
- дворучні — сокири, які при застосуванні тримають двома руками.

3.17. Конструкція сокирища може мати додаткове приладдя:

- браслети;
- вток;
- гарда;
- господарсько-побутове приладдя (пилка, ніж, ножиці, викрутки, обценьки, молоток, шило, відкривачка, стропоріз, плоскогубці, штопор, ключові отвори тощо);
- корсет;
- лангети (пожилини, помочі);
- наконечник;
- обтяжка шкірою;
- ратищне кільце;
- ремені;
- ронделі;
- темляк;
- трубка курільна — повздовжній отвір у сокирищі, який використовували для куріння.

3.18. За способом виготовлення:

- заводські (промислові) — сокира, виготовлена підприємствами

й фірмами-виробниками в умовах технічно оснащеного промислового виробництва з дотриманням вимог відповідних державних чи фірмових стандартів і визначених технічних умов;

- *кустарні* — сокири, виготовлені майстрами-зброярами в умовах офіційної підприємницької чи іншої діяльності в кустарних майстернях, за своїми характеристиками близька до промислової зброї, але за ступенем якості та (або) одноманітності зовнішнього оформлення, конструкції та розмірів не відповідає стандартам промислового виробництва;

- *саморобні* — сокири, виготовлені та зібрані саморобним способом з деталей і частин цілком саморобного виготовлення чи з використанням окремих деталей і частин зброї та (або) виробів іншого призначення промислового чи кустарного виробництва.

3.19. За часом виготовлення:

- старовинні — понад 100 років;
- сучасні — менше 100 років;
- новороби — сучасні сокири, виготовлені за типом бойових старовинних сокир.

3.20. Оздоблення конструкції:

- *гравіювання* — метод отримання зображення шляхом зняття поверхневого шару матеріалу;

- *інкрустація* — техніка декорування залізка поєднанням матеріалів (золото, срібло, дорогоцінне та напівдорогоцінне каміння, перлини, слонова кістка тощо), що відрізняються кольором, фактурою, текстурою.

Схематичну класифікацію сокир наведено на рис. 376.

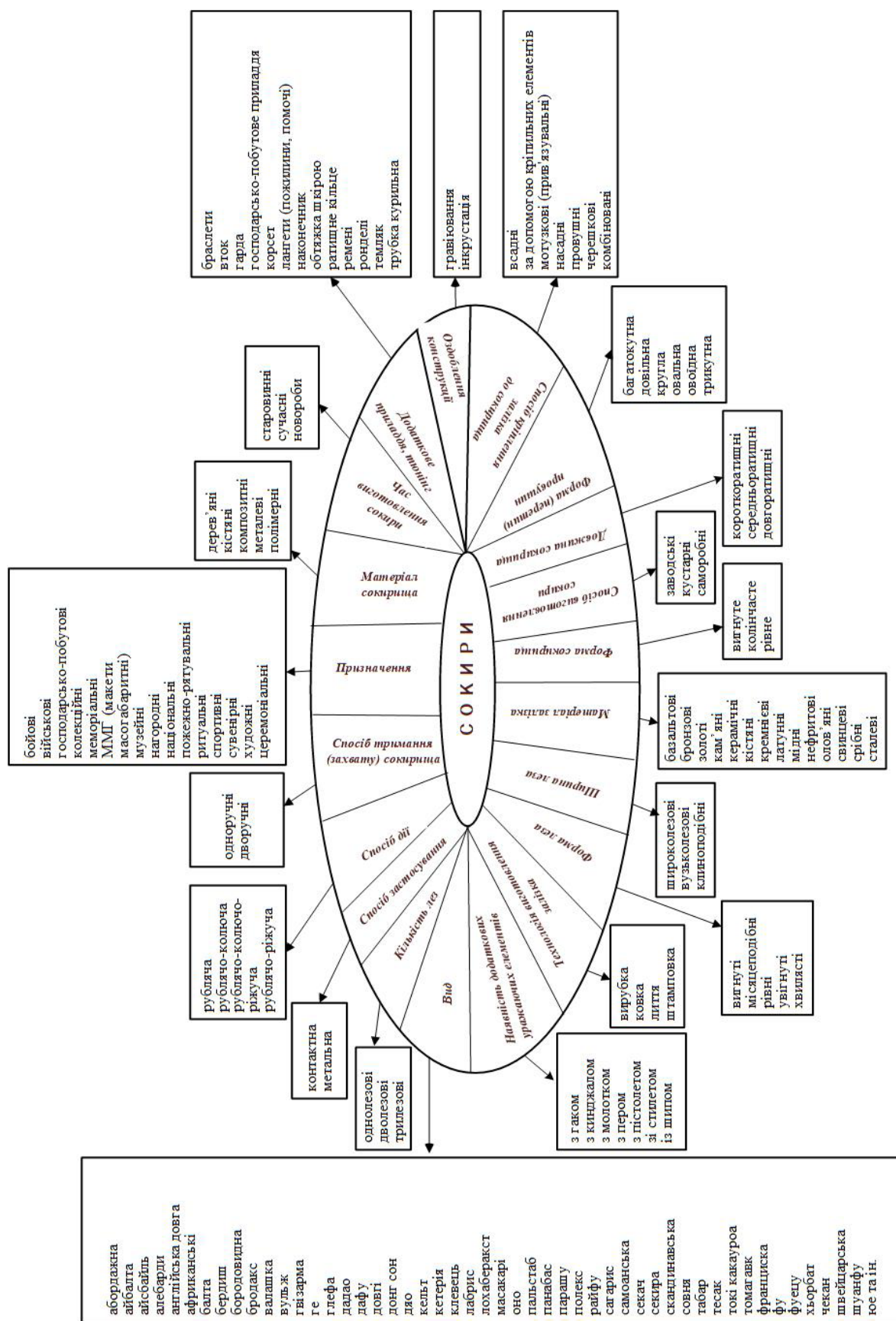

Рис. 376. Класифікація сокир

4. ОЗНАКИ СОКИР ЯК ХОЛОДНОЇ ЗБРОЇ

Комплекс ознак сокир, які належать за криміналістичною класифікацією до категорії холодної зброї, охоплює:

- цільове призначення;
- наявність конструктивних уражаючих елементів;
- відповідність масогабаритних характеристик сокири фізичним можливостям людини, що дозволяє носити й орудувати нею вручну;
- достатність мускульної енергії людини для ефективного ураження живої цілі за однократного застосування сокири;
- відсутність прямого й зручного способу застосування сокири для виконання господарсько-побутових або виробничих робіт;
- наявність конструктивних елементів, що сприяють застосуванню сокири для ураження живої цілі й заважають виконанню господарсько-побутових або виробничих робіт;
- міцність конструкції сокири, достатня для неодноразового використання.

Тобто, згідно з існуючою методикою дослідження холодної зброї [67], сокири повинні бути *призначені* для ураження живої цілі та *придатні* для неодноразового ураження. Якщо вони частково або повністю цьому не відповідають, то вони не належать до категорії холодної зброї.

Призначеність визначають за наявністю сукупності конструктивних ознак (елементів певного виду, матеріалу,

форми та розмірів, а також способу їх з'єднання), які дозволяють віднести сокиру до певного різновиду холодної зброї, опис аналогів якої наведено у 2 розділі.

Так, наприклад, довгоратищні старовинні сокири та короткі легкі сокири, особливо з вузьким лезом, не мають господарсько-побутового призначення, тому що не зручні для таких робіт, але зручні для ураження людини.

Придатність визначають за наявністю технічного забезпечення як окремих елементів, так і конструкції в цілому, достатністю її уражуючих властивостей, а також безпечністю використання.

Перераховані критерії повністю підходять до сучасних сокир та новоробів, виготовлених за типом відомих старовинних зразків певного призначення.

Що ж до старовинних сокир, то, згідно з їх цільовим призначенням, бойові сокири, які були на озброєнні як окремих воїнів, так і війська, треба *визначати як такі, що належать до категорії холодної зброї*, а господарсько-побутові, зокрема й ті, що інколи використовували як зброю під час битв, — *не кваліфікувати як холодну зброю*. Але головним є критерій *визначення придатності* для використання за цільовим призначенням, що пояснюється значним терміном зберігання, який може нараховувати сотні, а то й тисячі років, у результаті чого сокирище, як правило, знищується повністю, а залізо — частково.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алексинский Д., Жуков К., Бутягин А., Коровкин Д. Всадники войны. Кавалерия Европы. Санкт-Петербург : Полигон, 2005. 488 с.
2. Алихова А. Е., Жиганов М. Ф., Степанова П. Д. Из древней и средневековой истории мордовского народа. Саранск : Морд. кн. изд-во, 1959. С. 13–59.
3. Асмолов К. В. История холодного оружия. Москва, 1993. Ч. 1. 264 с.
4. Аствацатурян Э. Г. Турецкое оружие. Санкт-Петербург : Атлант, 2002. 336 с.
5. Ахметжан К. С. Этнография традиционного вооружения казахов. Алматы : Алматыкитап, 2007. 216 с.
6. Бартка. URL : <http://www.knife.com.ua/forum/index.php?topic=17835.0> (дата обращения: 30.09.2020)
7. Белорыбкин Г. Н. Средневековые длинные топоры. URL : <http://www.belorybkin.ru/12> (дата обращения: 30.09.2020)
8. Беляев Я. В., Вихляев В. И., Зеленцова О. В., Шитов В. Н. Кельгининский могильник. Раскопки 1990-х гг. Саранск : Красный Октябрь, 1998. 168 с.
9. Бехайм Вендален. Энциклопедия оружия / Пер. с нем. А. А. Девель и др. ; под ред. А. Н. Кирпичникова. Санкт-Петербург : Оркестр, 1995. 576 с.
10. Бобров Л. А. Казахские боевые узколезвийные топоры «Шакан» XVIII–XIX веков. *Археология этнография и антропология Евразии*. 2015. Т. 43, № 4. С. 106–113.
11. Бобров Л. А. Казахский топор балта из собрания Музея антропологии и этнографии имени Петра Великого (анализ и результаты междисциплинарных исследований). *Проблемы археологии, этнографии, антропологии Сибири и сопредельных территорий*. 2016. Т. XXII. С. 232–235.
12. Бобров Л. А. Казахское ударно-рубящее оружие позднего Средневековья и раннего Нового времени в изобразительных материалах XVIII–XIX вв. *Казахи в Евразийском пространстве: история, культура и социокультурные процессы*. 2014. С. 40–44.
13. Бобров Л. А., Худяков Ю. С. Вооружение и тактика кочевников Центральной Азии и Южной Сибири в эпоху позднего Средневековья и Нового времени (XV – первая половина XVIII в.). Санкт-Петербург : Факультет филологии и искусств СПб. гос. ун-та, 2008. 770 с.
14. Большой энциклопедический словарь / Глав. ред. А. М. Прохоров. Москва : Советская энциклопедия; Санкт-Петербург : Фонд «Ленинградская галерея», 1993. 1632 с.
15. Брей У., Трамп Д. Археологический словарь. Москва : Прогресс, 1990. 368 с.
16. Брокгауз Ф. А., Ефрон И. А. Энциклопедический словарь : в 86 т. Т. 14а. Санкт-Петербург : Типо-Литография П. А. Ефрона, Прачешный пер., № 6, 1895. 498 с.

17. Брокгауз Ф. А., Ефрон И. А. Энциклопедический словарь : в 86 т. Т. 29а. Санкт-Петербург : Типо-Литография П. А. Ефрона, Прачешный пер., № 6, 1900. 469–954 с.
18. Брокгауз Ф. А., Ефрон И. А. Энциклопедический словарь : в 86 т. Т. 29. Санкт-Петербург : Типо-Литография П. А. Ефрона, Прачешный пер., № 6, 1900. 468 с.
19. фон Винклер П. П. Энциклопедия оружия с древнейших времен до начала XIX века. Санкт-Петербург : Ленинградское изд-во, 2009. 432 с.
20. Висковатов А. В. Историческое описание одежды и вооружения российских войск. Санкт-Петербург : Военная типография, 1841. Ч. 1. 200 с.
21. Военная энциклопедия / Пред. С. Б. Иванов. Москва : Военное издательство Министерства обороны Российской Федерации, 2003. Т. 7. 735 с.
22. Военная энциклопедия / Гл. ред. комиссии С. Б. Иванов. Москва : Воеиздат, 2004. Т. 8. 579 с.
23. Вознесенская Г. А. Технология производства железных предметов Тлийского могильника. *Очерки технологии древнейших производств*. 1975. С. 76–116.
24. Вознесенская Г. А., Недопако Д. П. Технология производства металлических изделий Трахтемировского городища. *Использование методов естественных наук в археологии*. 1978. С. 21–27.
25. Георги И. Г. Описание всех обитающих в Российском государстве народов: их житейских обрядов, обыкновений, одежд, жилищ, упражнений, забав, вероисповеданий и других достопамятностей. Санкт-Петербург : Русская симфония, 2005. 816 с.
26. Горбунов В. В. Военное дело населения Алтая в III–XIV вв. Барнаул : Изд-во Алт. гос. ун-та, 2006. Ч. II: Наступательное вооружение (оружие). 232 с.
27. Горелик М. В. Армии монголо-татар X–XIV вв. Воинское искусство, снаряжение, оружие. Москва : Вост. горизонт, 2002. 84 с.
28. Горелик М. В. Оружие древнего Востока (IV тысячелетие – IV в. до н. э.). 2-е изд. доп. Санкт-Петербург : ТПГ «Атлант», 2003. 336 с.
29. ГОСТ 11429-75 Инструмент кузнечный для ручных и молотовых работ. Топоры двухсторонние. Конструкция и размеры. Москва, 1986. С. 107–108.
30. ГОСТ 11430-75 Инструмент кузнечный для ручных и молотовых работ. Топоры односторонние. Конструкция и размеры. Москва, 1975. С. 109–110.
31. ГОСТ 11431-75 Инструмент кузнечный для ручных и молотовых работ. Топоры трапецеидальные. Конструкция и размеры. Москва : Издательство стандартов, 1987. С. 111–112.
32. ГОСТ 11432-75 Инструмент кузнечный для ручных и молотовых работ. Топоры полукруглые. Конструкция и размеры. Москва, 1975. С. 113–114.
33. ГОСТ 1400-91 Топорища для топоров строительных. Москва, 1991. 16 с.
34. ГОСТ 16714-71 Инструмент пожарный ручной немеханизированный. Технические условия, 1972. 16 с.
35. ГОСТ 18578-89 Топоры строительные. Технические условия. Москва : Госстандарт России : издательство стандартов. 1992. 28 с.
36. ГОСТ Р 51215-98 Оружие холодное. Термины и определения. Москва, 1999. 81 с. (дата введения 1999-07-01)

37. ГОСТ Р 51715–2001 Декоративные и сувенирные изделия, сходные по внешнему строению с холодным или метательным оружием. Общие технические требования с изменением № 1 (пр. от 18.04.2005 г. № 88-ст). URL : <http://docs.cntd.ru/document/1200017673> (дата обращения: 30.09.2020)
38. ГОСТ Р 52737-2007 Тесаки охотничьи, мачете туристические, разделочные и инструменты для восстановительных и спасательных работ (ИВСП). URL : <http://docs.cntd.ru/document/gost-r-52737-2007> (дата обращения: 30.09.2020)
39. Готье Ю. В. Альбом древностей мордовского народа. Саранск : Издание Мордовского научно-исследовательского института, 1941. 200 с.
40. Гришаков В. В., Зеленева Ю. А. Муром VII-XI вв. Йошкар-Ола : МарГУ, 1990. 77 с.
41. Двуручный боевой топор (14-й век). URL : <http://proshloe.com/krylataya-smert-iz-severnoj-evropy.html> (дата обращения: 30.09.2020)
42. Двухметровый боевой топор «полэкс» (Венеция). URL : <http://proshloe.com/avstrijskaya-alebarda-xvi-veka.html> (дата обращения: 30.09.2020)
43. Есаян С. А., Погребова М. Н. Скифские памятники Закавказья. Москва, 1985. 43 с.
44. Жиганов М. Ф. Память веков. Саранск : Мордовское книжное издательство, 1976. 140 с.
45. Иванов К. А. Средневековые замок, город, деревня и их обитатели. Москва : Ломоносовъ, 2017. 222 с.
46. Іллінська В. А. Скіфські сокири. *Археологія*. 1961. № XII. С. 27–52.
47. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : Наказ Міністерства юстиції України 08.10.1998 № 53/5 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 20.09.2020)
48. Каразин Н. Н. Оружие и доспехи наших противников в Средней Азии. *Нива*. 1874. № 15. С. 233–235.
49. Квасневич В. Лексикон холодного и метательного оружия / Пер. с польск. Санкт-Петербург : ООО «Издательство “Атлант”», 2012. 261 с.
50. Кирпичников А. Н. Военное дело на Руси в XIII–XV вв. Ленинград : Издательство «Наука», 1966. 84 с.
51. Кирпичников А. Н. Древнерусское оружие IX–XIII вв. Вып. 3. Доспех, комплекс боевых средств IX–XIII вв. Москва — Ленинград : Издательство «НАУКА», 1971. 92 с.
52. Кирпичников А. Н. Древнерусское оружие. Вып. 2. Копья, сулицы, боевые топоры, булавы, кистени IX–XIII вв. Москва — Ленинград : Издательство «НАУКА», 1966. 181 с.
53. Козубова А., Хорват В. Железные боевые топоры из могильника векерзугской культуры у г. Эгер-Надь Эгед (EGER-NAGY EGED): // *Виноградовские чтения : материалы Междунар. науч.-практ. конф.* (Армавир, 7 апрел. 2018). Армавир : АГПУ, 2018. С. 210–215.
54. Колтман К. Рыцарский турнир. Турнирный этикет, доспехи и вооружение : моногр. ; пер. с англ. В. Д. Кайдалова. Москва : ЦЕНТРПОЛИГРАФ, 2011. 218 с.

55. Котенко Ю. В. Индейцы Великих равнин. Оружие, воинская магия, боевое искусство, битвы. Москва : Техника — молодёжи, 1997. 158 с.
56. Кочкаров У. Ю. Боевые топоры Северо-Западного Предкавказья VIII–XIV вв. URL : <https://swordmaster.org/2012/11/14/boevye-topory-severo-zapadnogo-predkavkazy-a-8-14-vv.html> (дата обращения: 30.09.2020)
57. Кочкаров У. Ю. Вооружение воинов Северо-Западного Предкавказья VIII–XIV вв. (оружие ближнего боя). Москва : Таус, 2008. 176 с.
58. Кузьмина Е. Е. Металлические изделия энеолита и бронзового века в Средней Азии. Москва : Наука, 1966. 150 с.
59. Кулаков В. И., Скворцов К. Н. Топорик из Варген (Ранговое оружие последних язычников Европы). *Slavia Antiqua*. 2000. Т. XLI. S. 173–190.
60. Кулинский А. Н. Атрибуция и описание холодного и некоторых видов ручного метательного оружия и штыков. Санкт-Петербург : ВИМАИВиВС, 2007. 226 с.
61. Курылев В. П. Оружие казахов. Сборник Музея антропологии и этнографии. 1978. Вып. 34. С. 4–22.
62. Макивой Гарри К. Метание ножей и томагавков / пер. с англ. Москва : АСТ, Астрель, 2006. 159 с.
63. Малый энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона : в 4 т. Т. 2. Вып. 4. Санкт-Петербург : Брокгауз-Ефрон, 1909. 1058–2215 с.
64. Мандзяк А. С. Воинские традиции народов Евразии. Минск : Харвест, Москва : АСТ, 2002. 384 с.
65. Махортих С. В. Скарби VIII–VII ст. до н. е. на півдні Східної Європи. *Археологія*. 1996. № 4. С. 9–24.
66. Меркулов А. Н. Железные проушные топоры среднедонской культуры скифского времени. *Известия ВГПУ*. 2014. № 3 (264). С. 127–129.
67. Методика криміналістичного дослідження холодної зброї та конструктивно схожих з нею виробів : зі зм. і доп. Київ, 2014. 72 с.
68. Морган Л. Г. Лига ходеносауни, или ирокезов / пер. с англ. Москва : Глав. ред. восточной лит-ры изд-ва «Наука», 1983. 301 с.
69. Москаленко Н. П., Недопако Д. П. Исследование металлических изделий из Репяховатой Могины. *Скифия и Кавказ*. 1980. С. 64–79.
70. Мурзін В. Ю., Шлайфер В. Г. Скіфські сокири-скіпетри із зібрання Музею історії зброї у м. Запоріжжі. *Альманах історії зброї*. Запоріжжя. 2008. № 1. С. 45–54.
71. Найбільш поширені вироби, що схожі з холодною зброєю : довідник / уклад. : А. О. Кучеренко. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2019. 57 с.
72. Нікітюк В. Г., Коломійцев О. В. Підходи до класифікації сокир для виокремлення тих, що належать до категорії холодної зброї. *Сучасні питання криміналістики, судової експертизи та кримінального процесу : матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Одеса, 3 груд. 2020 р.)* / відп. ред. А. І. Черемнова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 167–169.
73. Никиноров В. П. Культ боевых топоров у древних ираноязычных народов: скифы Северного Причерноморья. *Академическое востоковедение в России и странах ближнего зарубежья (2007–2015): Археология, история, культура*. 2015. С. 395–424.

74. Норман А. Средневековый воин. Вооружение времен Карла Великого и Крестовых походов / Пер. с англ. Л. А. Игоревского. Москва : ЗАО «Центрполиграф», 2008. 270 с.
75. Носов К. С. Вооружение самураев. Москва : ООО «Издательство АСТ», Санкт-Петербург : ООО «Издательство «Полигон», 2001. 256 с.
76. Носов К. С. Самураи: эволюция вооружения. Москва : ЭКСМО, 2010. 368 с.
77. Окшотт Э. Археология оружия. От бронзового века до эпохи Ренессанса : моногр. Москва : Издательство ЗАО «Центрполиграф», 2004. 399 с.
78. Оружейная мастерская Вавилон. URL : <https://www.livemaster.ru/item/35302862-souvenir-i-podarki-topor?zoom=true> (дата обращения: 30.09.2020)
79. Оружие и Доспехи. Боевые топоры и алебарды Западной Европы. URL : <https://swordmaster.org/2010/06/12/boevye-topory-i-alebardy-zapadnoj-evropy.html> (дата обращения: 30.09.2020)
80. Официальный сайт ателье исторической экипировки «Гладиатор». URL : <http://gladiator-tula.ru/katalog/boevye-topory-knyazheskoj-rusi/topor-vikinga-axe-001> (дата обращения: 30.09.2020)
81. Официальный сайт компании «drelka.kz». URL : <https://drelka.kz/> (дата звернения: 30.09.2020)
82. Официальный сайт компании «Mora-kniv». URL : <https://mora-kniv.com.ua/> (дата звернения: 30.09.2020)
83. Официальный сайт компании «VIKING NORDWAY». URL : <http://www.vikingknives.ru/catalog/topory-i-lopaty/> (дата звернения: 30.09.2020)
84. Официальный сайт компании Hultafors. URL : <https://hultafors-russia.ru/toporyi> (дата звернения: 30.09.2020)
85. Официальный сайт оружейного магазина «ИБИС». URL : <https://ibis.net.ua> (дата звернения: 30.09.2020)
86. Погребова М. Н. Железные топоры скифского типа в Закавказье. Советская археология. 1969. № 2. С. 179–187.
87. Попенко В. Н. Холодное оружие. Энциклопедический словарь. Москва : Богучар, 1996. 479 с.
88. Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів : наказ МВС України № 622 від 21.08.1998 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98#Text> (дата звернення: 30.09.2020)
89. Руа Ж. Ж., Мишо Ж. Ф. История рыцарства / пер. с фр. Г. Веселкова. Москва : Эксмо, 2007. 448 с.
90. Рябов К. Боевой топор на Руси. Полезная универсальность. URL : <https://topwar.ru/164771-boevoj-topor-na-rusi-poleznaja-universalnost.html> (дата обращения: 30.09.2020)
91. Самойлов Д. Рубящий, режущий, разящий... Прорез. 2007. № 6. С. 32–37.

92. Советская военная энциклопедия : в 8 т. Т. 7 / председ. Н. В. Огарков. Москва : Военное издательство Министерства обороны СССР, 1979. 693 с.

93. Стандарт МВС України. СОУ 78-19-006:2011 Зброя стрілецька нейтралізована. Київ, 2011. URL : <http://parabellum.com.ua/info/standart-mvs-ukrani-sou-78-19-006-2011-zbroya-strlecka-nejtralzovana-deactivated-firearms-general-technical-specification-testing-methods.html> (дата обращения: 30.09.2020)

94. Стоун Дж. К. Большая энциклопедия оружия и доспехов. Оружие и доспехи всех времён и народов. Москва : Астрель, АСТ, 2010. 767 с.

95. Стукалин Ю. В. Энциклопедия военного искусства индейцев Дикого Запада. Москва : Яуза, Эксмо, 2008. 688 с.

96. Стукалин Ю. На просторах прерий. Трубка мира и топор войны. Москва : ЭНАС, 2009. 304 с.

97. Терентьев М. А. История завоевания Средней Азии. С картами и планами. Санкт-Петербург : Типолит. В.В. Комарова, 1906. Т. I. 510 с.

98. Техов Б.В. Скифы и материальная культура Центрального Кавказа в VII–VI вв. до н. э. (по материалам Тлийского могильника). *Скифы и Кавказ*. 1980. С. 219–257.

99. Тоїчкін Д. В., Хорасані М. М. Табер і таберзін: перські бойові сокири в музеях України та Ірану. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики* : зб. наук. пр. Київ : НАН України, Інститут історії України, 2015. С. 199–206.

100. Топоры и топорики. URL: <http://www.liveinternet.ru/users/karinalin/post124881006/> (дата обращения: 30.09.2020)

101. Труфанов И. П. Кенайские томагавки из этнографической коллекции И. Г. Вознесенского. *Сборник Музея антропологии и этнографии*. 1967. Т. XXIV. С. 85–92.

102. Туристические топоры. URL : <http://www.ripi-test.ru/testy/495-turisticheskie-topory> (дата звернення: 30.09.2020)

103. Турский Г. История франков. Москва : Наука, 1987. 464 с.

104. Функен Ф., Функен Л. Средние века. VIII–XV века: доспехи и вооружение / Пер. с франц. Н. П. Соколова. Москва : ООО «АСТ»; Астрель, 2004. 148 с.

105. Холодная В. Г. Гуцульские топорцы. *Живая старина*. 1998. № 3. С. 12–14.

106. Хорев В. Н. Реконструкция старинного оружия. Ростов н/Д. : Феникс, 2011. 256 с.

107. Цепков А. И. Вооружение викингов в IX–XI вв. По исландским сагам и «Кругу Земному». Рязань : Александрия, 2013. 320 с.

108. Чернявский Антон. Австрийская алебарда XVI века. URL: <https://proshloe.com/avstrijskaya-alebarda-xvi-veka.html> (дата обращения: 30.09.2020)

109. Чернявский Антон. Боевой топор: оружие или хоз-быт? URL: <https://proshloe.com/boevoy-topor-oruzhie-ili-hoz-byt.html> (дата обращения: 30.09.2020)

110. Чернявский Антон. Боевые топоры (2): оружие рыцарей и королей. URL: <https://proshloe.com/boevie-topori-oruzhie-rytsarej-i-korolei.html> (дата обращения: 30.09.2020)

111. Членова Н. Л. Карасукские находки в излучине Чулыма. *Краткие сообщения Института археологии*. 1968. Вып. 114. С. 84–93.

112. Членова Н. А. Хронология памятников красукской эпохи. Москва : Наука, 1972. 248 с.
113. Шокарев Ю. В. Большая энциклопедия оружия. Москва : РОСМЭН-ПРЕСС, 2008. 208 с.
114. Шокарев Ю. В. Оружие. Иллюстрированный словарь. Москва : РОСМЭН-ПРЕСС, 2003. 224 с.
115. Шрамко Б. А. Орудия труда скифской эпохи для обработки железа. *Сборник археологии*. 1969. № 3. С. 53–70.
116. Шрамко Б. А., Фомін Л. Д., Солнцев Л. О. Техніка виготовлення скіфської наступальної зброї із заліза й сталі. *Археологія*. 1970. Т. XXIII. С. 40–58.
117. Шрамко И. Б. Изготовление топоров и тесел у лесостепных племен бассейна р. Ворсклы в скифское время. *Проблемы охраны и использования памятников археологии в Донбассе*. 1989. С. 149–150.
118. Шрамко И. Б. Развитие кузнечного ремесла у племен бассейнов Ворсклы и Псла в скифскую эпоху. *Древности*. 1994. С. 43–57.
119. Шрамко И. Б. Сварные изделия скифского времени в бассейне Ворсклы. *Охорона і дослідження пам'яток Полтавщини*. 1990. С. 137–139.
120. Эмболтон Т. Уайз Дж. Армии Средневековой Европы. Москва : АСТ, Астрель, 2004. 54 с.
121. Югринов Павел. Малая энциклопедия холодного оружия. Боевые топоры VI–XIV вв. Москва : Центрполиграф, 2010. 271 с.
122. Beijing wenwuguanlichu, 1976: 北京市文物管理处 1976 「北京地区的又一重要考古收穫—昌平白浮西周木椁墓的新啓示」 『考古』 1976. № 4. P. 246–258.
123. Brandtherm Dirk & O'Flaherty Ronan. Prodigal sons: two 'halberds' in the Hunt Museum, Limerick, from Cuenca, Spain and Beyrūt, Syria. *JRSAI*. 2001. Vol. 131. P. 56–60.
124. Branton Bobby. The Ultimate Guide to Knife Throwing. Master the Sport of Knife and Tomahawk Throwing. Skyhorse Publishing, 2015. 128 p.
125. Caldwell David. Some Notes on Scottish Axes and Long Shafted Weapons. *Scottish Weapons and Fortifications 1100-1800*. Edinburgh : John Donald, 1981. P. 253–314.
126. Cao (ed.), 2009: 曹瑋主編 2009 『陝北出土青銅器』 第四卷
127. Dian, Guo, 1988: 田広金・郭素新 1988 「鄂尔多斯式青銅器的淵源」 『考古學報』 1988. № 3.
128. Edge David, Miles Paddock John. Armour of the Medieval Knight Hardcover — 1 Jun. Bison Books; First Edition edition 1988. 189 p.
129. Ford Roger, Grant R. G. Weapon: A Visual History of Arms and Armor. DK, 2016. 392 p.
130. Hartzler D. D., Knowles J. A. Indian Tomahawks and Frontiersman Belt Axes. Baltimore : Windcrest, 1995. 263 p.
131. Keating J. A. The Singh Chakram. *The Comtech Excellerator. Matial Arts and Cutlery: Adventure and News*. Vol. 1. Issue 1.
132. Li, 2011: 李剛 2011 『中国北方青銅器的欧 亚草原文化因素』
133. Lin, 1994: 林澐 1994 「早期北方系青銅器的 幾個年代問題」 『內蒙古文物考古文集』

134. Lorge Peter A. Chinese Martial Arts: From Antiquity to the Twenty-First Century. Cambridge: Cambridge University Press, 2011. 282 p.
135. Marsden Richard. Historical European Martial Arts in its Context: Single-Combat, Duels, Tournaments, Self-Defense, War, Masters and their Treatises. Tyrant Industries, 2017. 230 p.
136. Miyamoto (ed.), 2008: 宮本一夫編 2008『長 城地帯青銅器文化の研究』(シルクロード学 研究 vol. 29)
137. Oakeshott R. E. European weapons and armour: From the Renaissance to the industrial revolution. Boydell Press, 2000. 312 p.
138. Oakeshott R. E. The Archaeology of Weapons: Arms and Armour from Prehistory to the Age of Chivalry. Dover Publications, 1996. 400 p.
139. O'Flaherty Ronan. The Early Bronze Age halberd: a history of research and a brief guide to the sources. *Journal of the Royal Society of Antiquaries of Ireland*. 1998. Vol. 128. P. 74–94.
140. Peter A. Lorge Chinese Martial Arts: From Antiquity to the Twenty-First Century. Cambridge : Cambridge University Press, 2012. 270 p.
141. Peterson H. L. American Indian Tomahawks. New York : Museum of the American Indian, Heye Foundation, 1965. 266 p.
142. Takahama, 1995: 高浜秀1995「西周・東周 時代における中国北辺の文化」 古代オリエント博物館編『江上波夫先生米寿記念論集 文明学原論』 P. 339–357.
143. Takahama, Okamura (eds.), 2000: 高濱秀, 岡村秀典責任編集 2000『世界美術大全集, 東 洋編第1巻』
144. War Hammers — Nadziak, Czekan and Obuch. URL : <http://www.jasinski.co.uk/wojna/spirals/s-hammer.htm> (дата звернення: 20.09.2020)
145. Wu, 2007: 烏恩岳斯図 2007『北方草原考古 学文化研究—青銅時代至早期鉄器時代』.
146. Yang, 2008: 楊建華 2008「商周時期中国北 方冶金区的形成—商周時期北方青銅器的比較研究」 『公元前2千年紀的晋陝高原与燕山南 北』 P. 221–255.

СЛОВНИК

Абордажна (інтрепель) — бойова сокира, яку використовували за часів парусного флоту військові моряки та пірати під час абордажу.

Айбалта — середньоазійська бойова сокира з напівкруглим лезом.

Айсбайль (альпіністська) — спортивний інвентар, застосовуваний альпіністами й гірськими туристами для пересування по льодових, снігових і осипних схилах, організації страхування і самострахування на цих видах рельєфу та ін.

Алебарда — контактна ратищна зброя рублячо-ріжучо-колючої дії з бойовою частиною, яка кріпиться до сокирища насадом та складається з наконечника, широкого та довгого залізка (частіше у формі напівмісяця), іноді гак.

Алебарда баварська — різновид німецької алебарди.

Алебарда італійська — алебарда з наконечником різноманітних форм з гравіюванням, модифікація німецької алебарди.

Алебарда нідерландська — алебарда з наконечником, що складається з довгого вузького пера, гака і прорізної сокири з увігнутим напівкруглим вістрям.

Алебарда німецька — алебарда з наконечником у вигляді довгого вузького леза.

Алебарда тірольська — модифікація німецької алебарди з менш вираженим наконечником.

Алебарда унтер-офіцерська армійська — російська армійська зброя другої половини 90-х рр. XVIII ст. до 1816 р. Загальна довжина 2150 мм, довжина наконечника 350 мм, ширина 120 мм, діаметр сокирища 26-33 мм, вага 1250 г.

Алебарда унтер-офіцерська гвардійська — російська армійська алебарда. Довжина наконечника — 370 мм, діаметр сокирища — 30-33 мм, вага — 1700 г.

Альпеншток (альпіністська сокира) — сокира з киркою на обуху — спортивний інвентар, застосовуваний альпіністами й гірськими туристами для пересування по льодових, снігових і осипних схилах, організації страхування і самострахування на цих видах рельєфу та ін.

Англійська довга (данська) сокира — ранній тип бойової сокири, яка складається із широкого тонкого леза з вираженими вістрями в області носка та борода.

Африканська (кпінга, келонда та ін.) сокира — сокира, яку використовували африканські племена.

Багуа — різновид китайської алебарди.

Балта (белта) — східна назва бойової сокири з вузьким лезом.

Барте — німецька бойова сокира.

Бердиш — контактна ратищна зброя рублячо-ріжучої дії із залізком у вигляді широкого полотна у формі напівмісяця, яка кріпиться до сокирища провущиною та нижньою частиною залізка.

Бердиш посольський — російський бердиш, використовуваний охороною як парадна зброя під час візиту іноземних послів.

Бертранська сокира — різновид польстаба з трубкою для кріплення сокирища до вушок для підвішування.

Бетдагер — комбінована зброя, що поєднує пилу, кинджал і подвійну сокиру.

Біль — різновид європейської алебарди з додатковим боковим вістрям.

Більбалта — узбецька бойова сокира.

Бісенто — різновид японської алебарди.

Бородовидна сокира — вид бойової або побутової сокири, яка відрізняється розширенням до низу передньої нижньої частини полотна з лезом (бороди).

Бродакс (брайдекс) — масивна одно- або дворучна бойова сокира із залізком у формі півмісяця, насадженим на сокирище через провущину.

Валашка (сокира-посох, бартка, фокош, заплава, келепа) — традиційна сокира карпатських горців, яка відрізняється клиноподібним залізком із вузьким провухом та обухом у вигляді молотка.

Вульж — ратищна зброя рублячо-ріжучо-колючої дії, конструктивно схожа з бердишем, але має виражену опуклість леза з вільним місцем між сокирищем і лезом.

Гвізарма — різновид алебарди з довгим вузьким, злегка вигнутим наконечником, що має пряме, загострене на кінці відгалуження.

Ге — китайська бойова ратищна зброя колючо-рублячої дії, яку використовували з епохи династії Шан до династії Хань.

Глефа — контактна довгоратищна зброя рублячо-ріжучо-колючої дії з довгим вузьким залізком з вістрям і гаками на обуху, який кріпиться до сокирища насадом.

Глефа-гвізарма — довгоратищна зброя, що поєднує властивості глефи і гвізарми.

Годендак — фламандська алебарда з наконечником у вигляді поєднання пікоподібного вістря і рублячої частини у вигляді невеликої сокирки.

Гольштадтська сокира — різновид пальстаба.

Гоу — китайський короткий клевець.

Гоуляньдао — різновид китайської алебарди з відгалуженням у вигляді серпа на лезі.

Дадао — різновид китайської алебарди, що складається з клинка на сокирищі, яке перевищує довжину клинка.

Дан джі — різновид китайської алебарди з довгим звивистим наконечником, на основі якого є відгалуження у вигляді спадного місяця.

Дана цалдай — грузинська комбінована холодна зброя, що поєднує ніж і бойову сокиру.

Дафу — китайська дворучна бойова сокира із сокирищем до 1000 мм.

Довга сокира — бойова сокира із довгим вузьким залізком.

Донг сон — в'єтнамська бойова сокира.

Дяо — китайська бойова сокира з напівкруглим заточеним обухом.

Екзекуційна сокира — сокира для страти.

Ерандао — дволезове Дадао.

Замаскована холодна зброя — холодна зброя, бойова частина якої схована та має зовнішній вигляд предмета, який не є зброєю.

Загнал — індійський чекан.

Зоунулі-фільбани — узбецький чекан.

Кам'яна сокира — знаряддя з робочою частиною з каменю, що має поперечне сокирище.

Капак — малазійська бойова сокира.

Каюгун — ескімоський кам'яний (пізніше металевий) кельт.

Квандала (кор. місячний меч) — корейська сокира з сокироподібним широким, важким (до 3000 г) наконечником, шипом на обуху і товстим (45 мм біля основи) сокирищем з втоком на кінці.

Кван-до (кит. ніж генерала Квана) — китайська сокира, поширена серед вищих офіцерських чинів, за формою схожа на Квандала, використовувана для рубання з коня.

Келлерська сокира — різновид пальстаба середнього розміру з крилами, що доходять до леза, іноді має гак для підвішування.

Кельт (цельт) — різновид бронзової сокири та мотики з втулкою на місці обуха, спрямованої перпендикулярно до леза, у яку вставляли колінчасте або пряме сокирище.

Кетерія — бойова одноручна сокира древньої Шрі-Ланки, яка складалася із цільного залізка та короткого сокирища з деревини.

Клевець — холодна зброя колючо-рублячої дії на короткому сокирищі, гранована й вузька бойова частина якого схожа на дзьоб птаха із молоткоподібним обушком.

Комбінована холодна зброя — холодна зброя, яка поєднує частини різних типів холодної зброї.

Контактна холодна зброя — холодна зброя, яка при використанні утримується в руці (руках).

Коуш — різновид європейської алебарди.

Крикет — комбінована зброя, яка поєднує коротку бойову сокиру і пістолет, ствол останнього є одночасно сокирищем.

Куза — європейська ратищна зброя рублячо-колючої дії, яка відрізнялася від глефи прямо спрямованим вістрям та відсутністю додаткових елементів.

Лабрис — давньогрецька дволезова бойова або церемоніальна сокира, поширена в культурі догрецької мінойської цивілізації.

Лохаберакст — німецька алебарда з хвилястим лезом і гаком на верхньому кінці сокирища.

Люцернхаммер (люцернський молот) — європейська ратищна зброя лицарів у вигляді збільшеного чекана з трьома робочими елементами, які за формою схожі на язика полум'я.

Масакарі — бойова японська сокира на довгому (до 2000 мм) сокирищі з важким залізком, який має напівкругле лезо та масивний обух.

Морлотська сокира — різновид пальстаба з крилами і пазом на обуху.

Нагамакі — різновид японської алебарди з прямим наконечником і коротким сокирищем.

Нагіната — японський варіант алебарди з наконечником у вигляді широкого шабельного однолезового клинка, загнутого на кінці.

Нгоу — різновид філіппінської алебарди.

Оно — японська секира із широким лезом та немасивним обухом, іноді форма бойка у вигляді сувою; загальна довжина — до 1800 мм.

Откургот — киргизька бойова сокира.

Пальстаб — кельт з наконечником у вигляді мотики, насадженої на сокирище.

Панабас — одно- чи дворучна бойова сокира (Філіппіни, XIX ст.).

Парашу (фараса) — давньоіндійська бойова сокира, виготовлена із звичайної або булатної сталі та бамбуку.

Полік — англійська лицарська бойова сокира на сокирищі 1200-1500 мм завдовжки.

Проста металевна холодна зброя — холодна зброя, що вражає ціль на відстані при метанні вручну.

Пудао (кит. ніж слуги) — різновид китайської алебарди з круглим набалдашником на кінці сокирища, загальна довжина — 2030 мм, довжина наконечника — 700 мм. Схожа на японську нагінату.

Райфу — давня японська кам'яна сокира.

Ратищна холодна зброя — холодна зброя, бойова частина якої міцно та нерухомо кріпять на ратищі (сокирищі).

Сагарис (сагара) — перська (сакська) дволезова бойова сокира з довгим тонким сокирищем, витягнутим лезом з важким обухом зігнутої або загостреної форми.

Самоанська сокира — бойова дубина у вигляді сокири, призначена для проламання черепів і кісток.

Саньхуаньдао — китайська алебарда з мечоподібним наконечником, що має на обуху три металеві кільця.

Сарни-фу — китайська дволезова сокира-алебарда з довгим сокирищем з наконечниками з обох боків сокирища.

Сікач — важкий ніж з широким сокироподібним лезом.

Секира — контактна ратищна зброя рублячо-ріжучої дії із залізком з широким полотном у формі напівмісяця, що кріплять до сокирища провушиною.

Скандинавська сокира — північноєвропейська середньовічна бойова сокира з тонким широким лезом, яке симетрично розходитьсся.

Совня — європейська холодна зброя XV ст., схожа на випрямлену косу.

Сой м'ю — бойова сокира з наконечником у вигляді п'ятикутної зірки.

Сокира бойова — контактна або металеві ратищна холодна зброя рублячої, рублячо-ріжучої або рублячо-ріжучо-колючої дії із залізком, яке кріплять до сокирища.

Сюаньхуафу (кит. — сокира, що зрізає квіти) — парна китайська бойова сокира, загальна довжина якої 750-800 мм, довжина леза — 120-400 мм.

Табар — бойова раджпутанська сокира з напівкруглим лезом і тонким сокирищем.

Табор-загнал — маградська сокира у вигляді тонкого ножа на довгому сокирищі.

Табар могульський — сокира з клинком, примхливо вигнутим догори у вигляді півмісяця.

Та-фу — китайська масивна сокира з гаком на обуху.

Текко — японський кастет-сокира з клинком у формі півмісяця.

Токі какаура — новозеландська бойова сокира, похідна від новозеландського бойового кийка (rouwhenua).

Томагавк — бойова сокира індіанців Північної Америки.

Тройонська сокира — різновид пальстаба з крилами, що знаходяться в одній площині з лезом.

Угорська сокира — різновид польстаба, у якого наконечник вставляють в наскрізний отвір у верхній частині сокирища.

Фалк — європейська алебарда з наконечником у вигляді меча.

Фантяньцзі — різновид китайської дволезової алебарди.

Фентоуфу (кит. — сокира, подібна до голови фенікса) — китайська бойова сокира, схожа на шуанфу з обухом з декількома гаками.

Франциска — бойова сокира франків й інших німецьких племен з дугоподібним залізком, яка розширюється в напрямку ріжучої кромки.

Фу — китайська бойова сокира із залізком за формою близьким до секири.

Фуецу — давня японська металева сокира.

Хепто — різновид корейської алебарди.

Хушоуфу — китайський бойовий гак, комбінований з бойовою сокирою.

Хьорбат (уолбат) — європейська середньовічна проста метальна зброя, що являє собою невелику цільнометалеву, грубо зроблену сокирку, без будь-якого покриття сокирища з двома заточеними відгалуженнями у верхній частині і заточку на його кінці.

Цзі — різновид китайської алебарди, виготовлений з бронзи (пізніше — з металу), — комбінація списа мао і клевця ге, широке поширення отримав у період Чуньцю.

Цзідао — різновид китайської алебарди.

Цоцзифу (кит. — перевернута сокира) — китайська бойова сокира з трьома лезами: одне, звернене вгору, і два, звернені донизу і примикають до сокирища, довжина кожного леза — 210–230 мм.

Чань — китайська бойова лопата, вид сокири, яку використовують у ву-шу.

Чекан — контактна ратищна зброя ударно-колючо-роздробляючої дії з бойовою частиною з бойка та дзьоба, яка кріпиться до сокирища провусиною.

Чжуан — різновид китайського чекану у вигляді металевого кулака, який стискає вістря, або кулака з випрямленим одним або декількома пальцями на довгому, зросту людини завдовжки, сокирищі.

Чи Квей шуанг фу — китайська бойова сокира з круглим сокирищем і напівкруглим наконечником, зазвичай парна зброя в школі чи-Квей.

Чо — китайський бронзовий клевець з широким трикутним бойком.

Швабська сокира — різновид пальстаба великого розміру з обухом, що має замкнутий паз для заклепа.

Швейцарська сокира — дворучна бойова сокира з металевими смугами вздовж сокирища для захисту та гранованим металевим дзьобом, заточеним для пробивання панцерних обладунків і шоломів.

Шперак — цільнометалевий чекан з втоком і двобічним наконечником.

Шуанфу — одноручна парна бойова сокира.

Шуаншоудай — китайська алебарда з тонким і гнучким наконечником.

Шуб-абшарі — хевсурська назва алебарди.

Юе — важкі сокири, поширені в династії Чжоу.

Ягара мोगара — японська алебарда, посилена шипами.

ПОКАЖЧИК

Абордажна сокира	36	Лабрис	10
Айбалта	48	Лохаберакст	28
Айсбайль	85	Масакарі	51
Алебарда	32	Оно	51
Альпеншток	85	Пальстаб	8
Англійська довга (данська) сокира	30	Панабас	63
Африканська сокира	52	Парашу	41
Балта	22	Полекс	24
Бердиш	20	Ремінна сокира	34
Бойова сокира	3	Сагарис	16
Бородовидна сокира	27	Самоанська сокира	63
Бродакс	28	Секира	19
Валашка	35	Секира подвійна	39
Вульж	31	Скандинавська сокира	24
Гвізарма	34	Табар	42
Ге	49	Текко	52
Давньоруські бойові сокири	16	Токі какаура	62
Дадао	50	Томагавк	65
Данська сокира	30	Франциска	11
Дафу	49	Фу	49
Донг Сон	51	Хьорбат	29
Дяо	49	Цоццифу	50
Загнал-клевець	42	Чекан	18, 22
Інтрепель	37	Шакан	44
Кам'яна сокира	5	Швейцарська сокира	29
Кельт	10	Швецька алебарда	32
Кетерія	64	Шуанфу	50
Клевець	13, 14, 23, 34	Юе	49

ЗМІСТ

Вступ.....	3
1. Віхи розвитку бойової сокири.....	5
1.1. Кам'яні сокири	5
1.2. Сокири Бронзового віку	7
1.3. Сокири Стародавнього Риму.....	11
1.4. Скіфські сокири.....	12
1.5. Європейські сокири	16
1.6. Сокири Близького Сходу.....	39
1.7. Індійські бойові сокири	41
1.8. Азійські бойові сокири	44
1.9. Китайські бойові сокири.....	49
1.10. В'єтнамські сокири	51
1.11. Японські сокири	51
1.12. Африканські сокири	52
1.13. Сокири Океанії.....	62
1.14. Сокири Америки	64
1.15. Сокири сьогодення.....	70
2. Конструкція сокир	73
3. Класифікація сокир.....	81
4. Ознаки сокир як холодної зброї	93
Література	94
Словник	102
Показчик	108

Наукове видання

Клюєв Олександр Миколайович

Нікітюк Віталій Григорович

Коломійцев Олександр Вікторович

БОЙОВІ СОКИРИ

КНИГА ПЕРША

МОНОГРАФІЯ

В авторській редакції

Тех. редактор Гобельовська Л. П.

Підписано до друку 08.12.2021 р.
Формат 60 × 84/8. Папір офсетний. Друк цифровий. Гарнітура шкільна.
Ум. друк. арк. 12.79. Тираж 100 прим. Зам. № 0125.

Видавець та виготовлювач ТОВ «Друкарня Мадрид»
61024, м. Харків, вул. Гуданова, 18. Тел.: 0800-33-67-62
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
Серія ДК № 4399 від 27.08.12 р.
www.madrid.in.ua info@madrid.in.ua